

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOI

F. Sauks

KAUBANDUS
RÄHVÄDEMOKRAATIA-
MÄÄDES

I

Tartu 1960

A-23185 II

TARTU RIIGLIK ÜLIKOOI

Majandusteaduskond
Kaubandusökonomika kateeder

F. Sauks

KAUBANDUS
RAHVADEMOKRAATIA-
MÄÄDES

I

Tartu 1960

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

46603

Vastutav toimetaja H. Pauts

Korrektor E. Oja

=====

TRÜ Rotaprint 1960. Trükipoognaid 7,62.

Tir. 350 eks. MB 03084. Tell.nr. 356.

Hind rbl. 2.30

SISSEJUHATAVAD MÄRKMED.

Käesolev töö on mõeldud õppevahendina õppeaines "Nõukogude kaubandusökonoomika" kaubandusharu IV ja V kursuse üliõpilastele. Oma sisult kujutab ta terviklikku teemat, mis on loogiliseks jätkuks "Nõukogude kaubandusökonoomika" eelmisele teemale, milles käsitleti NSV Liidu väliskaubandust ja tema majanduslikke seoseid välisriikidega. Viimaste iseloom sõltub väliskaubanduslikust partnerist, selle majanduspoliitilistest taotlustest ja suhtumisest NSV Liidusse. Sellele vastavalt pole enam võimalik vaadelda maailmaturgu ühtse tervikuna, vaid tuleb eraldi vaadelda kapitalistlikku maailmaturgu ja uut, üha laienevat ning arenevat demokraatlikku maailmaturgu. Kapitalistliku majandussüsteemi üldkriisi tulemuseks on ühtse maailmaturu lagunemine, mis alguse sai juba I maailmasõja ajal ja jõudis oma praegusele staadiumile põhiliselt pärast II maailmasõda rahvademokraatliku korra kehtestamisega reas Euroopa ja Aasia maades. Otsustavaks sündmuseks selles protsessis oli rahvarevolutsiooni suur võit Hiinas. Sellega muutus sotsialistlik majandussüsteem lõplikult ülemaailmseks süsteemiks ja ühtne maailmaturg lagunes kaheks teravalt eraldatavaks maailmaturuks.

Kapitalistlikku maailmaturgu iseloomustab rahvusvaheline tööjaotus, kus osa maid kapitalistlikult orjastab teisi maid. Imperialism lämmatab seejuures asumaades ja majanduslikult sõltuvates maades nende tootlike jõudude niisugust arengut, mis vastab nende riikide majandusliku progressi nõuetele. Sotsialistlikku maailmaturgu iseloomustab aga sootuks teine rahvusvaheline tööjaotus. See baseerub kõigi rah-

vaste võrdõiguslikkusele ja sõbralikule koostööle, mis vastab kõige rohkem nende rahvaste huvidele, majanduslikele tingimustele ja tootlike jõudude arengu tasemele. Sotsialistliku maailmaturu maade majanduslikes suhetes on välja kujunenud võrdõiguslikud, vastastikku kasulikud sidemed, mida ei iseloomusta konkurentsivõitlus, vaid vastastikune abistamine üldise õitsengu huvides. Samal ajal on aga igauks nendest maadest nii poliitiliselt kui ka majanduslikult täiesti iseseisev ja sõltumatu.

Ühtse kapitalistliku majandussüsteemi lagunemist illustreerivad küllaldaselt alljärgnevad andmed:

Majandussüsteemide osatähtsus (%) maailmas.

	1914		1939		1956	
	pind-ala	el. arv	pind-ala	el. arv	pind-ala	el. arv
1	2	3	4	5	6	7
1. Imperialistlikud suurriigid ja vabad kap. maad	33,3	44,0	11,2	30,5	57,1	59,2
2. Kolooniad ja poolkoloniaalsed maad	66,7	56,0	71,3	61,0	17,0	5,9
Kokku kapitalistlikud maad	100,0	100,0	82,5	91,5	74,1	65,1
3. Sotsialistlikud maad	-	-	17,5	8,5	25,9	34,9
K o k k u	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tänapäeval kuuluvad sotsialismileeri maade hulka veel peale NSV Liidu 11 riiki: Hiina Rahvavabariik, Mongoolia Rahvavabariik, Vietnami Demokraatlik Vabariik, Korea Rahvademokraatlik Vabariik (Aasias); Tšehhoslovakkia Vabariik, Saksa Demokraatlik Vabariik, Poola Rahvavabariik, Ungari Rahvava-

bariik, Rumeenia Rahvavabariik ja Albaania Rahvavabariik (Euroopas). Märkatavaid edusamme sotsialismi arenemise teel on saavutanud ka Jugoslaavia Föderatiivne Rahvavabariik. Viimast ei saa aga sellele vaatamata arvata sotsialismileeri maade hulka, sest nii oma sise- kui ka välispoliitikas ning majanduse arendamises taotleb Jugoslaavia valitsev ringkond tihedamat koostööd imperialistlike riikidega kui NSV Liidu ja teiste sotsialismileeri maadega. Pealegi sisaldab endast Jugoslaavia Kommunistide Liidu VII kongressil (1958.a.) J. Tito jt. Jugoslaavia juhtivate tegelaste mõjutusel vastuvõetud programm rida marksismivastaseid, algusest lõpuni revisionistlikke vaateid niisuguste tähtsate küsimuste, nagu kaasaegne rahvusvaheline olukord, kaks maailmasüsteemi ja kaks leeri, vastastikused suhted sotsialistlike maade vahel ning rea teiste marksismi teooria ja praktika ülitähtsate küsimuste kohta (vt. pikemalt artiklit "Marksistlik-leninlike parteide ühtsuses ja monoliitsuses on sotsialistliku maailmasüsteemi edasiste võitude pant", "Rahva Häääl" 13.mai 1958.). See aga tingis arusaadavalt Jugoslaavia ning sotsialismileeri maade vaheliste suhete halvenemise. Käesolevas käsitluses on toodud mõningaid näiteid Jugoslaavia kaubanduse kohta, et võimaldada üliõpilastele mõnesugune võrdlus sotsialismileeri maade kaubanduse ning Jugoslaavia "uut tüüpi sotsialistliku majanduse" kaubanduse kohta.

Kõigi nende maade majanduse arengu ja rahvamajanduse iseloomustus on antud küllaldase detailsusega juba eelmistel aastatel käsitletud õppekursustes "Välisriikide rahvamajanduse ajalugu", "Välisriikide majandusgeograafia" ja lõppeks on toodud ka majanduslikud üldistused "Poliitilise ökonomia" loengutes sotsialismi kohta.

Käesolevaga peatume üksnes nende maade kaubandusökonomiliste probleemide juures ja toome välja sotsialistliku kaubanduse arenemisteede spetsiifilised jooned eri maades. Mõningad üldised andmed, mis teema õppimist kergendavad (rahvademokraatiamaade suuruse, elanike arvu, vääringu jne. kohta), on antud käesoleva töö lisas nr. 1.

kogu teema jagub kahte suurde ossa: "Sisekaubandus rahvademokraatiamaades" ja "Väliskaubandus rahvademokraatiamaades". Viimane osa antakse käesoleva töö peatselt ilmavas teises osas.

Mis puutub materjalidesse, siis kogu teema kohta tervikuna puudub meil senini hea kokkuvõtlik kirjandus. Materjalid on laiali pillatud väga paljudes raamatutes, brošüürides, samuti ka perioodilises ajakirjanduses. Iseseisvaks uurimiseks on soovitatav kasutada järgmisi tähtsamaid ja kergemini kättesaadavamaid materjale:

Raamatud:

1. Б.С.Ваганов, Вопросы организации внешней торговли стран народной демократии, Внешторгиздат 1954.
2. Г.А. Ганшин, Экономика КНР, Москва, 1959.
3. М.Ф. Коврижных и др., Внешняя торговля стран народной демократии, Внешторгиздат 1955.
4. АН СССР, Институт экономики, Мировая социалистическая система хозяйства, Госпланиздат 1958.
5. Научно-Исследовательский конъюнктурный институт МВТ СССР, Развитие экономики стран народной демократии, Внешторгиздат 1955.
6. Научно-Исследовательский конъюнктурный институт МВТ СССР, Развитие экономики Европейских стран народной демократии, Внешторгиздат 1956.
7. Научно-Исследовательский конъюнктурный институт МВТ СССР, Развитие экономики стран народной демократии Азии, Внешторгиздат 1956.
8. Научно-Исследовательский конъюнктурный институт МВТ СССР, Развитие экономики стран народной демократии Азии, Внешторгиздат 1957.
9. Научно-Исследовательский институт экономического Госплана СССР, Экономическое соревнование двух мировых систем, Сборник статей, Госполитиздат 1957.
10. Научно-Исследовательский конъюнктурный институт МВТ СССР, Развитие экономики стран народной демократии /обзор за 1957/ Москва, 1958.

11. Международный политико-экономический ежегодник 1958, Госполитиздат 1958.
12. Политико-экономический справочник, Зарубежные страны, Москва, 1957.
13. Проблемы развития экономики Китайской Народной Республики, Госполитиздат 1958.
14. Развитие народного хозяйства ГДР /статистические показатели/, Внешторгиздат 1957.

Periodika:

1. Аджерпрес, Информационный бюллетень, 1954 и след.
2. "Венгерские новости", 1954 и след.
3. "Внешняя торговля", 1954 и след.
4. "Вопросы экономики", 1954 и след.
5. "Информация о Чехословакии", 1954 и след.
6. "Коммунист", 1954 и след.
7. "Мировая экономика и международные отношения", 1957 и след.
8. "Плановое хозяйство", 1954 и след.
9. "Советская торговля", 1954 и след.
10. "Торговля за рубежом", 1956 и след.

Nagu kaugeltki mitte täielikust loetelust nähtub, on materjale antud teema uurimiseks küllaldaselt. Eriti tuleb tähelepanu juhtida perioodikale, kus peaaegu igas numbris võib leida mõningaid uuemaid andmeid rahvademokraatiamaade majanduse ja väliskaubanduse, vähemal määral ka sisekaubanduse kohta. Võrkeelte valdajail on soovitatav kasutada vastavaid raamatuid ja ajakirju algkeeles. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus ja TA Keskraamatukogus Tallinnas on saadaval näiteks järgmised saksaakeelsed materjalid, mida on soovitatav kasutada:

1. W. Jarowinsky, Wesen, Funktionen und Hauptaufgaben des Binnenhandels in der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin 1955.
2. J. Nykryn jt., Organisation und Technik des Aussenhandels, Berlin 1957.

3. Ajakiri "Der Handel", 1956 jj.

4. " " "Der Aussenhandel", 1956 jj.

Kokkuvõttes tuleb märkida, et eksamiks ettevalmistamisel läheb muidugi raskeks ja eriti aega viitvaks kõigi nende tähtsamate laiali pillatud materjalide kogumine ja läbitöötamine. Seetõttu jääb antud teema ettevalmistamisel põhiliseks materjaliks käesolev õppevahend, mille koostamise aluseks on võetud kehtiv programm ja selle põhiküsimustik. Õppevahendile täienduseks tulev materjal teatatakse loengutel.

Õppevahendi koostamisel oli suureks abiks kaubandus-ökonoomika kateedri vanemlaborant L. Mendel, kes tegi vajalikud tõlketööd, tabeli arvutused ja tehnilise vormistamise.

Tartus 1959.a. juunis.

Autor.

I osa.

SISEKAUBANDUS RAHVADEMOKRAATIAMAADES.

1. Sotsialistliku kaubanduse arendamise põhijooni.

Kõik rahvademokraatiamaad lähtusid üleminiikul kapitalismilt sotsialismile NSV Liidu vastavatest kogemustest. Nad ei võtnud neid kogemusi üle dogmaatiliselt ega rakendanud mehaaniliselt, vaid kasutasid neid loovalt. Seda nägi ette juba Lenin, kes märkis, et "Kõik rahvad jõuavad sotsialismi, see on paratamatu, kuid mitte kõik ei jõua täiesti ühtevõrdselt, igaüks toob omapära ühte või teise demokraatia vormi, proletariaadi diktatuuri ühte või teise eeskujusse, ühiskondliku elu mitmesuguste külgede sotsialistliku ümberkujunduste nii- või teistsugusesse temposse".^x

Sotsialistlike ümberkujunduste algperioodil oli rahvademokraatiamaade majanduse iseloom ja ühiskonna klassistruktuur enam-vähem sarnane NSV Liidu majandusega ülemineku perioodi esimestel aastatel. Seetõttu osutus vajalikuks rakendada majanduspoliitikat, mida meil NSV Liidus tuntakse nepi nime all. Teatavasti seisneb see selles, et kapitalistlikel suhetel lubatakse sotsialismi ülesehitamisel areneda teatud ajal ja teatud piirides ning raamides. Muidugi eeldab see, et eramajanduslike suhete kõrval on rajatud või rajatakse tugev sotsialistlik tootmisbaas, mis võimaldab järk-järgult lahendada küsimuse "kes-keda" sotsialistlike jõudude kasuks ja sellega üles ehitada täielikult sotsialistliku majanduse.

Nepi kasutamise vajalikkus rahvademokraatiamaades seisneb peamiselt selles, et suunata väikekaubatootjate lai mass,

---

^{x)} V.I. Lenin, Teosed, 23. kd., Tallinn 1953, lk. 57.

kes omas rahvamajanduses tähtsa osa, sotsialismi teele. Selleks oli esialgu vajalik lubada neile väikekaubatootjaile ajutiselt eramajanduslik tegevusvabadus, kohati isegi väikekapitalistile omane palgatöö kasutamine.

Nende küsimuste juures pikemalt peatumata, sest need on juba tuttavad varasematest distsipliinidest, eriti poliitilise ökonomia kursuse sotsialismiosast, märgime siin ainult mõningad põhilised sotsialistliku rahvamajanduse arendamist iseloomustavad jooned.

Rahvademokraatiamaade enamik lõi oma majanduses sotsialismi alused kapitalistlike suurettevõtete natsionaliseerimise teel. Lähtudes NSV Liidu kogemustest, natsionaliseeriti rahvamajanduses kas kõik või siis enamik tähtsamaid, juhtivamaid positsioone. Selle kõrval aga lubati tegutseda veel ulatuslikult väikekaubatootjate sektoril. Viimase suunamiseks sotsialismi teele kasutati kooperatsiooni vastavalt Lenini sellekohastele juhenditele. Mõne aasta jooksul valutas sotsialistlik sektor rahvademokraatiamaades peaaegu täielikult tööstusliku tootmise. Nii ulatus Euroopa rahvademokraatiamaades sotsialistliku sektori osatähtsus üldreeglinas juba 1950-ndatel aastatel 90 - 95%-ni. Aasia rahvademokraatiamaades on sotsialistliku sektori osa tööstuses tänapäeval umbes samal tasemel, kõikides 70 - 100% vahel. Oma vabadussõjast põhjustatud suhteliselt vähearenenud majandusest tingituna moodustab erandi üksnes Vietnam, kus sotsialistlik sektor annab umbes 25% tööstuslikust toodangust.

Põllumajanduses toimus sotsialistliku sektori laiendamine aeglasemalt, kuid ka siin on sotsialistlikud tootmisuhted juba muutunud enamikes maades domineerivaks. Nii moodustas sotsialistlik sektor põllumajanduses 1958.a. üldreeglinas 40 - 90%, väiksem oli see osa Vietnaxis, kus ta ulatus ca 10%-ni.

Rahvamajanduses mängivad sotsialismi aluste rajamisel tähtsat osa ka turu ja kaubanduse suhted. Rahvademokraatiamaades kerkis rahvavõimu kehtestamise esimestest päevadest peale kommunistlike ja töölispartei ette ülesanne valla-

tada kaubalisrahalise majanduse tähtsamad hoovad ja rakenda need sotsialistliku majanduse ülesehitamise huvides.

Marksism-leninism õpetab, et isegi kõige arenenumad maad peavad pärast sotsialistliku revolutsiooni teostumist üleminekul kapitalismilt sotsialismile vahetult kasutama oma majanduse ümberkujundamisel turgu ja teostama ümberkujundused tema kaudu. See tingimus oli ja on aga eriti tähtis majanduslikult nõrkade maade, nagu Vietnam, Hiina jt., suhtes, kus domineeris põllumajanduslik ja käsitööstuslik väiketootmine. Ülesandeks oli erakapitali käes olev kaubandus kui kasu saamise ja spekulatsiooni abinõu munta riigi käes olevaks töötajate kasvavaid vajadusi üha paremini rahuldavaks vahendiks. Selleks tuli organiseerida käibesfääris sotsialistlik sektor, mis pidi ühtlasi välja tõrjuma kaubandusest kõik kapitalistid ja spekulandid.

Käibesfääri vallutamine sotsialistliku sektori poolt toimus üldreeglina suurte kapitalistlike hulgi- ja jaekaubandusettevõtete natsionaliseerimise teel. Ülejäänud erakaubandusettevõtetele ei lubatud piiramata kauplemisvabadust ega vaba hindade mängu turul. Nendele oli lubatud kauplemisvabadus üksnes teatavates piirides, kusjuures tagati riiklike organite ja sotsialistlike kaubandusettevõtete reguleeriv osa käibes. Reguleerides erakapitalistliku sektori tegevust käibesfääris, kasutati rahvademokraatiamaades kõiki oma kasutuses olevaid majanduslikke abinõusid. Nii näiteks eelistas suurtööstus oma toodangu realiseerimisel riiklike ja kooperatiivseid kaubandusorganisatsioone eraostjaile. Natsionaliseeritud raudteed võimaldasid veotariifide diferentseerimisega korraldada kaupade saatmist, andes esijärjekorra sotsialistlikele ettevõtetele.³ Krediidid andmisel kontrollisid riiklikud organid eraettevõtete tegevust, määrasid kindlaks krediitide suuruse ja kasutamise tingimused.⁴ Väliskaubanduse monopolide kehtestamisega takistati sisemaiste kapitalistlike elementide majanduslikku ühendust välismaa kodanlusega. Samal ajal tagas rahvademokraatlik võim kogu riikliku haldusaparaadi kasutamise sotsialistliku sektori toetami-

seks ja laiendamiseks.

Nähtub ilmekalt nepi iseloomustav joon, kus sotsialism algul kindlustab oma saavutatud positsioonid ja siis oma edasisel arenemisjärgul alustab pealetungi kapitalistlikele elementidele, mis viib erakaubanduse tegevusvälja kitsenemisele ja kapitalismi suhtelisele ning absoluutsele kokkutõmbumisele rahvamajanduses.

Rahvademokraatiamaades algas käibesfääri vallutamine sotsialistliku sektori poolt seega hulgikaubanduse ja varumisoperatsioonide allutamise ja laienede järk-järgult jaekaubanduse alale, kuni eraettevõtja oli täielikult välja tõrjutud. Üksikutes maades kulges see protsess erisuguse kiirusega. Praeguseks ajaks on see enamikus rahvademokraatiamaades juba lõpule jõudmas.

Eraettevõtja väljatõrjumine käibesfäärist tähistab sisekaubanduse sotsiaalse struktuuri põhjalikku muutumist ja annab tunnistust "kes-keda" probleemi edukast lahendamisest rahvamajanduses sotsialistliku sektori kasuks. On ju Lenini sõnade järgi kaubandus see "lüli", millest tuleb kogu jõuga kinni haarata, et vallutada kogu ahel ja üles ehitada sotsialistlik majandus.

Nendesse sotsialistliku majanduse arendamise üldistes vormidesse on palju uut ja õpetlikku omapära toonud Hiina Rahvavabariigi kogemused. Nimelt rakendati Hiinas kapitalistlike suurettevõtete ümberkujundamisel mitte natsionaliseerimist, vaid riigikapitalismi. Kaasaegses Hiinas oli Lenini poolt püstitatud printsipiide alusel põhiliseks vormiks riigikapitalism, mis järk-järgult kapitalistliku omandi ümber kujundas sotsialistlikuks. Samuti õigustas riigikapitalism ennast kui abinõu, millega sai ümber kasvatada kapitalistlike elemente, sai neid muuta tootjateks, kes võtavad osa ühiskondlikult kasulikust loovast tööst.

Erakaupmeeste sotsialismi teele suunamiseks organiseeriti Hiinas alates 1949.a. riigikapitalistlikud ettevõtted. Kuni 1953.a. edenis kapitalistlike ettevõtete ümberkujundamine suhteliselt aeglasel tempos, sest iga ettevõtte kujunda-

ti ümber eraldi. Selline tempo aga ei vastanud riigis valitsevale olukorrale, kus toimus rahvamajanduse kiire areng. Tekkis terav vajadus sotsialistlike ümberkujunduste tempo kiirendamiseks.

Hiina Kommunistlik Partei leidis meetodi, mis võimaldas kiirendada kapitalistliku kaubanduse ümberkujundamist kõige väiksemate jõukulutustega. See meetod seisnes selles, et 1953.a. hakati muutma riigikapitalistlikeks ettevõteteks mitte enam üksikuid ettevõtteid eraldi, vaid korraga terveid kaubanduse eriharusid, moodustades selleks riigikapitalistlikud kaubanduskompaniid. Viimased on spetsialiseerunud kaubarühmade järgi. Need haarasid 60 suuremas linnas juba 1956. a. täielikult oma kätte kogu kaubakäibe. Loodud kaubanduskompaniides määrati kapitalistidele kindel tasunorm nende kapitali osa eest riiklikes-erasegaettevõtetes. Kuni 1955.a. sai see eraettevõtja, segaettevõtte kaasomanik, kasumist temale kuuluva osa sõltuvalt ettevõtte kasumi üldsuurusest. See ulatus harilikult kuni 25%-ni üldkasumist. Sellise kasumi jaotamise juures otsustas segaettevõtet juhtiv eraettevõtja ise kõik tähtsamad majandusküsimused, lähtudes eeskätt sellest, palju ta kasumit saab. Niisugune suurte kasumite tagaajamine kapitalistide poolt kahjustas aga ettevõtete tegevuse arengut, sünnitas vaidlusi ja konflikte erakapitali esindajate ja riigi esindajate vahel. Seepärast muudeti 1955. a. see kasumite jagamise moodus kui riigile kahjulik. Nüüd saab eraettevõtja kindla protsendi oma kapitali osa eest, mis on paigutatud ettevõttesse. See sõltub konkreetsetest tingimustest, ulatudes 1-6% aastas.

Väikestes linnades ja maal toimus käibe vallutamise protsess sotsialistliku sektori poolt aeglasemalt. Selle peamiseks põhjuseks oli ühelt poolt erakaubandusettevõtete väikus ja killustatus. Väikekaupmeeste arv ulatus 1954.a. algul 8 miljonini. Teiselt poolt oli väikestes linnades ja eriti maal jaevõrk suhteliselt hõre, mistõttu erakaupmeeste suhtes rakendatavate majanduslike reguleerimisabinõudega tuli tagasihoidlik olla, et mitte esile kutsuda enneaegset erakauban-

dusettevõtete likvideerimist ning sellega halvendada elanikkonna kaubanduslikku teenindamist. 1954.a. alates saavutati nende väikekaupmeeste suunamisel sotsialismi teele kooperatsiooni kaudu nimetamisvärseid tulemusi. Selleks loodi Hiinas põllumajandusliku varustus-turustus kooperatsiooni süsteemis erilised kaubanduslikud kooperatiivgrupid, kuhu koonduisid väikekaupmehed oma kaubandusliku inventariga. Need kooperatiivgrupid said kaupu sotsialistlikelt tööstusettevõtelt elanikkonnale realiseerimiseks kindlate riiklike hindadega komisjoni korras. Peale selle oli neil lubatud tegutseda teisejärguliste põllumajandussaaduste varumisega.

Osa, peamiselt maalisi väikekaupmehi andis oma kaubandusliku inventari peagi üle varustus-turustuskooperatsiooni süsteemile ja hakkas seal süsteemis palgalisena töötama.

Mainitud Hiina RV kogemusi kapitalistliku kaubanduse ja erakaubitsejate käibe ümberkujundamisel sotsialistlikuks ja seejuures rakendatud vormi kasutavad hea eduga ka Korea DRV ja Vietnami DV.

Jugoslaavia Föderatiivses Rahvavabariigis toimub sotsialismile üleminek rahvademokraatiamaadega võrreldes suhteliselt aeglaselt. Sotsialismi ülesehitamisega alustati juba 1944.a. Seejuures seisid rahva ja tema kommunistliku partei ees pärast maa vabastamist rasked ja keerulised ülesanded. Oli vaja maha suruda varakate klasside vastupanu, taastada purustatud rahvamajandus (üle 50% tootmisvõimsusest), likvideerida tehniline mahajäämus ning kujundada ümber rahvamajandus sotsialistlikel alustel. Nende ülesannete kiireks lahendamiseks viidi läbi rahvamajanduses tugev tsentraliseeritud juhtimine. 1944. - 45. aastatel koondus riigi kätte 100% liidu ja vabariikliku ning 70% kohaliku tähtsusega tööstusettevõtteid, enamik panku, kogu hulgikaubandus. 1948.a. määrusega likvideeriti peaaegu kõik veel olemasolevad erakaubandusettevõtted ja vallutati käibesfäär täielikult sotsialistliku sektori poolt. Laienesid sotsialistlikud tootmissuhted ka põllumajanduses.

1947.aastaks oli rahvamajanduse taastamine põhiliselt

lõpule viidud. Tööstuse ja põllumajanduse toodang saavutas suurema osa näitajate ulatuses sõjaelse taseme.

1949.aastast alates seadis Jugoslaavia Valitsus oma peamiseks ülesandeks minna üle nn. "uut tüüpi sotsialistlikule majandussüsteemile". See seisneb rahvamajanduse juhtimisorganite äärmises detsentraliseerimises ja demokratiseerimises. Üksikud majandusalased ministriumid likvideeriti ja asendati mitmesuguste territoriaalsete ja tööstusharuliste töötajate omavalitsuste süsteemidega. Seda uut tüüpi majandussüsteemi fikseeriti 1950.a. määruses majandusettevõtete ja kõrgemate majanduskeskuste juhtimisest töölikollektiivide poolt. Järgnevatel aastatel tehti siin veel rida uuendusi. Nii anti ettevõtetele õigus iseseisvalt määrata toodetavate kaupade sortimenti, muuta kaupade hindu olenevalt nõudmisest ja pakkumisest, kaubelda iseseisvalt välisturgudel jne. Ettevõtte juhtimise ühe põhiprintsiibina kehtestati ettevõtetele õigus saada oma toodangust kasumit ning ettevõtte igale töötajale õigus saada osa sellest kasumist.

1951.a. likvideeriti põllumajanduses tegutsevad põllumajanduslikud tootmiskooperatiivid "kui majanduslikult end mitte õigustanud" ja võeti suund individuaalsete talumajandite ning varustus-turustuskoooperatiivide arendamisele.

Kõigi nende ümberkorralduste tulemusena muutus ka rahvamajandusplaani suunav toime. Alates 1952.a. on plaanis antud üksnes üldised arenguproportsioonid majandusharude vahel, ilma konkreetseid arve nimetamata. Seetõttu toimub majanduslik areng Jugoslaavias ebaühtlaselt. Esineb tagasilööke ja kogu majanduses tuleb nähtavale väärtusseaduse stiihiline toime, mistõttu areng rahvamajanduses tervikuna toimub aeglasemalt kui sotsialismileeri maades, näidates viimastel aastatel paigaltammumise tendentsi. Jugoslaavia juhtivad töötajad peavad selle põhjuseks ühelt poolt rasketööstuse liiga kiiret arendamist, mis "olevat välja kutsunud rahvamajanduses dispropertsioonid", ja teiselt poolt veel mitteküllaldast detsentralisatsiooni tööstuses. Nendele seisukohtadele vastavalt vähendati kapitaal mahutusi rahvamajanduses ning suu-

rendati veelgi üksikute majandusettevõtete õigusi oma tegevuse korraldamises. Nagu andmed aga näitavad, ei suutnud rakendatud abinõud tuua rahvamajanduse arengus muudatusi paremusele. Tulemuseks on elanikkonna majandusliku olukorra ebastabiilsus ning mõnesugused kriisinähted Jugoslaavia majanduses 1958.a. See aga annab tunnistust "uut tüüpi sotsialistliku majandussüsteemi" suurest sarnasusest kapitalistliku majandusega.

Eespool käsitletud ülevaade NSV Liidu ja sotsialismi ülesehitavate maade kogemuste kohta kinnitab, et ehkki sotsialism on ühiskondliku sisu poolest ühtne, siiski on tema arengutee ja vormid mitmekesised.

Kõik need korraldused ja abinõud sotsialistliku majanduse ülesehitamisel löid aluse rahvademokraatiamaade rahvamajanduse selliseks kiiretempoliseks arenguks, mida ei tunne kapitalistlik majandus. Sotsialistliku majanduse eelised tulevad eriti nähtavale, kui kõrvutame kapitalistlike riikide ja rahvademokraatiamaade tööstusliku tootmise füüsilise mahu dünaamika. Vastavad andmed on järgmised:

Tööstustoodangu füüsilise mahu indeks (1937=100.).

	1950	1953	1955	1957	1958
Kapitalismileeri maad	148	178	198	212	206
Sotsialismileeri maad	188	288	360	441	511

Nende andmete vaatlemisel ei tohi unustada, et enamikus rahvademokraatiamaades tõimus tootlike jõudude tugev purustus kas II maailmasõja ajal, välismaise interventsiooni (Korea) või kodusõja (Vietnam) tõttu. Seepärast kulusid esimesed rahuliku ülesehitustöö aastad sotsialismileeri maades rahvamajandusliku tootmisaparaadi taastamiseks.

Rahvademokraatiamaade majanduslik võimsus saab veelgi paremini mõistatavaks, kui vaatleme tähtsamate toodanguliikide toodangu suurust arvestatuna ühe isiku kohta üksikutes

maades (vt. lisa 2).

Kuna tabelis on võrdluseks toodud kolm majanduslikult kõige võimeamat kapitalistlikku riiki (millede toodangu osa 1958.a. oli kogu kapitalistliku maailma toodangust üle 70%), siis kõnelevad toodud andmed ilmekalt rahvademokraatiamaade kiirelt kasvavast majanduslikust võimsusest. Samuti näitavad nad selgesti, millised rahvademokraatiamaad on majanduslikult rohkem, millised vähem arenenud.

Saavutused sotsialistliku majanduse aluste ülesehitamisel tagavad töötajate materiaalse ja kultuurilise taseme pideva kasvu. Selle esimeseks üldistavaks näitajaks on teatavasti rahvatulu, mis rahvademokraatiamaades kasvab aastast-aastasse (vt. lisa 3).

Sotsialistliku sektori kasvuga rahvamajanduses kaasneb ka muudatus ravatulu jaotuses üksikute majandussektorite vahel. Tänapäeval läheb rahvademokraatiamaade rahvatulust rõhuv enamik sotsialistliku majanduse laiendamiseks ja töötajate materiaalsete ning kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks.

Edasi on töötajate materiaalse ja kultuurilise taseme dünaamika iseloomustajaks rahalsed sissetulekud ja reaaltasu kasvuindeks. Seejuures ei tohi aga unustada, et rahvademokraatlikes maades oli esimestel sotsialistliku majanduse ülesehituse aastatel rida suuri raskusi. Pärisid ju rahvademokraatiamaad kapitalistlikult minevikult inflatsioonile, spekulatsioonile ja laialdaselt levinenud "musta turu". Pealegi oli suur osa tootlike jõude möödunud sõja ja fašistliku okupatsiooniga aastate jooksul hävinenud. Erinevates rahvademokraatiamaades toimus kõigi nende probleemide lahendamine sotsialistliku majanduse arendamise ja rahva heaolu tõstmise huvides rea erisuguste vormidega.

Nii näiteks kehtestati Poola Rahvavabariigis elanikkonna korrapärasemaks kaupadega varustamiseks kaardisüsteem, mis oli diferentseeritud vastavalt tööalade ja klassilise jaotamise põhimõttele. Vajalikud toidukaubad varuti aastatel 1944-1947 eelkõige nn. naturaalse vahetuse korras, kus maaelanikud said tööstuskaupu mitmesuguste põllumajandussaadus-

te vastu. Seda varumist teostati mitmesuguste kampaaniavor-
midega, nagu premiaalsed kampaaniad varumise edukaks teosta-
miseks, spetsiaalkampaania ja kampaaniad loosungi all "tõõs-
tustooted maale". Kuna selliselt riigi käsutusse tulnud põl-
lumajandussaaduste kogus ei suutnud veel tagada elanikkonna
häireteta varustamist kaardisüsteemi alusel, siis hangiti
täiendav kaupade kogus impordiga peamiselt NSV Liidust.

Sellele vaatamata ei suudetud spekulatsioonide rahvavõi-
mu esimestel aastatel kaotada, sest käibesfääris domineeris
veel erasektor. Väga teravaks kujunes kaubanduses olukord
1947.a., mil erakapitalistlike ettevõtete kasumid tugevasti
kasvasid, spekulatsioon laienes ja siseturgudel hinnad tun-
duvalt tõusid. Eriti hädaohtlikuks kujunes spekulantide osa
linna- ja maavahelistes suhetes, sest eraettevõtjad püüdsid
vallutada varumisala.

"Kes-keeda" probleemi edukaks lahendamiseks sotsialismi
kasuks rakendati rida majanduslikult radikaalsemaid abinõu-
sid. Nii arendati forsseeritult sotsialistlikku sektorit
käibesfääris, organiseerides rida riiklikke kaubandusorga-
nisatsioone ja soodustades kooperatiivse kaubanduse laienda-
mist. Kehtestati eraettevõtjate kaubandusliku tegevuse ja
selle ulatuse kohta kindlad piirid, määrati ära maksimaalsed
kasuminormid, aruandluse kohustus jne. Väljaantud määruste
täitmise tagamiseks eraettevõtjate poolt organiseeriti laia-
ulatuslik ühiskondlik kontroll. Kõigi nende abinõude tulemu-
sena vähenes spekulatsioon ja hinnad stabiliseerusid.

Sotsialistlik sektor hakkas oma tegevuse laiendamise-
ga eraettevõtjaid käibesfäärist välja tõrjuma. Poola majan-
duse tolleaegsed tingimused tegid vajalikuks erasektori kõr-
valdamise majandusliku konkurentsi teel, mitte aga selle
likvideerimise administratiivsete repressioonidega. "Kes-
keda" probleem suudeti põhiliselt lahendada 1949.aastal,
ehkki ka siis veel erasektori osa jaekäibes oli 44%. Järg-
mistel aastatel toimus erasektori lõplik väljatõrjumine käi-
besfäärist. 1953.a. moodustas ta jaekäibes vähem kui 4%.
Majanduslikud edusammud tööstuses ja põllumajanduses

võimaldasi küllaldasid kaubaressursse riigi kätte koondada ning selle tulemusena 1949.a. algul üle minna enamike kaupade osas sotsialistlikule vabakaubandusele, s.o. kaubandusele ilma kaardisüsteemita.

Talurahva materiaalse huvitatuse süvendamiseks ja nende majandite tootlikkuse tõstmiseks ei suurendanud valitsus kohustuslikke müüginorme tootmise laiendamise korral, andes sellega võimaluse müüa oma toodangu ülejäägid turgudel. Sellega paranes töötajate varustamine toidukaupadega.

Kaubatoodangu edasine kasv riigis läi võimalused üleminekuks täielikule vabakaubandusele. 1953.a. kaotati normeeritud varustamine. Kehtestati ühtsed jaehinnad.

Kaubafondide edasine kasv võimaldas läbi viia hindade alandamise ning tõsta töötajate reaaltasu. Ainuüksi 1953.a. teostatud hinnaalandused suurendasid töötajate ostuvõimet Poolas üle 8 miljardi zloti. Säästude tõus hinnaalanduse tõttu ajavahemikul 1953-1955 moodustas ca 13% üldisest palgafondist. Kui sellele veel juurde lisada nominaaltasude tõus üle 2 korra 1949-1955.a., siis kasvasid reaaltasud veelgi kiirema tempoga. Nominaaltasude ja hindade indeksit ning selle alusel reaaltasu dünaamikat iseloomustavad järgmised andmed (1949 = 100) :

Indeksi nimetus	1950	1952	1953	1954	1957
Nominaaltasud	120,0	144,0	203,7	216,2	286,6
Hinnad	107,6	134,9	192,4	180,5	182,2
Reaaltasu	112,0	107,0	106,0	120,0	158,0

Nagu andmetest nähtub, saavutas hindade tase oma maksimumi 1953.a. seoses üleminekuga vabakaubandusele ühtsete jaehindade alusel. Tabel kajastab ilmekalt seda murrangut 1952/53. Ühtsetele jaehindadele ülemineku paratamatuks eelduseks oli mõnesugune hindade tõus, mis vähendas aga reaaltasu. Viimane kasvas pärast sotsialistlikule vabakaubandusele üleminekut seda kiirema tempoga (1958.a. ulatus tema

indeks juba 163-ni), suurendades sellega elanikkonna maksevõimelist nõudmist.

Viimastel aastatel esinev mõnesugune hindade tõus on tingitud kaubarühmade vahelise hindade suhte muutmisest vastavalt majanduspoliitilistele vajadustele. See tõus aga ei avaldanud erilist mõju reaaltasu kasvule, mis viimastel aastatel on toimunud kiiretempoliselt, tänu Poola valitsuse poolt rakendatud abinõudele. Nii kehtestati 1956.a. minimaalpalk rahvamajanduses 500 zlotti kuus, suurendati reastööstusharudes nominaalpalku, suurenesid talurahva tulud varumishindade tõstmisega, suurendati pensione ja abirahasid jne. jne.

Maksevõimelise nõudmise kasv möödus aga 1956.a. kaubafondide kasvust, mistõttu tekkisid kaubanduses mõnesugused raskused elanike varustamisel kaupadega (eriti suhkrul, rasv-ainete, tekstiilkaupade jne. osas). See disproportsioon nõudmise ja pakkumise vahel muutus veelgi teravamaks 1957.a., kutsudes välja inflatsiooniohu. Turusuhete stabiliseerimiseks sai Poola peamiselt NSV Liidult ja rahvademokraatiamaadelt pikaajalist kaubakrediiti, mida kasutas tarbekaupade sisseveo suurendamiseks. Tänu sellele ja samuti ka Poola tööstuse ning põllumajanduse toodangu kasvule paranes kaubandusliku teenindamise olukord 1958.a.

Saksa Demokraatlikus Vabariigis tingisid mõned kohalikud momendid olulisi erinevusi "kes-keda" probleemi lahendamisel. Tähtsamaks kohalikuks iseärasuseks, mis mõjutas sotsialismi ülesehitamist, oli Saksamaa jaotamine imperialistide tahtel kaheks omaette riigiks: imperialistliku iseloomuga Saksa Föderatiivseks Vabariigiks ja Saksa Demokraatlikus Vabariigiks. Kuni viimase ajani on nende demokraatlik taasühendamise probleem üheks keskseks küsimuseks, millega püüti Saksa DV-s kooskõlastada kõik ülejäänud küsimused. Sellega on seletatav ka peaaegu täielikult piirirežiimi puudumine elanike liikumisel mõlema saksa riigi vahel. Viimane asjaolu aga teeb Saksa DV-s sotsialistliku majanduse ülesehitustöö eriti komplitseerituks, tingides eramajandusliku

sektori suure püsivuse rahvamajanduses, eraettevõtjate tihe-
da seose kapitalistliku Saksamaaga. Eramajanduslik kaubatoot-
mine eeldab aga vastava käibesektori olemasolu. Seetõttu on
kapitalistlik kaubandus Saksa DV-s kuni tänapäevani säilinud
ja püsib veel rida aastaid. Arusaadavalt toimub eraettevõt-
jate tegevuse piiramine ja nende osatähtsuse vähendamine
käibesfääris, samuti nende järjest ulatuslikum rakendamine
sotsialismi huvides vastavalt sotsialistliku kaubanduse aren-
damisele. Alates 1956. aastast hakati selleks kasutama ko-
misjonilepinguid. Nende alusel realiseerivad erakaupmehed
sotsialistliku tööstuse toodangut elanikkonnale kui vastava
sotsialistliku ettevõtte komisjonärid. Komisjonilepingud
võimaldavad ühelt poolt süvendada riiklikku kontrolli era-
ettevõtjate tegevuse üle (määratakse kindlaks nende kasumi
maksimaalsed määrad), teiselt poolt aga tagavad eraettevõt-
jatele kaupade saamise korrapärasuse. Selline komisjonilepin-
gute süsteem on muutunud järjest populaarsemaks Saksa DV
erakaupmeeste hulgas ning lepingutega hõlmatav komisjonäride
arv kasvab järjest. 1959.a. toimus Saksa DV-s nende lepingu-
te alusel töötavate erakaupmeeste-komisjonäride ja sotsia-
listlike kaubandusorganisatsioonide vaheline tööjaotus kau-
bandusliku spetsialiseerimise suunas. Nii näiteks jäeti mõ-
nedes linnades aedjuurvilja realiseerimine elanikkonnale ai-
nuüksiks erakaupmeeste-komisjonäride ülesandeks.

Elanikkonna häireteta varustamiseks ning võitluseks
spekulatsioonile vastu kehtis kuni 1958.a. rea tähtsamate tar-
bekaupade müük töötajatele kindlaks määratud normide alusel.
Kaardisüsteemi kaotamine SDV-s polnud varem võimalik, sest
suhteliselt vaba liiklus Saksamaa kahe riigi vahel oleks va-
bakaubanduse tingimustes viinud ulatusliku spekulatsioonini.
Nimelt oli kuni 1958.a. SFV spekulantide käes suured summad
SDV rahatähti, mille abil oleks avanenud võimalus eriti Ber-
liinis ja piiriäärsetes rajoonides üles osta SDV sotsialist-
likus kaubandusvõrgus olevad kaubad. Erinesid ju samade kau-
pade hinnad mõlemas Saksa riigis, kusjuures eriti toidukau-
pade hinnad olid SDV-s tunduvalt odavamad kui SFV-s. Nii näi-

teks oli 1935.a. suhkrü ühe kg normihind Saksa DV-s 1,08 DM ja Saksa FV-s 1,36 DM, sealihä kg hinnad olid samal ajal vastavalt 2,86 DM ja 5,28 DM, või hinnad - 4,20 DM ja 6,12 DM, täispiima liiter - 0,28 ja 0,39 DM jne. (hinnad on väljendatud Saksa DV markades). Seejuures ei tohi unustada ka hindade poliitika erinevust. Samal ajal, kui Lääne-Saksamaa osas hindadel on pidev tõusutendents, toimub Saksa DV-s hindade alandamine, millega tõstatatakse töötajate reaaltasu ja võimaldatakse neile sellega täiendav ost. Nii suurendas ainnuüksi 1954.a. lõpul teostatud hindade alandamine Saksa DV elanikkonna ostujõudu 600 milj. DM võrra. Ostuvõimet suurendas ka töötajate töötasude pidev kasv. Nii kasvasid ajavahe- mikul 1951-1955 töötajate töötasud 68% ja talurahva töötasud 80%.

Tarbimise kasvu Saksamaa mõlemas riigis, arvatatuna ühe isiku kohta, näitavad järgmised andmed (1950=100):

Kaubarühmade nimetus	S D V		S F V	
	1953	1955	1953	1955
Toidukaubad	166	181	121	141
Tekstiilkaubad	184	214	124	142
Jalatsid	182	227		
Ülejäänud tööstuskaubad	138	193	124	151

Toodud andmed on küllalt piltlikud, et näidata ühelt poolt Lääne-Saksamaal kõrgelt kiidetud "vaba turumajanduse" ja teiselt poolt Saksa DV-s rakendatava normeeritud varustuse toimet laia elanikkonna elatustasemele.

Tugeva lõõgi spekulatiivsetele elementidele andsid Saksa DV-s 1948.a. ja 1957.a. läbiviidud rahareformid. Need viidi läbi põhimõttel, et ükski aus töötaja ei kannataks mingisugust kahju. Spekulantidel muutus aga väärtusetuks kõik nende poolt spekulatsiooniga ning muude ebaausate võtte- tega kogutud raha. Viimase rahareformiga loodi ka vajalik eeldus vabakaubandusele üleminekuks, sest sotsialistliku

tööstuse ja põllumajanduse kiire kasv oli loonud juba küllaldased kaubaressursid.

1958.a. maikuul kaotas Saksa DV valitsus täielikult kaardisüsteemi. Seda seadust rakendati seoses abinõudega (hindade ja maksude reguleerimine, töötasude tõstmine jne.), mis igakülgselt soodustavad laiendatud sotsialistlikku tootmist. Kõigi nende abinõude sihiks oli töötajate elatus- taseme edasine tunduv tõstmine.

Vastavalt kehtestatud seadusele kaotati kaardisüsteem lihale, rasvainetele, piimale ja suhkrule ning määrati neile ühtsed jaehinnad endiste kommertshindade alandamise ja madalate normihindade mõnesuguse tõstmise teel. Samaaegselt alandati juba varem ilma kaardisüsteemita realiseeritavate tarbeesemete jaehindu. Jaehindade üldine tase käibes jäi muutmatuks. Hindade muutmiseiga parandati toidu- ja tööstus- kaupade hindade omavahelist suhet. See oli vajalik põlluma- jandussaaduste varumis- ja kokkupuustulhindade suhte mõnesugu- se muutmise pärast.

Seoses hindade tõstmiseiga toidukaupadel, mida varem realiseeriti kaardisüsteemi alusel, kehtestati madalapalga- listele töötajatele kõrgendatud palgamäärad, mis täielikult kompenseerisid hindade tõusu mõju. Samuti suurendati pensio- one ja stipendiume.

Kaardisüsteemi täielik kaotamine võimaldas jaekäibe edasise kiire kasvu ja töötajate materiaalse heolu tõusu, nagu seda konstateeriti Saksamaa Sotsialistliku Ühtsuspar- tei KK poliitbüroos 1958.a. oktoobris. Ühtlasi saavutati tunduvat edu SDV rahvamajanduse majandusliku põhiülesande lahendamisel: ette jõuda 1961.a. Saksa FV-st kõigi kaupade tarbimises arvestatuna ühe elaniku kohta. 1958.a. andmete alusel oli see ülesanne lahendatud toidukaupade osas, nagu näitab alljärgnev tabel.

Keskmine tarbimine (kg) elaniku
kohta 1958.a.

Kauba nimetus	S D V	S F V
1. Väi	11,9	7,4
2. Margariin	10,4	12,1
3. Rasv	7,5	5,8
4. Suhkur	30,1	28,0
5. Liha	53,8	52,3

SDV-s oli tarbimine suurem samuti leiva-saiatoodete, tangainete, kartuli ja juurvilja osas. Mõnesugune mahajäämus SFV-st esines veel kohvi, kakao ja tööstuskaupade alal. Enamiku tööstuskaupade tarbimine oli umbes samasugune nagu SFV-s, mõnede kaupade (tekstiilkaubad, trikotaaž jt.) osas esines aga veel mahajäämus tarbimise ulatuses. Esialgsed andmed 1959.a. kohta näitavad selle mahajäämuse edukat likvideerimist.

Tšehhoslovakkia Vabariigis arenes majandus kuni 1945.a. kapitalistlikul teel. Käibesfääri iseloomustasid kaubandusettevõtete rohkus (ühe kaubandusettevõtte kohta keskmiselt 70 elanikku, ühe kaubandustöötaja kohta 35 elanikku), terav konkurents, laialdane spekulatsioon ja teised kapitalistlikule kaubandusele omased iseloomujooned. Olukord muutus alles pärast Tšehhoslovakkia vabastamist Nõukogude armee poolt. Alustati purustatud majanduse taastamisega ja probleemi "kes-keda" lahendamiseга rahvamajanduses. Küsimus lahendati käibesfääris suhteliselt kiiresti sotsialismi kasuks. Kui 1947.a. oli sotsialistliku sektori osa kaubakäibes 10%, siis 1949.a. tõusis see juba 65%-ni ning 1950.a. oli erasektor käibesfäärist põhiliselt välja tõrjutud. Viimane moodustas käibes vähem kui 1%.

Elanikkonna varustamine toimus sellal, arvestades sõjajärgset majanduslikku laost, põhiliselt kaardisüsteemi alusel. Vastavalt majanduse taastamisele ning kaubafondide

kasvule suurendati pidevalt varustusnorme. Ühtlasi organiiseeriti 1949.a. sotsialistlik kommertskaubandus erasektori kiiremaks väljatõrjumiseks. Seal olid kaubad vabamüügil mõnevõrra kallima hinnaga kui normitud kaubanduses. Kommertskaubanduse tegevus piiras tunduvalt erasektori tegevust, eriti spekulatsiooni, ja vähendas liiga kõrgeid kasumimäärasid. 1950.a., pärast erasektori väljatõrjumist, omas kommertskaubandus olulise koha elanikkonna täiendaval kaupadega varustamisel.

Edusammud sotsialistliku majanduse ülesehitamisel võimaldasid 1953.a. kaardisüsteemi kaotamise ja ülemineku sotsialistlikule vabakaubandusele ühtsete riiklike hindadega. Pärast kaardisüsteemi kaotamist toimus ka rida hinnaalandusi. Sellega suurenes tunduvalt elanikkonna materiaalne heaolu. Üksnes 1953/54. aasta jooksul teostatud hinnaalandused suurendasid elanikkonna ostujõudu 12 miljardi tšehhi krooni võrra aastas. Reaaltasu kasvas veelgi kiiremini seoses nominaalpalkade tõusuga. Keskmise töötasu tõusis ajavahemikul 1953-1957.a. 14%, 1948-1955.a. aga kasvas reaaltasu rohkem kui 80%.

Elanikkonna tulude ja ostuvõime tõus, samuti ka tarbekaupade tootmise laiendamine suurendasid tunduvalt kaupakäivet. Üldine jaekäive vabakaubanduse tingimustes suurenes ajavahemikul 1953-57.a. 133%. Paranes käibestruktuur tööstuskaupade osatähtsuse suurenemisega selles (1957.a. käibes oli toidukaupu 54,9%, tööstuskaupu 45,1%). Müügil oli rohkesti nii kodu- kui välismaiseid uusi kaupu, eriti tekstiil-, pudu ja elektrotehnilisi kaupu. Tähtsamate kaupade müügi dünaamikat elanikkonnale iseloomustab tabel lk-1 26.

Elanikkonna materiaalse heaolu tõusu näitab eriti kultuurikaupade ja moodsaate majapidamisesemete käibe kiiretempoline kasv. Koos jaekäibe üldise kasvuga muutus tihedamaks kaubandusvõrk ning tõusis elanike kaubandusliku teenindamise kvaliteet uute progressiivsete teenindamisvormide ulatusliku rakendamisega. Tšehhoslovakkia asub tänapäeval kaubandusliku kultuuri poolest rahvademokraatiamaade hulgas esikohal.

Kaubarühma nimetus	Mõõt- ühik	1953	1955	1957
Leib	tuh.t	912	910	886
Leiva-saiatooted	---	205	251	265
Liha- ja lihasaadused	---	304	321	388
Või	---	39	53	56
Suhkur	---	248	304	298
Munad	milj. tk.	551	635	718
Villased kangad	milj.m	7,2	9,9	10,5
Jalatsid	milj. paar	29	34	38
Mootorrattad	tuh.tk.	24	52	67
Külmetuskapid	---	3	22	76
Televiisorid	---	0,4	29	122

Hiina Rahvavabariigis toimus "kes-keda" probleemi lahendamise tunduvalt keerukamas situatsioonis, kui see oli enamikus rahvademokraatiamaades. Nimelt mängis siseturg Hiinas XX sajandi algul, vaatamata tema feodaalsele piiratusele ja mahajäämusele, väga tähtsat osa nii majanduslikus kui ka poliitilises elus. Hiina siseturg, tänu väga suurele elanikkonnale, kujutas endast kaupade realiseerimise ja kapitalide väljaveo tähtsaimat turgu kogu maailmas.

Hiina majanduselule olid iseloomustavaks suhteliselt vara arenenud kaubalis-rahalsed suhted, suurte linnade tekimine ja nende väliskaubanduslikud seosed ning käsitöö ulatuslik arenemine. Aga feodaalsed tootmissuhted piirasid tervalt siseturu ja kaubanduse arenemise võimalusi. Maal säilisid feodalistlikud tootmissuhted sajandeid ja seoses feodalismiga naturaalmajandus. Feodaalse korra lagunemine toimus väga aeglaselt sellal, kui paljudes Euroopa riikides arensid juba kapitalistlikud suhted, ja seetõttu muutus Hiina majanduslikult mahajäänud maaks, mis XIX sajandi keskel kujunes kapitalistlikele suurriikidele poolkolooniaks. Välis-

maised imperialistid paigutasid oma kapitalid esmajoones pankadesse, kaubandusse, üldkasutatavatesse ettevõtetesse (elektrijaamad, linna transport jt.), sest nendel aladel saavutati kõige suuremaid kasumeid ning samaaegselt aitasid need alad süvendada poolkoloniaalset sõltuvust. Hiina selleaegse sisekaubanduse iseloomustamiseks on küllaldane märkida, et umbes 85% elanikkonnast elas maal, kus XI sajandi 40-ndate aastateni domineerisid feodaalsed suhted. Kuna maa kuulus põhiliselt mõisnikele ja kulakuile, siis talupoegade enamik oli rentnikeks, tasudes rendimaksuks 70-90% lõikusest. Oma kaubaliste ülejääkide realiseerimisel sattusid talupojad rohkearvuliste vahendajate kätte, ainuüksi linnades ulatus nende arv umbes 9 miljonini. Tulemuseks olid teravad hinnakäärid talupoegade kahjuks. Vahendajad maksid tavaliselt talupoegadele-töötajatele 25-30% jaehinnast. Seetõttu on täiesti mõistetav, et siseturul oli talurahva, s.t. elanikkonna valdava enamiku ostujõud härmiselt madal. Vaatamata sellele toimusid ulatuslikud spekulatsioonitehingud seoses põllumajandussaaduste hindade suure erinevusega enne ja pärast lõikust (hindade vahe oli kuni 300%). Spekulatsiooni soodustas ka paljude väeringute olemasolu ja valuuta kaos Hiina siseturul, ühtsete mõõtude süsteemi puudumine, moodsate transpordivahendite nõrk areng jne. Seejuures oli välismaiste kapitalide vahendajaks, kelle kätte koondus suurem osa käibest siseturul, Hiina oma suurkodanlus, eesotsas "nelja perekonna" suurkapitalistidega (Tši-ang-Khai-ši klikk).

On arusaadav, et imperialismi epohhil tingis selline suuri rikkusi töötav turg nagu Hiina imperialistlike riikide ja monopolistlike rühmituste vahel eriti terava iseloomuga vastuolusid. Olukord muutus veelgi teravamaks Hiina oma monopolistlike rühmituste omavahelise võitluse tõttu majandusliku ülemvõimu pärast, mida süvendasid vastuolud feodaalide, suurkodanluse ja kulakute vahel. See kutsus paratamatult välja sõja, mille tõttu Hiina jaotati reaks osadeks, kus majandus omas tükeldatud iseloomu, mis polnud otseses seoses ühtse kapitalistliku turuga. Sellele vaatamata suutsid eriti

"nelja perekonna" suurkapitalistid oma kätte koondada enamiku kaubakäibest siseturul. Tänu oma poliitilisele võimule kehtestasid nad II maailmasõja aastail nn. "riiklikud monopolid reale tähtsatele tarbekaupadele (suhkur, sool, tubakas ja toorainetele (toorsiid, volfram jt.). Nende pere-mehetsemise tulemused olid Hiina rahvamajandusele ruineerivad. Tööstuse ja põllumajanduse toodang langes, arenes tohtu inflatsioon, laienes Ameerika kaupade dumping. Kõik see desorganiseeris Hiina siseturu ja laostas kogu majanduse.

Järelikult nõudis sotsialismi ülesehitamine Hiinas mitte ainult oma gigantsel territooriumil paikneva mitmepalgelise majanduse suunamist sotsialistlikule arenemisteele, vaid samuti ka Hiina majandust ekspuuteeriva väliskapitali mõju kõrvaldamist. Viimane oli eriti raske seoses mitmesugustele rahvusvahelistele sätetele toetuvate soodustuste olemasoluga ("vabad sadamad"jms.).

Hiina Kommunistlik Partei mõistis hästi kõiki neid sotsialistliku ülesehitustöö keerukaid probleeme. Arvestades kainelt klassijõudude vastastikuseid suhteid maal ja mitmesuguste kodanlike huvirühmade vastukäivaid eesmärke, tekitas kommunistlik partei lõhe sotsialismi vaenlaste ridadesse. Nii läheneti diferentseeritult kulakuile ja mõisnikele, vastavalt nende suhtumisele küla sotsialistlikku ümberkujundamisesse. Tõmmati kaasa rahvuslikult häälestatud kodanlus, kes oli väliskapitalile vaenulik. Sellega vähenes klassivõitluse rinne, suurenes Hiina rahvavalitsuse majanduspoliitika pooldajate arv ning kergenes üleminek sotsialismile.

Sotsialistliku majanduse rajamise alged kuuluvad juba 1935.aastasse, mil rahvaarmee oli vabastanud osa Hiina territooriumist ja hakkas seal üles ehitama sotsialismi. Sellesse aega kuulub ka esimeste riiklike kaubandusorganisatsioonide asutamine. Nende osatähtsus oli aga jaekäibes sellal väga väike, moodustades vabastatud territooriumil vähem kui 0,5%. Mõnevõrra suurem oli kooperatiivide kaubanduse osa, kuid nimetamisväärselt ei suutnud ka see sellal erakaupmeeste tegevust mõjutada. Põhjalik muudatus siseturul ja kaubanduses võis toimuda alles pärast rahvarevolutsiooni lõplikku

võitu. See toimus 1949.a.

Pärast seda toimusid siseturu iseloomus ja olemuses tunduavad muutused. Selle tulemusena erineb Hiina turg tänapäeval tunduvalt turust, mis oli Hiinas perioodil enne rahvademokraatia võitu. Hiina turg, mis oli varem imperialistide mitmesuguste rühmituste vahelise võitluse väljaks koloniaalseks röövimiseks ja monopolistlikuks ekspuuteerimiseks, on kujunenud nüüd uue demokraatliku maailmaturu koostisosaks. Riigis kõrvaldati imperialistide ja nende kohaliku suurkodanluse näol esineva agentuuri valitsemine ning loodi tingimused Hiina saajanditepikkuse majandusliku mahajäämuse kaotamiseks. See protsess oli võrdlemisi pikaajaline, jõudes lõppjärku alles tänapäeval.

1949.a. oli siseturu reorganiseerimine ja igakülgne arendamine peamiseks kaubanduslikuks probleemiks. Selle probleemi lahendamise tähtsamaks eelduseks oli hindade stabiliseerimine. See tähendas aga vajadust taastada täiesti väärtusetuks muutunud vääringu ostujõud ja sellega normaliseerida kaubalis-rahalisel suhtel. Ajavahemikul 1937-1949 toimunud inflatsioonil ulatust võib mõista, kui võtta hiina rahavääringu kursis ameerika dollari suhtes 1937.a. sajak. See oli 1940.a. juba langenud 19,1-le ja 1946.a. 0,16-le ning 1948.a. lõpul oli tema esialgselt väärtusest järel 0,000028 (28 miljondikku). Need kuivad suhtearvud muutuvad tunduvalt piltlikumaks, kui teame, et Hiina siseturul sai 1937.a. osta 100 jeni eest 2 veist, 1943.a. aga 1 kana ja 1948.a. ainult 1 toosi tikke. Arusaadavalt lõi selline inflatsioon segi kõik majanduslikud seosed siseturul.

Reaktsiooniline Hiina valitsus laskis paberraha välja sellisel tohutul hulgal, et väikemaid rahatähti müüdi kaaluga pabermakulatuurina, sest raha väärtus oli madalam paberi väärtusest, millele ta oli trükitud.

Inflatsioon võimaldas aga kapitalistlikele elementidele tohtu suuri spekulatsioone. Tööstusettevõtete omanikud, selle asemel, et organiseerida kaupade tootmist, spekuleerisid turul toorainete, kütte, poolfabrikaatide varudega. Maal

keeldusid talupojad aga peaaegu täiesti raha vastuvõtust ja seal kujunesid välja naturaalsed vahetusvormid.

Taoline olukord jätkus ka pärast rahvademokraatliku võimu kehtestamist 1949.a. ja 1950.a. esimesel poolel. Eriti kiiresti tõusid hinnad suurtes linnades.

Olukorra parandamiseks rakendas Hiina Rahva Keskkvalit- sus rea finantsilisi abinõusid. 1950.a. märtsis unifitseeri- ti eelarvemaksundussüsteem, tasakaalustati riigi tulud kulu- dega ja pandi sellega piir edasisele inflatsioonile.

Rakendades talumajandite naturaalselt maksustamist ning organiseerides põllumajandussaaduste tsentraliseeritud kok- kuostu, suutis valitsus 1950.a. oma kätte koguda ka ulatus- likud toidu- ja tööstuskaupade varud. Oma käes olevate kauba- varudega võis valitsus organiseerida elanike olulisema va- rustamise sotsialistliku kaubandusvõrgu kaudu. Viimane allu- tati oma tegevuses tugevale riiklikule kontrollile, eriti hindade ja raharingluse osas. 1950.a. kestel suudeti sellega hinnad enam-vähem stabiliseerida, kusjuures tulid nähtavale isegi hindade mõnesugused alanemistendentsid. Nii oli 25 tähtsama kauba hulgihindade keskmine indeks järgmine (1949.a. dets. = 100): 1950.a. märts 226,3 ja 1950.a. detsember 193,3.

Olukorra stabiliseerimist soodustas ka 1949.a. alates rakendatud töötasusüsteem erilise naturaalse arvutusühiku - gun-tso-fõni (kaubaline ühik) alusel. Viimane sisaldas rea tähtsamaid kaupu kindlaks määratud koguses. Nii näiteks si- saldas selline rohkem kasutatav töötasu ühik riisi 0,24 kg, nisujahu 0,16 kg, toiduõli 75 g, puuvillast riiet 0,06 m, sütt 1 kg. Töötaja töötasu määrati teatavas hulgas gun-tso- fõnides. Töötasu väljamaksmisel tehti rahaks ümberarvutamine vastavalt silmapilgu turuhindadele.

Säärane töötasusüsteem tagas töötajatele reaaltasu pü- siva taseme järsult muutuvate kaubahindade juures. Tulemu- seks oli rahaliste suhete elavnemine ja kaubakäibe tegelik kasv, sest kapitalistid loobusid hindade alanemistendentside ilmlemisel oma kaubavarude hoidmisest ja sellega "kaubanal- ja" tekitamisest ning püüdsid kaubad realiseerida.

Spekulatsioon elavnes uuesti seoses Ameerika agressiooniga Koreas ja majandusliku blokaadiga Hiinale. Toimus mõnesugune hindade tõus, kuid juba 1951.a. keskel stabiliseerusid hinnad uuesti seoses Hiina valitsuse poolt rakendatud abinõudega sotsialistliku tööstuse arendamiseks ning sotsialistlike kaubandusettevõtete kiirelt suureneva osatähtsusega hulgi käibes.

Hulgihindade keskmise indeksi dünaamika oli sellal järgmine: 1950.XII=100; 1951.VI=110,1; 1951.XII=110,0; 1952.I=108,4; 1952.VI=104,5; 1953.XII=91,7 aga 1954.XII=92,3.

Hindade stabiliseerimisel oli võimalik alustada juba ka mõnesuguse hinnaalandusega jaekaubanduses. Seega hakkas töötajate heaolu kiiresti kasvama, sest vastavalt tööstusliku tootmise kasvule suurendati pidevalt töötajate töötasusid. Nende kasv oli riiklikes ettevõtetes ajavahemikul 1950 - 1954 193,6%. Põllumajanduses kasvasid talurahva rahalised sissetulekud seoses põllumajandusliku tootmise laiendamisega, varumishindade tõstmisega, maksumäärade vähendamise ja maksusüsteemi lihtsustamisega. Talurahva rahalised tulud suurenesid ajavahemikul 1950-1953.a. kogu riigi ulatuses 76%. Kirde-Hiinas, kus agraarreform oli varem läbi viidud kui mujal, kasvas maaelanike ostuvõime samal ajal rohkem kui 3 korda. Töötajate ostuvõime üldist kasvu Hiinas näitavad järgmised andmed: (1950=100)

1951.a. - ca 125	1954.a. - 211,0
1952.a. - 175	1955.a. - 239,4
1953.a. - 210	1956.a. - 244,8

Olulise tähtsusega sammuks riigi rahandussüsteemi tugevdamiseks Hiina RV-s oli rahareformi läbiviimine 1955.a. nelja kuu (III-VI) jooksul. Sellega vahetati vana väheväärtuslik raha uue raha vastu suhtega 10000:1. Seda suhet põhjustas eelmiste aastate praktika, mil kaupade maksumus väljendati arvelduste lihtsustamise huvides kaubanduses 10000-ndetes jeenides ümmardatud summana. Rahareformi teostamine võimaldas arveldusi tunduvalt kergendada. Kuna raha vahetamisel ei tehtud mingisuguseid täiendavaid tingimusi,

siis võis iga vana raha valdaja neid piiramatul hulgal vahetada uute rahatähtede vastu.

Uute rahatähtede väljalaske tulemusena tugevnes Hiina RV raha tähtsus majanduses, tõusis rahvusliku juani tähendus majandusplaani täitmise abinõuna, linna ja maa vahelise kaubakäibe laiendamisel, sotsialistlike ettevõtete isemajandamise tugevdamisel.

Teostatud rahareform võimaldas 1956.a. sisse viia töötasude ühtse süsteemi. Likvideeriti gun-tšö-fön ja mitmesugused teised naturaalselt iseloomu omavad töötasusüsteemid ning mindi tööstuses põhiliselt üle tükitasusüsteemile. Määrati kindlaks töötajate kategooriad ning neile vastavad palgamäärad.

Kõigi nende sotsiaal-ökonomiliste ümberkorralduste tulemusena loodi rahvamajanduses tingimused siseturu ulatuslikuks laienemiseks, eriti maal.

Talurahva ostuvõime kasvu soodustasid põllumajandussaaduste hindade reguleerimine ning põllumajandusele kahjulike hinnakäärade likvideerimine. Selleks alandas valitsus ühelt poolt talurahva poolt nõutavate tööstuskaupade hindu ja teiselt poolt tõstis põllumajandussaaduste kokkuostu hindu. Kokkuostuhindade määramisel lähtus valitsus nii talurahva huvidest kui ka põllumajandusliku tootmise tunduva suurendamise vajadusest. Oluline oli siin õige suhte määramine üksikutele põllumajandussaadustele, selleks et tagada nii toiduainete kui ka toorainete küllaldane tootmine. Kindlate riiklike kokkuostuhindade kehtestamisega vabanes talupoeg ka ühest oma vaesumise olulisemast põhjusest - hindade sesoonsest kõikumisest.

Siseturg laienes ka Hiina paljude vähemusrahvuste rahvuslike piirkondade kaasatõmbamisega kaubakäibesse. Need Vanas Hiinas rahvusliku rõhumise all olnud piirkonnad oma naturaalmajanduslike suhetega said Hiina RV-s võrdsed õigused hiina rahvaga. Toimus nende majanduse kiire ja igakülgne arendamine ning ülehiinalisse majandusse sisselülitamine. Organiseeriti sotsialistlik kaubandusvõrk ja juurutati

rahalis-kaubalised suhted.

Tänu kõigile neile rakendatud abinõudele suurenes Hiina RV töötajate materiaalne heaolu järjekindlalt. Seda iseloomustab kõige paremini tarbimise dünaamika (1952=100), mis on järgmine:

Aasta	Talupoogadel	Töölistel, teenistujatel
1936	85,0	86,0
1952	100,0	100,0
1955	110,0	109,0
1956	112,5	118,2

Tulemuseks olid edasine kaubakäibe laienemine ja edusammud sotsialistliku turu kujundamisel riigis.

Siseturu kiiret laiendamist kooskõlas elanikkonna ostuvõime kasvuga aga hakkas pidurdama 1953.a. alates põllumajandusliku tootmise suhteline mahajäämus. Ehkki põllumajanduslik tootmine iga aastaga kasvas, suurenes põllumajandussaaduste tarbimine tunduvalt kiiremas tempos, seoses ühelt poolt industrialiseerimisega kaasuva linnade kasvuga, teiselt poolt tehniliste kultuuride osatähtsuse tunduva suurenemisega põllumajanduslikus tootmises ja talurahva enda tarbimise suurenemisega.

Nendes tingimustes otsustas valitsus süvendada teravilja turu kontrolli, kehtestades teravilja plaanipärase kokkuostu ja elanikkonna varustamise teraviljasaadustega. 1953.a. väljaentud vastava määruse alusel monopoliseeriti viljakaubandus riiklike kompaniide kätte. Erakaupmeestele keelati täielikult viljakaubandus. Selline riiklik monopol laiendati 1954.a. ja 1955.a. veel rea põllumajandussaaduste (taimed, puuvill jt.) osas.

Kõigi töötajate paremaks kaupadega varustamiseks kehtestati ajavahemikul 1953-1955 rea kaupade jaemüük linnades normide alusel. Selle nn. tarbijate plaanilise varustamise

süsteemiga, mis haaras esialgu teraviljasaadusi, hiljem ka rasvaineid, puuvillaseid kangaid jt. tarbimise seisukohalt esmajärgulisi ning ajutiselt defitsiitse iseloomuga kaupu, tagati nende kaupade hindade stabiilsus ja garanteeriti töötajatele kindlaks määratud kaupade koguse kättesaamine. Keh-testatud normid olid diferentseeritud sõltuvalt vanusest ja töö iseloomust. Normid olid küllalt suured, et tagada normaalsete vajaduste rahuldamist. Nii näiteks kehtisid riisinnormid füüsilise töö tegijaile 20-25 kg, teenistujatele 18 kg, kuni 10-aastastele lastele 10 kg kuus jne.

Saavutatud edusammud sotsialistliku majanduse arendamisel võimaldasid juba 1956.a., vastavalt Hiina KP VIII kongressi otsustele, organiseerida nn. vabad turud linnades, kus talupojad võisid kaubelda ilma takistusteta oma majandi saaduste ülejääkidega. See omakorda ergutas põllumajandussaaduste tootmise suurendamist ja elanike varustamise parandamist.

Rakendatud abinõud ennetasid sisekaubanduses defitsiitsete kaupadega spekulierimise laienemise ja kaotasid tähtsamate kaubandusalade riikliku monopoliseerimisega spekulierimise siseturul üldse. Selle tagajärjel tõusis elanikkonna heaolu ning Hiina valitsuse poolt kehtestatud plaanipärase kokkuostu ja plaanipärase varustamise süsteemi tuleb hinnata kui Hiina rahvavõimu suurt võitu sotsialismi tugevdamisel majandusalal, ehkki nende turukorralduste rakendamine oli esialgu tingitud vajadusest ületada ajutised majanduslikud raskused.

Teistsugune pilt avaneb Jugoslaavia FRV sisekaubanduse arengu vaatlemisel. Kui ajavahemikul 1944-1948.a. toimus rahvamajanduse kiire taastamine ja tootmise ümberkorraldamine sotsialistlikel alustel NSV Liidu pikaajaliste kogemuste baasil, siis 1949.a. peale toimus siin murrang. Jugoslaavia valitsuse poolt mindi üle uut tüüpi sotsialismi rajamisele majandusliku tegevuse juhtimise detsentralismiga: kõik majanduslikud küsimused jäeti kohapeal lahendamiseks omaalgatuses korras ilma suunavate rahvamajandusplaanideta ja koos-

kõlastavate direktiivideta. Niisugune kord aga ei toonud rahvamajanduses loodetud tulemusi elanikkonna heaolu kiire tõusu kujul. Juhtimise detsentralism tingis rahvamajanduses rea oluliste disproportsioonide tekkimise ning süvenemise (vastuolud tööstuse ja põllumajanduse, raske- ja kergetööstusharude arengus, energeetika ja tooraine baasi mahajäämus, tootmisvõimsuste puudulik kasutamine jne.). Tulemuseks oli elanikkonna materiaalse olukorra ebastabiilsus. Ehkki rahvatulu kasvas ajavahemikul 1938-1956 ca 40%, näitab elanike reaaltasu viimastel aastatel hüppelisust ja langust. Seda näitab kõige paremini töötasude ja hindade indeksite kõrvutamise.

	1952	1953	1954	1955	1956
Nominaaltasu indeks	100	100	107	113	113,5
Jaehindade indeks	91	100	99	113	115
Reaaltasu indeks	110	100	108	100	99

1957.a. jätkus jaehindade tõus, jõudes ette nominaaltasude kasvust. Selle tulemusena langes veelgi reaaltasu indeks ja vähenes elanike tarbimine. Töötajate majandusliku olukorra ebastabiilsus saab veelgi rohkem mõistetavaks, kui meenutada ühel poolt, et Jugoslaavias on kuni viimase ajani töötute armee (ulatudes kuni 100000 töötuni) ja teiselt poolt, et Jugoslaavia põllumajandus kuni tänapäevani ei suuda anda küllaldaselt teravilja oma maa elanike toiduks ja seetõttu tuleb puuduv osa (ca 600 tuh. tonni aastas) importida välismaalt.

Need faktid kõnelevad küllalt ilmekalt sellest, et Jugoslaavias rakendatav uus majandussüsteem ulatusliku detsentralismi näol ei õigusta end elanikkonna üldise heaolu seisukohalt. Ettevõtetele liigse tegevusvabaduse andmine tähendab tegelikult majandusliku tegevuse kulgemist vastavalt väärtusseaduse stiihilisele toimele. Hindade kujunemine nõudmis-

pakkumise suhte ja ettevõtete konkurentsi tulemusena praegustes Jugoslaavia majanduslikes tingimustes (ajavahemikul 1925-55 suurenesid kaubafondid 18%, rahalised tulud aga 62%) tähendab spekulatiivset hindade kõrgenemist. Säärane olukord koguni tõukab üksikuid ettevõtteid hindade kunstlikule tõstmisele. Arusaadavalt suureneb see tendents koos inflatsiooniliste nähtuste süvendamisega.

Järelikult tulevad Jugoslaavias nähtavale sotsialistliku omandi baasil organiseeritud majandusliku tegevuse arengus pidurdavate vastuoludena ettevõtete tegevuse kapitalistlikud, väikekaubalised majandamismeetodid. Nende kõrvaldamine võimaldaks kahtlemata Jugoslaavia majanduses saavutada senisest palju tõhusamaid tulemusi. See nõuaks aga praegu rakendatavate majandusmeetodite revideerimist, nende muutmist ning allutamist ühtsele direktiivsele rahvamajandusplaanile. Seda aga praegune Jugoslaavia valitsus ei soovi teha.

Toodud näited illustreerivad ilmekalt mitmesuguseid meetodeid ja vorme, mida rakendati rahvademokraatiamaades sotsialistliku majanduse ülesehitamisel, töötajate heaolu tõstmisel ja sotsialistliku kaubanduse rajamisel. Ka teistes, siin pikemalt käsitlemata rahvademokraatiamaades, rakendati mitmeid erisuguseid majanduslikke abinõusid sotsialistliku majanduse rajamisel ja majandusliku tegevuse allutamisel riiklikule kontrollile. Ühtseks jooneks oli üldreeglina kaardisüsteemi kaotamine koos rahareformiga. See likvideeris inflatsiooni ning andis ühtlasi valusa löögi kapitalistlikele elementidele, võttes neilt riigi kasuks ära spekulatsiooni ja töötajate ekspluateerimise tulemusena kogutud tunduvad summad. See lõi ühtlasi ka eeldused töötajate reaaltasu suurendamiseks ja üleminekuks kaardisüsteemi kaotamisega vabakaubandusele sotsialistliku sektori domineerival juhtimisel. Nagu andmetest nähtub, toimub see peaaegu kõigis rahvademokraatiamaades kiiretempoliselt. Erandi moodustavad need maad, kus alles mõni aasta tagasi lõppes kodusõda (Vietnam) ja kus põhiprobleemiks on tänapäeval rahvamajanduse taastamine. Samuti moodustab erandi ka Jugoslaavia FRV,

kus majanduslik areng ja töötajate heaolu tõus toimuvad häiretega ja tagasilöökidega, sest seal püütakse rajada sotsialistlik majandus selle olemusele sootuks vastupidiste organisatsiooniliste vormide ja meetoditega.

2. Kaubakäive ja turg.

Rahvademokraatiamaade majanduselu arenemise vajalikuks tingimuseks ja elanikkonna saavutatud materiaalse heaolu taaseks tähtsaimaks näitajaks on kaubakäive.

Kaubakäibe kaudu realiseerivad tööstus- ja põllumajandusettevõtted oma toodangu, saavad tagasi kaupadesse mahutatud vahendid ja koos akumulatsiooniga suunavad need uuesti tootmisse. Mida suurem on käibe maht, mida kiiremini realiseeritakse kaupu, seda paremini rahuldatakse tarbijate nõudeid, seda kiiremini teostatakse taastootmine, seda suurem kaupade hulk pääseb lühemal tähtaegadel töötajate tarbimisse. Kaubakäibe kaudu viiakse linnas toodetud kaubad maale, tuuakse põllumajanduses toodetud kaubad linna, tagatakse seega majanduslik ja poliitiline side linna ja maa vahel.

Riigi mitmesuguste rajoonide ja rahvamajandusharude vaheline kaubakäive võimaldab teostada tootlike jõudude vajalikku spetsialiseerumist, mis omakorda soodustab tootmise laiendamist ning toodangu kvaliteedi paranemist.

Rahvademokraatiamaade sisekaubanduses laieneb kaubakäive pidevalt, tänu rahvamajanduse industrialiseerimise ja põllumajanduse sotsialistliku arendamise baasil saavutatud edusammudele. Esineb nii käibe absoluutse suuruse kasv kui ka käibe dünaamika (% -des) ja keskmise müügi suurenemine arvutatuna ühe elaniku kohta. Kaubakäibe kasvu ja kaubandusliku tegevuse laiendamist rahvademokraatiamaades näitab liisa 4.

Kauba müügi kohta rahvademokraatiamaades avaldatud statistilised andmed näitavad, et elanike tarbimine muutub jär-

jest suuremaks. Samaaegselt toimub ka tarbimise struktuuris muudatusi. Viimast iseloomustab jaekäibe struktuur, mis toob välja üksikute kaupade osatähtsuse %-des üldises jaekäibes. Sellisena näitab ta kaubarühmi, mille tarbimine kasvab kiiremini kui üldine käive ja vastupidi. Üldreeglina tuleb rahvademokraatiamaades käibe struktuuris nähtavale tööstuskaupade osatähtsuse kasv üldises jaekäibes, s.t. nähtub elanikkonna kultuurmajandusliku taseme tõus. Seda seaduspärasust detailsemalt iseloomustades tuleb märkida, et rahvademokraatiamaade kaubakäibes avaldub see kaubarühmade nomenklatuuri avardumises, sortimendi rikastumises, uute kvaliteetsemate ja hinnalisemate kaupade osatähtsuse kasvus ning odavamate ja vähemkvaliteetsete kaupade osa vähenemises.

Plaanimise seisukohalt toimub kaubakäive rahvademokraatiamaades kahel erineval turul: organiseeritud ja organiseerimata turul.

Organiseeritud turu moodustavad kõik sotsialistlike ettevõtete poolt valmistatud tooted, mis realiseeritakse ostumüügi kujul rahvamajandusplaanis ettenähtud direktiivide ja korraldustega kooskõlastatult. Kaupade pakkujana-realiseerijana esinevad peamiselt sotsialistlikku tüüpi ettevõtted - riiklikud, kooperatiivsed, riigikapitalistlikud. Üksikutes rahvademokraatiamaades (Saksa DV, Hiina RV jt.) püütakse organiseeritud turu käibesse tõmmata mitmesuguste organisatsioonilis-majanduslike abinõudega ka erasektorit. Nende osatähtsus jääb aga organiseeritud turul väikeseks ja nad omavad kaubanduses ajutise iseloomu seoses sotsialistliku sektori tugevnemisega käibesfääris ning erasektori lõpliku väljatõrjumisega.

Kaupade nõudjana-ostjana esinevad nii tootmisettevõtted kui ka lai elanikkond. Esimesed on tootmisvahendite nõudjaiks, viimased aga nii tootmis- kui tarbeesemete nõudjaiks. Vastavalt kaupade nõudjale on käibevorm erisugune. Tootmisvahendite käive teostub peamiselt materiaalsete bilansside süsteemi abil määratud fondide põhjal eriliste turustusvarustusorganite kaudu. Selliselt toimub kõigi tootmisettevõ-

tete varustamine rahvamajanduses.

Elanikkonna varustamine tootmisvahenditega (rahvamajanduslikust seisukohast väikese võimsusega ja teisejärgulised) ja tarbeesemetega toimub vahendava kaubandusvõrgu kaudu kas vabamüügi korras või vastavalt plaanilistele limiitidele (tootmisvahendid) ja varustusnormidele.

Järelikult on tootmisvahendite nõudmine ja pakkumine rahvademokraatiamaades allutatud rahvamajandusplaanidele ja nende käive on seega rangelt plaanipärane.

Peaasgu analoogiliselt on korraldatud ka põllumajandussaaduste põhimassi realiseerimine. Tööstustele toorainete ja elanikele toiduainete küllaldaste varude moodustamiseks ning nende plaanipäraseks kasutamiseks on kehtestatud põllumajandussaaduste kohustuslik müük riigile kindlaks määratud koguses ja hindades. See toimub organisatsiooniliselt varumis- ja kokkuostukäibe vormis. Põllumajandussaaduste plaanipäraseks realiseerijaks on tootja - talupoeg või aotsialistlik agraarkäitis, ostjaks on vastavalt plaanilistele ülesannetele peamiselt riiklik või kooperatiivne varumisorganisatsioon, harvadel juhtudel ka lepingu alusel töötav eraettevõtja. Seega realiseerub põhimass põllumajandussaadustest plaanipäraselt organiseeritud turul. Selle kõrval on lubatud põllumajandussaaduste tootjatel oma kaubalisi ülejääke realiseerida oma äranägemisel kohalikel turgudel ilma plaaniliste direktiivideta. See osa põllumajandussaaduste käibest ei kuulu enam organiseeritud turu käibesse.

Tarbeesemete realiseerimisel organiseeritud turu kaudu on nõudmine ja pakkumine samuti põhilises osas rahvamajandusplaani põhjal kooskõlastatud. Kaupade pakkujana esinevad sotsialistlikud ettevõtted, kelle tegevus on täpselt määratud rahvamajandusplaanis. Kaupade nõudjana esineb aga paljumiljoniline elanikkond, kelle nõudmise ulatus määratakse üldiselt plaanipäraselt kaubahindade ja töötasufondide omavahelise suhtena. Seetõttu võibki kõnelda turust, kus nõudmine ja pakkumine on plaanipäraselt kooskõlastatud, kui organiseeritud turust.

Organiseerimata turuks rahvademokraatiamaades nimetatakse turgu, kus kaupade realiseerimine pole ette nähtud rahvamajandusplaanis ja kus nõudmine ja pakkumine kooskõlastub vastavalt väärtuseadusele. Kaupade pakkujana esinevad kas eraettevõtjad-kapitalistid ning väikekaubatootjad või siis sotsialistlikud tootmisettevõtted (kolhoosid, artellid) ja nende liikmed. Olenevalt sellest, kas kaupade pakkujana domineerib erasektor (näit. Vietnam) või sotsialistlik sektor (näit. Bulgaaria), kõneldakse kas lihtsalt organiseerimata turust või siis sotsialistlikku tüüpi organiseerimata turust. Viimasel juhul on tegu turuga, nagu see esineb ka NSV Liidus.

Erinevate rahvademokraatiamaade rahvamajanduses omavad organiseeritud ja organiseerimata turud erisuguse osatähtsuse. Enamikus maades domineerib rahvamajanduses täielikult organiseeritud turg. Nii näiteks on see 1956.a. andmetel Poolas 94,5% kaubakäibest, Tšehhoslovakkias 85%, Bulgaarias ca 92%, Mongoolias 87% jne. Mõnede, peamiselt majanduslikult nõrgemate rahvademokraatiamaade rahvamajanduses omab aga organiseerimata turg kas suure osatähtsuse või isegi domineeriva koha. Näiteks Vietnami DV-s on selle osatähtsus kaubakäibes 64,5%, Hiina RV-s 35%, Korea RDV-s 28%, Saksa DV-s 31,5%. Eriti kõrge on organiseerimata turu osatähtsus Jugoslaavias, ulatudes 85% kaubakäibest. See on tingitud seal rakendatava majanduspoliitika omapärast, mis ilmselt ei taotle sotsialismi kiiretempolist ülesehitamist.

Rahvademokraatiamaades, kaotades NSV Liidu kogemusi, kuuldatakse turule järjest rohkem reguleerivat mõju. Nii nähtub, et üldreeglina (erandi moodustab praegu üksnes Vietnam ja loomulikult ka Jugoslaavia) erinevad nii organiseeritud kui organiseerimata turg rahvademokraatiamaades oma olemuselt kapitalistlike maade turust. Vietnami erandlik seisund on tingitud põhiliselt sellest, et pole veel suudetud oma lühikese rahuliku arenguperioodi jooksul (1955-1958) lahendada küsimust "kes-keda". Nagu andmed aga näitavad, suudetakse see probleem ka seal edukalt lahendada lähemate aastate jooksul.

Rahvademokraatiamaades omab kaubakäibe plaanimisel olu-
lise tähenduse turumahu ja selle struktuuri uurimine. Selle
all mõistetakse elanikkonna maksevõimelise nõudmise uurimist
ja vastavalt sellele kaupade hulga määramist, mida tuleb
realiseerida teataval territooriumil. Kuna see on otseses
sõltuvuses ostjate nõudmisest, siis tuuakse andmed turumahu
kohta eraldi linnade ja maa kohta. Erineb ju linnaelanike
nõudmine kaupadele maaelanike nõudmisest.

Linnaline turumaht kasvab rahvademokraatiamaades kiire
tempoga ühenduses nende rahvamajanduse sotsialistliku indust-
rialiseerimisega. Viimane tingib linnade ja töölisaasulste
kasvu seoses uute tööstusettevõtete rajamisega ja vanade re-
konstrueerumisega, suurendades linnaelanike, eriti tööliste
ja teenistujate osatähtsust elanikkonna hulgas. Tohtult
suurenes töötasufond, kasvades ühelt poolt rahvamajanduses
töötajate arvu süstemaatilise suurenemise arvel ja teiselt
poolt käekmise palga tõusu arvel. Linnaelanike arvu kasv on
üheks tähtsamaks põhjuseks, mis tingib linnalise turumahu
laienemise, sest linnaelanikud saavad peaaegu kõik oma sis-
setulekud rahalises vormis ja katavad oma vajaduste enamiku
turu kaudu. Selles on erinevus võrreldes maalise tarbijaga,
kes rahuldab suure osa oma tarvetest, eriti toidutarvetest,
mitte turu kaudu, vaid naturaaltulude arvel põllumajandusest.
See asjaolu tingib ka nõudmise struktuuri erinevuse linna-
ja maaturgudel.

Maalise turumahu laienemine rahvademokraatiamaades on
otseselt ühenduses väikekaubalise talumajandi ümberkujunda-
misega sotsialistlikuks kõrge toodanguga suurmajandiks ja
põllumajandusliku kaubatoodangu järsktempolise suurenemise-
ga. Põllumajandusliku tootmise kooperaerimine ja mahhanisee-
rimine soodustavad töötootlikkuse kiiret kasvu, süvendavad
põllumajandusliku tootmise spetsialiseerumist, soodustavad
kaubaliseuse kasvu. Kõige selle alusel toimub kooperaerunud
talupoegade rahaliste tulude üldine suurenemine ja eriti
tööstuskaupade nõudmise kasv.

Sotsialistliku korra tingimustes, kus kogu rahvamajan-

duslik tegevus on allutatud ühtsele riiklikule plaanile, kuulub riigile ka peamine majanduslik-organisatsiooniline tšõ. See nähtub eriti ilmekalt rahvademokraatiamaade käibesfääris. Ehkki erinevates maades on kasutatud erisuguseid organisatsioonilisi vorme, siiski ilmneb kõigis maades ühtse joonena vastavate plaanivate ja reguleerivate organite süsteemi loomine ning vastavate majandusorganisatsioonide moodustamine. Üldreeglina on loodud kaubandusministeeriumi kujul riiklik keskorgan, kes korraldab kogu riigis kaubanduslikku tegevust, varumist ja sagedasti ka väliskaubanduslike suhteid teiste riikidega. See keskorgan erineb aga üksikutes rahvademokraatiamaades oma organisatsioonilise kujundatuse ja funktsioonide poolest.

Nii on Saksa DV-s loodud Kaubanduse ja Varustuse Ministeerium, kes on kogu Demokraatliku Saksa sisekaubanduse juhtimise ja suunamise keskorganiks. Plaanimis-reguleeriva organina korraldab Kaubanduse ja Varustuse Ministeerium kooskõlas valitsuse määrustega tootmisvahendite ja tarbeesemete sisekaubandust, mida teostavad mitmesugused ministeeriumid ja asutused. Selleks annab ta välja vastavaid käskkirju ja juhtnõure ning kontrollib antud direktiivide täitmist. Kohetadel on kohalike organite osakonnad ministeeriumi kohapealseks esindajaiks.

Tšehhoslovakkias koondati 1947.a. kogu sisekaubanduse juhtimine ja suunamine Sisekaubanduse Ministeeriumi kätte. Tema juurde loodi riikliku kaubanduse juhtimiseks rida spetsialiseerunud generaaldirektsioone, millised juhtisid vasta-va eriala kaubandusettevõtteid. Seoses sotsialistliku kaubanduse kiire kasvuga osutus vajalikuks reorganiseerida see haldusaparaat. Pärast reorganiseerimist koondati Sisekaubanduse Ministeeriumi kätte kõik sisekaubandusesse puutuvad küsimused, samuti allutati temale otseselt põhiline osa kaubandusvõrgust (54% - 1957.a.). Selle tööd suunab ja juhib Sisekaubanduse Ministeerium oma kohalike organite kaudu.

Poolas loodi sisekaubanduse korraldamiseks juba 1944.a. Riiklik Kaubanduse Keskvalitsus, kelle funktsioonid võttis

üle 1949.a. organiseeritud Sisekaubanduse Ministeerium. Koh-
tadel täitsid kaubanduse plaanimis-reguleerivaid funktsioo-
ne kohalike täitevkomiteede juurde moodustatud kaubandusva-
litsused. Viimased olid moodustatud algul suurtes linnades
ja vojevoodkondades. 1957.a. likvideeriti need kaubandusva-
litsused kui kaubanduslikku tegevust liiga tsentraliseeri-
vad organid ja loodi kõigis kohalikes territoriaal-administ-
ratiivsetes haldusorganites kaubandusosakonnad ulatuslike
õigustega. Oma piirkondades on nendel õigus koordineerida
kõigi majandusorganisatsioonide kaubanduslikku tegevust,
sõltumata viimaste alluvusest. Poola Sisekaubanduse Minis-
teerium aga organiseeris 1957.a. teisel poolel oma koosseis-
us Kaubandusliku Informatsiooni Ameti. Viimase ülesandeks
oli koguda süstemaatilisi ja objektiivseid andmeid tarbija-
te vajadusest ning kaubandusvõrgu tööst riigi mitmesugustes
osades. Informaatorite koosseis moodustati 50% kohalike rah-
vanõukogude saadikutest ja 50% kaubandusvõrgu töötajatest.
Informaatorid olid kohustatud andma korra kuus konjunktuu-
rilise ülevaate oma piirkonna kaubandusest vastavalt kauban-
dusministeeriumi poolt ettenähtud vormile. Nende perioodi-
liste ülevaadete kõrval tuli informaatoril saata teadaan-
deid olulistest muudatustest, mis kaubanduses toimusid aru-
andeperioodi vahel. Teadaannete ja aruannete eest said in-
formaatorid tasu.

Kaubandusliku Informatsiooni Amet kasutab saadud mater-
jalid kaubanduslike häirete operatiivseks kõrvaldamiseks,
esitades selleks oma ettepanekud Sisekaubanduse Ministeeriu-
mile. Kuna niisugune informaatorite võrk oma senises töös
on end õigustanud, siis 1958-59. aastatel laiendati seda
veelgi.

Bulgaarias juhib kaubandust Sisekaubanduse Ministeerium
oma kohalike organitega - ringkondades vastavad kaubandus-
nõukogud ja maakondades kohalike haldusorganite vastavad
osakonnad. Kogu kaubanduslik tegevus Bulgaarias allub nende
organite juhtimisele, suunamisele ja kontrollimisele.

Hiina Rahvavabariigis oli esimestel aastatel üldisteks

kaubandust reguleerivateks keskorganiteks Kaubandusministeerium ja Ülehiinaline Kooperatiivide Nõukogu. Kaubanduse edasine laiendamine tingis Keskvalitsuse juures asuva Kaubandusministeeriumi ja autonoomsetes piirkondades vastavate kaubandusministeeriumide ning provintside, maakondades, linnades kohalike organite juures kaubandusosakondade reorganiseerimise. Hiina valitsuse otsusega jaotati Kaubandusministeerium Sisekaubanduse Ministeeriumiks, Toitlusministeeriumiks ja Väliskaubanduse Ministeeriumiks. 1958.a. loodi Linnademajanduse Ministeeriumi ja Turustus-varustus Kooperatsiooni Liidu baasil Teine Kaubandusministeerium, mis mõni kuu hiljem ühendati Sisekaubanduse Ministeeriumiga ühtseks Kaubandusministeeriumiks. Peale selle üldise kaubandusliku haldusaparaadi on antud reale ministeeriumidele õigus juhtida oma süsteemi ettevõtete kaubanduslikku tegevust. Nii korraldab Toitlusministeerium teraviljade ning nende saaduste kaubandust, Kultuuriministeeriumi ülesandeks on organiseerida raamatukaubandust, Raudteetranspordi Ministeerium korraldab jaekaubandust raudteedel, Sideministeeriumi ülesandeks on ajakirjanduse realiseerimise organiseerimine jne.

Jugoslaavias loodi rahvavõimu eimestel aastatel Kaubandusministeerium, milline organiseeris erakaubandusettevõtete natsionaliseerimist ja sotsialistliku kaubanduse loomist. 1951.a. aga, seoses rahvamajanduse juhtimise detsentraliseerimisega, likvideeriti Kaubandusministeerium. Viimastel aastatel ilmsiks tulnud häired majanduses, eriti kaubanduses, sundisid Jugoslaavia valitsust vähendada liigset detsentralismi ning looma uuesti mõned kesksed riiklikud organid detsentraliseeritud majanduse juhtimises tekkinud vigade ja disproportsioonide kõrvaldamiseks. Nii loodi 1956.a. kaubanduse plaanipäraseks suunamiseks Riigisekretariaat rahanduse ja kaubakäibe alal. Tema põhimiseks funktsiooniks on riigi rahandusküsimuste kõrval kaupade hankimise ja realiseerimise ning kaubahindade kujunemise kontrollimine. Üldiselt omab loodud Riigisekretariaat taplise kaubandusministeeriumi õigused ja kohustused, nagu need esinevad kapitalistlikes maa-

3. Riiklik kaubandus.

Kuna riikliku kaubanduse organisatsioonilistes vormides on kõige rohkem erinevusi üksikutes rahvademokraatiamaades, osutub paratamatuks neid detailsemalt käsitleda. Selleks vaatleme riiklikku kaubandust mõnedes rahvademokraatiamaades eraldi, tundes täpsemalt välja just nende organisatsioonilis-ökonoamilised erijooned.

Poolas loodi riiklik kaubandus seoses kaubakäibe allutamise vajadusega sotsialistlikule sektorile juba 1944.a. Riikliku kaubanduse korraldajana moodustati Riikliku Kaubanduse Keskvalitsus, milline pidi üle kogu Poola organiseerima nii hulgi- kui ka jaekaubandusvõrgu. Tänu selle kaubandusorganisatsiooni edukale tööle, vallutati juba 1946.a. enamus hulgi-kaubandusest (60%) sotsialistlikule sektorile. 1947.a. organiseeriti eespool mainitule veel lisaks mõned riiklikud kaubandusorganisatsioonid, nn. kaubandustsentraalid, nagu Universaalkaubastute Tsentraal, Tekstiilkaubanduse Tsentraal jt. Loodud tsentraalid kujutasid endast üldreeglina spetsialiseerunud kaubandusorganisatsioone, mis korraldasid kogu Poola ulatuses oma erialal nii hulgi- kui ka jaekaubandust. Need tsentraalid organiseeriti peamiselt tööstusharude turustusaparaadi baasil, kujundades neist vastava tootmisharu hulgiorganisatsiooni, milline omakorda organiseeris spetsialiseerunud jaevõrgu nn. firma kauplused.

Aastatel 1949-1952 toimus riiklikus kaubanduses mõnesuguseid ümberkorraldusi seoses sotsialistliku sektori lõpliku võiduga käibesfääris. Organiseeriti aedjuurviljade hulgiorganisatsioon Sisekaubanduse Ministeeriumi juurde ja mitmesuguste toidukaupade hulgi-kaubandusaparaat vastavate tööstuslike ministeeriumide juurde. Tööstuskaupade hulgi-kaubandus koondati Sisekaubanduse Ministeeriumi kätte, kus organiseeriti 10 spetsialiseeritud hulgi-kaubanduse peavalitsust, nagu Tek-

tiikaubanduse PV, Jalatsikaubanduse PV, Mõõblikaubanduse PV jt. Igal hulgiorganisatsioonil oli 3-17 väljabaasi ja igas vojevoodkonnas vähemalt 1 kaubabaas. Viimane organiseeris oma piirkonnas rida rajoonidevahelisi ladusid jaeorganisatsioonide paremaks varustamiseks kaupadega.

Jaekaubanduse korraldajaks suuremates ja keskmistes linnades loodi organisatsioon "Linnaline jaekaubandus", milline asutas riiklikud kaubandusorganisatsioonid igas linnas. Viimased sarnanesid NSV Liidus organiseeritud kaubastutele. Suuremad toidukauplused on koondatud üleriigilise jaeorganisatsiooni "Delikatess" kätte, milline organiseerib nn. kaubamaju toidukaupade laias sortimendis realiseerimiseks elanikkonnale.

Peale kohalike jaeorganisatsioonide on tööstuskaupade realiseerimiseks loodud üleriigiline tööstuskaupade jaeorganisatsioon "Gallux", milline oma võrgu kaudu realiseerib eriti rikkalikus valikus kõrgekvaliteedilisi kaupu, olles kaubanduslikus teenindamises teistele jaeorganisatsioonidele eeskujuks. Peale selle tegeleb üleriigilise tööstuskaupade jaeorganisatsioonina veel Universaalkaubastute PV, kes organiseeris igas suuremas linnas vähemalt ühe universaalkaupluse (kaubamaja). Suurimaks ja paremini varustatuks on 1951. a. Varssavis avatud 7-korruseline kaubamaja "GDT" (Poola ZUM) 490 töökohaga ja üldpindalaga 25000 m². Töötajaid on selles kaubandusettevõttes üldse 805. Päevane käive on ca 100 000 zlotti. Kaubasortiment sisaldab rohkem kui 30 000 nimetust. Selle maja kuuendal korrusel asub riigi suurim restoran (1000 istekohaga). Teised universaalkauplused (koguarvus 40) on tunduvalt väiksemad, ehkki ka nende seas on rida suhteliselt suuri (100-200 töökohaga) ettevõtteid.

Riikliku kaubanduse osa 1955. a. oli ligemalt 50% üldisest jaekäibest, kaubandusvõrk ulatus 15 tuhande ettevõtteeni. Järgnevatel aastatel toimus riikliku kaubandusvõrgu edasine laiendamine, ulatudes 1958. a. algul ligemalt 40 tuhande ettevõtteeni ja 1959. a. algul umbes 50 tuhande ettevõtteeni. Käibe osatähtsus riiklikus kaubanduses on mõnevõrra kasvanud 1955. aastaga võrreldes.

1955-57. aastatel toimus Poolas rida olulisi ümberkorraldusi kaubandusliku tegevuse parandamiseks. Leiti, et jae-kaubanduse organisatsioonilised vormid olid liigselt tsentraliseeritud ja pidurdasid üksikute kaubandusettevõtete initsiatiivi. Hulgiorganisatsioonide mõju tööstusele oli nõrk, mistõttu toodang pahatihti ei vastanud tarbijate nõuetele, olemasolev kaubandusvõrk linnades, eriti suurlinnade äärrajoonides, oli hõre, mis halvendas tarbijate teenendamist jms. Olukorra parandamiseks likvideeriti tsentraliseeritud vojevoodkondlikud kaubandusvalitsused ja anti põhiline osa riiklikust kaubandusvõrgust linna kohalike nõukogude alluvusse, kus selle juhtimiseks moodustati kaubandusvalitsused. Peale selle jäeti alles mõned spetsialiseeritud üldriiklikud jaekaubanduskoondised, millised peavad vastaval kaubanduseerialal organiseerima eeskujulikult töötava kõige moodsama kaubandusliku tehnikaga varustatud jaekaubandusvõrgu. Hulgi-kaubanduses toimus samuti detsentralismi printsiibi juurutamine erineval astmel, mis ühtlasi tingis ka organisatsioonilise vormi paindlikkuse. Kõige tsentraliseeritum juhtimine säilis kitsalt spetsialiseeritud kaubandusorganisatsioonide tegevuses, kus oli vajalik osutada tarbijatele mitmesuguseid kõrgekvalifikatsioonilisi teenuseid või kus puudus veel mõne kauba alal nõudmise-pakkumise tasakaal (s.t. esines kauba defitsiitsus).

Hulgikaubandusorganisatsioonid moodustasid oma sideme tihendamiseks jaevõrguga enda juures erilise kaubaagentide, nn. akvisiitorite koosseisu, kes jälgis oma piirkonna jaevõrgus olemasolevaid kaupu, tutvustas kaupluse juhatajaid uute kaupadega ning vormistas õigeaegselt kaupade tellimusi. Kogemused näitavad, et tänu selliste agentide tegevusele paranes kaupade sortiment kauplustes ning tõusis hulgiorganisatsioonide käive.

Nagu andmed näitavad, on see riikliku kaubanduse ümberkorraldus Poolas andnud mõnesuguseid positiivseid tulemusi. Kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete iseseisvuse suurenemine on tõstnud kaubandustöötajate initsiatiivi käibe-

plaanide täitmise eest, parandanud kaubanduslikku teenindamist ning võimaldanud paremini arvestada kohalikke tingimusi kaupade realiseerimisel. Samaaegselt on suurenenud hulgiorganisatsioonide vastutus jaevõrgu kaupadega varustamisel. Rea kaupade defitsiitsus aga pole võimaldanud veel riikliku kaubanduse tööd Poolas töata soovitud tasemele. Olukorra parandamiseks ja olemasolevate kaubafondide ümberpaigutamiseks riigis asutati vastavalt nõudmisele 1958.a. Universaalne Kaubanduse Agentuur. Selle asutuse ülesandeks on anda kõigile kaubandusorganisatsioonidele vastavat informatsiooni ning abistada neid teatava tasu eest vajalike kaupade soetamisel ja seismajäävate kaupade realiseerimisel.

1959.a. algul likvideeriti seoses kaubandusaparaadi odavamisega halduskulude vähendamise näol kohalikud kaubandusvalitsused ning organiseeriti oblastilised kaubandusettevõtete koondised. Viimaste ülesandeks oli reguleerida kaubandusvõrgu operatiivset tööd, määrata nendele plaanilised ülesanded ja jälgida nende täitmist. Üldse on kavatsus organiseerida 20 segakoondist ja 8 spetsialiseeritud koondist. Samaaegselt aga laiendatakse kaubandusettevõtete juhatajate õigusi.

Need ümberkorraldused pole veel lõppenud, samuti pole veel selgunud nende tulemused kaubandusliku tegevuse parandamise seisukohalt.

Tšehhoslovakkias loodi riiklik kaubandus 1946-47. aastal suurte kaubandusfirmade natsionaliseerimise teel. 1947.a. kuulus juba 10% kaubandusvõrgust riiklikule sektorile. Edusammud majanduse taastamisel võimaldasid 1949.a. organiseerida riikliku kommertskaubanduse rea toidu- ja tööstuskaupade kaardivabaks realiseerimiseks. Kommertskaubandus mängis 1949.-1953.a. tähtsat osa elanikkonna täiendaval varustamisel kaupadega.

Mainitud ajavahemikul toimus riikliku kaubandusvõrgu organiseerimine mõnede kaubarühmaliste tunnuste alusel loodud vabariiklike kaubandusorganisatsioonide ("Elektra", "Pramen" jt.) ning kaubanduslike ühenduste poolt. Riikliku

kaubanduse tormiline laienemine 1949.-50. aastatel muutis liisuguse tsentraliseeritud juhtimise juures kaubandusettevõtete töö korraldamise raskepäraseks, keerukaks ja väheoperatiivseks. Oli vajalik detsentraliseerida kaubandusvõrgu juhtimine ning luua rida kohalikku tähtsust omavaid kaubanduslülisid.

Järgmistel aastatel toimuski selles suunas rida organisatsioonilisi ümberkorraldusi. Nii jaotati näiteks 1952.a. riikliku ja kooperatiivse kaubanduse vahel tegevuspiirkonnad ning elanikkonna varustamise ülesanded. Selle järgi jäi riikliku kaubanduse põhiülesandeks linnaelanike teenindamine, kooperatiivse kaubanduse ülesandeks aga maaelanike teenindamine. Linnades organiseeriti rida kaubastuid ja allutati neile kohalik kaubandusvõrk. Pärast vabakaubandusele üleminekut, 1953.aastal, laiendati seda tunduvalt.

Tänapäeval on Tšehhoslovakkia kaubandusvõrk rahvademokraatiamaade hulgas üks tihedamaid ja kaubandusliku teenindamise seisukohalt eeskujulikumaid. Iga kaubandusettevõtte kohta tuleb keskmiselt 150 elanikku, riiklike kaupluste keskmiseks suuruseks on 2,6 töökohta, kusjuures nad näitavad tendentsi suurenemisele väikeste kaubanduskäitiste liitmisel. Nii vähenes 1958.a. jaevõrk arvuliselt seoses kioskite, poodide ja ajutise väikejaevõrgu sulgemisega. Kaupluste arv aga kasvas. Riikliku kaubandusvõrgu osatähtsus selles jaevõrgus ulatus 1958.a. umbes 54%-ni. On organiseeritud rida suuri eeskujulikult sisustatud kauplusi. Prahas asub vabariigi suurim kuuekorruseline kaubamaja "Möödide maja" (1000 müügikohaga), kus on müügil rikkalikus valikus moodsaid valmisriideid, tekstiilkaupu ja jalatseid. Kaubamaja realiseerib üldreeglina ainult uusi modellkaupu, s.t. kaupu, mida juurutatakse alles laiemalt tarbimisse. Enamik kaubamajas müügil olevatest modellriietest ja -jalatsitest on loodud kaubamaja oma moeateljeedes vastavate kunstnike poolt. Moeateljeed annavad 2 korda aastas välja oma moeajakirja, mis kujutab tegelikult modellide kataloogi. Modellkaubad on valmistatud kas individuaaltellimuste järgi või siis väikeseseerialise

teedanguna. Arusaadavalt en siis nende kaupade hinnad kaubamajas masstoodanguga võrreldes kõrgemad.

"Moodide Maja" ülesandeks on uute kaupade realiseerimisel koguda materjale tarbijate nõudmise kohta, teha nendest üldistus ja esitada oma ettepanekud Sisekaubanduse Ministeeriumile nõutavamate uute kaupade massiliseks tootmiseks. Pärast seda lülitatakse need kaubad "Moodide Maja" sortimendist välja ja suunatakse müügile teistes kauplustes.

Üldse omab riiklikus jaekaubanduses eriti tähtsa koha universaalkaupluste ja kaubamajade võrk, nagu "Valge Luik", "Laste Maailm", "Toiduainete Kaubamaja" jt. Need kaubandusettevõtted en varustatud kõige rikkalikuma ja kvaliteetsema kauba valikuga, töötajad en kõrgelt kvalifitseeritud, kes ei ole üksnes müüjateks, vaid en ka headeks nõuandjateks tarbijatele. Üldises kaubakäibes domineerib riiklik kaubandus, moodustades üle 73%.

Iseleomustav en kõikidele kauplustele, olgu need suured või väikesed, toidu- või tööstuskaupade kauplused, hea materiaal-tehniline baas, nägusalt ja maitsekalt kujundatud vitriinid, kauba väljapanekud ja reklaam. Sellele pannakse suurt rõhku. Kaubastutes en ametis spetsiaalsed dekoratorid, kes peavad kujundama kaupluste välisilme. Igal nädalal toimub vaateakende muutmise. Levinenud en nn. dünaamilised vaateaknad. Mõnedes spetsialiseeritud kauplustes kasutatakse ka kõnelevaid vaateaknaid. Nendeks en magnetofoniga varustatud vaateaknad, kus õhtustel kellaaegadel reklaamtekst transleeritakse valjuhääldajate kaudu. Teravmeelselt koostatud reklaamtekst meelitab vaateakna juurde alati suurel arvul kuulajaid.

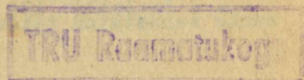
Paljudes toidukauplustes en võimalik saada ka kergeid eined, sooja kohvi, võileibu. Suurtes universaalkauplustes en organiseeritud spetsiaalsed einetamiskohad, kus toitude valik en võrdlemisi rikkalik. Laialt nõutavaks en võileib "assortii", kus ühele võileivale en pandud rida mitmesuguseid toiduaineid - vorsti, juustu, muna, kurki või midagi muud. Samuti osutatakse ka suuremates spetsialiseerunud

tööstuskaupade kauplustes ostjatele rida mitmesuguseid täiendavaid teenuseid. Nii näiteks on kangaskaupade kauplustes tööli spetsialist-juurdelõikaja, kes ostjate soovidele vastavalt annab kangale vajalike riidetükkide kuju; valmisriiete kauplustes töötab eriline töökode, kus kiirelt tehakse valmisriietele ostjate poolt soovitud vajalikud parandused. Huvitav on veel märkida jalatsikauplusi, kus täiendava teenusena võimaldatakse kohalike elanike poolt laialt nõutavat pedikööri. See hügieeniline vajadus on Tšehhoslovakkias nii levinenud, et peaaegu igas jalatsikaupluses on võimalus pedikööriks. Selle teenustöö ulatust mõistame, kui meenutame, et Praha suurimas jalatsikaupluses - kaheksakorruselises "Jalatsite Kaubamajas" - on kaks korrust täielikult eraldatud pedikööriks.

Tšehhoslovakkia riiklikus jaekaubanduses leiavad ulatuslikku rakendamist ka sellised kaupade realiseerimisvormid, nagu müük kaupade koju toimetamisega ja nende kohale paigutamise (mööbel, linoleum jt.), müük automaatide kaudu, iseteenindavad kauplused ja teised progresiivsed müügi vormid. Arvestades nende tähtsust tarbijate seisukohalt, peatume hiljem progressiivsete müügi vormide juures pikemalt.

Kokkuvõttes tuleb märkida, et riiklik jaekaubandus Tšehhoslovakkias on oma materiaal-tehnilise baasi, kaubandusliku teenindamise taseme jne. peolest esikohal sotsialismi leeri maades. Siin saadud kaubanduslike kogemusi tuleks detailsemalt tundma õppida ja rakendada ulatuslikumalt kõrgis sotsialismimaades.

Riiklik hulgi kaubandus sisaldab oma organisatsioonilises osas samuti rea huvitavaid momente, mida on vaja pikemalt vaadelda. Eriti oluline on siin käsitleda jaevõrgu kaupadega varustamise süsteemi, sest tänu sellele on ühelt poolt tugevnenud hulgiorganisatsioonide vastutus kaupade sortimendi ja kvaliteedi suhtes, mis tagab elanikkonna tarvete parema rahuldamise, ja teiselt pool on tunduvalt ratsionaliseerunud kaubandusaparaat, muutudes rahvamajanduses senisest odavamaks.

Jaekaubandusorganisatsioonid on täielikult vabastatud kaupade kohaleveo ülesannetest jaevõrku. Jaeorganisatsioonidel pole üldse oma ladusid, baase ega transporti. Kõik need funktsioonid on täielikult antud hulgiorganisatsioonidele või vahetult tööstusettevõtete turustusaparaadile. Jaekaubandusettevõtete ülesandeks on ainult anda õigeaegselt kaupade tellimus ja vastu võtta saabuvad kaubad. Hulgiorganisatsioonid omakorda on täielikult vabastatud jaevõrgu organiseerimise ülesandest. Nende kogu tähelepanu peab olema pühendatud tarbijate poolt soovitud kaupade nõudmisele tööstusettevõtetest ja teiselt poolt jaevõrgu nende kaupadega häireteta varustamisele. Viimase ülesande edukaks lahendamiseks on hulgiorganisatsioonide külge kinnistatud teatava piirkonna (harilikult oblasti) jaevõrk, mida nad on kohustatud kaupadega varustama. Jaettevõtted esitavad kord kuus oma keskusele (kaubastule, trustile) toidukaupade vajaduse nädalate lõikes üksikute kaubaliikide järgi. Nende nõudmiste alusel esitab kaubandusorganisatsiooni keskus hulgiorganisatsioonidele tellimuse järgmiseks kuuks nädalate lõikes, ära märkides ka üksikute kaubandusettevõtete vajaduse suuruse. Vastavalt saadud tellimustele koostavad hulgiorganisatsioonid kaupade kohaleveo graafikud igaks nädalaks ja annavad tellimused ühes graafikuga täitmiseks ekspeditsiooniosakonda. Viimane kogub kaubad kõigist osakondadest, rühmitab need vastavalt kaubandusettevõtetele ja saadab minema vastavalt aadressile. Arveldused jaeorganisatsioonidega toimuvad tsentraliseeritud korras. Igale hulgiorganisatsioonile kinnistatud kaupluste arv kõigub olenevalt linna suurusest 700-1300 vahel, töötajate arv baasis on 150-200. Nii näiteks teenindab toidukaupade hulgiorganisatsioon nr. 04 Prahast 1150 kauplust. Töötajate arv on 180, transpordipargi suurus 15 veoautot. Dokumentide vormistamine toimub 24 tunni jooksul. Käibekulude suurus baasis ulatub 1,6% käibest.

Igas Tšehhoslovakkia oblastis loodi omaette hulgiorganisatsioonide koondis. See koordineerib oblasti hulgiorganisatsioonide tööd ja jälgib, et oblasti jaevõrk linnades ning maal saaks varustatud toidu- ja tööstuskaupadega täielikus sors-

timendis. Hulgibaasidel lasub täielik vastutus kogu jaevõr-
gu varustamise reguleerimisel, olenemata sellest, kas kaup
tuleb jaevõrku otse tööstusettevõttest või suunatakse sinna
hulgibaasi ladude kaudu.

Hulgikoondised on isemajandavateks organisatsioonideks.
Nende tähtsamaks osaks on kaubaosakonnad, millised tegelevad
kaupade sisseostuga, nende suunamisega baasidesse, hangete
vormistamisega, mis tagaks jaevõrgu regulaarse varustamise
nõutavate kaupadega ning kauba kulgemisteede ratsionalisee-
rimisega.

Igale hulgikoondisele alluvad tema oblastis paiknevad
toidu- ja tööstuskaupade hulgibaasid ja transpordi-remon-
dibaas vastavate veoparkide ja töökodadega. Üldreeglina on
oblastis mitu toidukaupade hulgibaasi. Nende tegevuspiir-
kond haarab ühe või rohkem administratiivseid rajooni ob-
lastis. Peale nende on mõnes suuremas linnas organiseeritud
ka spetsialiseeritud toidukaupade hulgibaasid, näiteks kon-
diitritoodete hulgibaas Prahas, jt.

Tööstuskaupade hulgibaasid on oma tegevuses kas spet-
sialiseeritud või siis segabaasid. Valmiseriideid realisee-
rivad ainult spetsialiseeritud hulgibaasid. Peale selle
esineb veel mõnede kaupade, nagu juvelierkaubad, nahkkaubad
jms. hulgi realiseerimine vastavate spetsialiseeritud hulgi-
baaside poolt. Enamik tööstuskaupu realiseeritakse aga lai-
as valikus segabaaside poolt.

Oblastilised hulgikoondised alluvad vahetult Sisekau-
banduse Ministeeriumile. Selle juures on organiseeritud
Kokkuostu Tsentraal oblastite hulgivõrgu õigeaegseks kaupa-
dega varustamiseks ja samuti ka mitmesuguste kaubahangete
reguleerimiseks. Hulgikoondised võisid nõuda Kokkuostu
Tsentraalilt asjaajamist, mille täitmist tsentraliseeritud
korras nad pidasid otstarbekaks. Ehkki lepinguid tootmis-
organisatsioonidega sõlmiti hulgikoondiste poolt otseselt,
võis Kokkuostu Tsentraal teatavatel juhtudel reguleerida
nende sõlmimist.

Peale oblastiliste hulgikoondiste oli vabariigi sise-

kaubanduses organiseeritud 2 jalatsite hulgikaubanduse organisatsioonikeskbaasi. Üks asub Gottwaldowi linnas jalatsite kombinat "Swit" juures ja teine Slovakkias jalatsikombinaadi "Partisan" juures. Esimene peab varustama jalatsitega Tšehhi piirkonna jaevõrku, teine Slovakkia jaevõrku. Kauplused annavad tellimusi iga 10 päeva tagant vahetult oma hulgiorganisatsioonile kindlaks määratud tellimuste blanketil, ära märkides detailse sortimendi. Keskbaasid on jaevõrgu ratsionaalseks varustamiseks välja töötanud raudtee ja maantee marsruudid. Euvitav on siinjuures märkida, et keskbaasid on kohustatud kauplustest tagasi võtma seisumajäänud või hooajale mittevastavad kaubad.

Riiklik hulgikaubandus omab domineeriva osa, moodustades üldises hulgikäibes umbes 70%. 1957.a. lõpul oli riiklikus hulgikaubanduses ligi 4300 ladu üldpindalaga 1,5 milj. m². Enamik ladusid olid keskmise suurusega ning küllaldase mehhaniseeritusega. See tõstis arusaadavalt lao töötajate jõudlust ja vähendas käibekulusid hulgikaubanduses.

Tšehhoslovakkia sisekaubanduses teostatud hulgi- ja jaekaubandusfunktsioonide eraldamise printsiip annab võimaluse suunata kaubandustöötajate kogu energia ühele alale. Nii vabastab see sisekaubanduslik tööjaotus jaevõrgu juhtivad töötajad kaupade kohaleveo organiseerimise tööst ja võimaldab peatähelepanu pöörata jaemüügi organiseerimise ning kaubandusliku teenindamise kultuurile. Peale selle võimaldab see jaevõrgu kaupadega varustamise süsteem lao- ja transpordimajandeid ratsionaalselt kasutada, käibekulusid vähendada, kaupu paremini sortida ja ümber rühmitada ning tösta hulgiorganisatsioonide ja tööstusettevõtete vastutust jaevõrgu varustamisel kaupadega.

Saksa Demokraatlikus Vabariigis algas kaubakäibe sotsialistlik ümberkujundamine mõnevõrra hiljem kui tööstuses. Riikliku kaubanduse organiseerimist alustati 1948.a. sügisel Saksamaa Majandusliku Komisjoni poolt. Seejuures ei rakendatud kaubanduslike monopolide likvideerimisel ulatuslikku natsionaliseerimist, vaid lubati enamikul erakaubandusettevõtetel, isegi suhteliselt suurtel kapitalistlikel

firmadel, jätkata kaubanduslikku tegevust.

Riikliku, ehk nagu SDV-s nimetatakse, rahvale kuuluva (volkseigene) hulgi- ja jaekaubanduse loomisega likvideeriti rahvamajanduses tekkinud vastuolu riikliku tööstuse poolt toodetud kaupade sotsialistliku olemuse ja nende era-kaubanduskapitali põhimõtetele vastava realiseerimise vahel. Riiklik kaubandus leedi kaubandussüsteemi "HO" (Handelsorganisation) kujul. Esimestel aastatel oli see süsteem pidevalt alanevate hindadega kommertskaubanduse ja eeskujuliku näidiskaubanduse korraldsjaks ning omas otsustavat osa "mush-ta turu" likvideerimisel. Tänapäeval on ta kujunenud elanikkonna põhiliseks varustajaks esmajoones kõrgekvaliteediliste tööstuskaupadega peamiselt linnades, kuid kohati ka maal. See süsteem omab tänapäeval riiklikus kaubanduses otsustava tähenduse (umbes 90 %) ja üldises jaekäibes silmatorkava kohta (1958.a. oli tema käive 35,9% üldises jaekäibes). Kaubandussüsteem "HO" jagus töö paremaks organiseerimiseks reaks kaubanduslikeks peavalitsusteks, nagu "HO-kaubamajad", "HO-Spordikaubad", "HO-Restoranid", "HO-Kohalik kaubandus" jt. Need kaubanduslikud peavalitsused organiseerisid vabariigi piirides vastava kaubandusõrgu. Selleks asutasid nad kohtadel oma filiaalid ja kaubanduskontorid. Kaubakäibe laiendamisel aga hakkas see tsentraliseeritud kaubanduse juhtimine pidurdama riikliku kaubanduse kiiretempolist arengut.

1956.a. sügisel toimus seetõttu Kaubanduse ja Varustuse Ministeeriumis ulatuslik arutelu "HO" töö edasiseks parandamiseks. Seeses sellega reorganiseeriti "HO" juhtimine detsentralisatsiooni suunas ja suurandati eriti kohalike organite vastutust kaubandusõrgu töö üle.

Pärast "HO" süsteemi reorganiseerimist tšestavad seal vabariigi territoriaal-administratiivsele jaotusele vastavad nn. piirkondlikud kaubandusorganisatsioonid. Oma ülesehituselt ja funktsioonidelt on nad taoilised kohalike kaubastutega NSVL-s. Suurtes linnades ja tööstuskeskustes loodi "HO" süsteemi spetsialiseerunud jaekaubandusorganisatsioonid, väiksemates linnades ja maalistes asulates organiseeriti nn. jac-

kaubanduskombinaadid, millised korraldavad nii toidu- ja tööstuskaupade realiseerimist kui ka ühiskondlikku toitlustamist. Üldreeglina ei tohi kombinaadid olla suuremad kui 125 kaubandusettevõtet. Kui kohtadel on vajadus suurema kaubandusvõrgu järele, tuleb seal asutada veel teine taoline kombinaat või siis spetsialiseerida kaubandusorganisatsioonid. Kuurortides, kus ühiskondlik toitlustamine omab suure osatähtsuse, loodi spetsiaalne toitlusorganisatsioon.

Peale "HO" süsteemi on Saksa DV-s riikliku jaekaubanduse korraldajaiks veel rida tööstuslike ministeeriume. Nende poolt organiseeritud jaevõrk kujutab endast nn. firma kauplusi, mida seal nimetatakse tööstuskauplusteks (Industrial-läden). Nad omavad tähtsust kui rikkaliku kaubavalikuga spetsialiseerunud kauplused. Oma osatähtsusest üldises jaekäibes moodustavad nad umbes 0,4%, olles seega jaekaubanduses väikese tähtsusega. Tööstusele omavad nad aga suure tähenduse otsese tarbijate nõudmiste tundmaõppimise abinõuna.

Riiklikus jaekaubanduses omavad tähtsa koha universaalkaubamajad. Neist Saksa DV suurim asub Leipzgis, olles rajatud endise suurima kapitalistliku kaubamaja "Althofi" baasil. Ta paikneb kolmes iseseisvas hoones üldsuurusega 15,5 tuhat m². Töötajaid on umbes 2 tuhat. Päevas teenindab ta kuni 40 tuhat ostjat. Moodaaima sisustusega ja kõrgekvaliteedilise teenindamisega on silmapaistev kaubamaja "Treffpunkt" ("Kohtumiskoht"), mis alustas tööd 1958.a. Päevane ostjate arv on üle 20 tuhande.

Riiklik hulgikaubandus oli esimestel aastatel põhiliselt allutatud tööstuslikele ministeeriumidele. Viimased organiseerisid mitmesugust tüüpi turustusaparaadi. Kõige levinumaks olid nn. "DHZ"-süsteemid (Saksa Kaubandustsentraalid - Deutsche Handelszentrale), millised organiseerisid oma ladude ja baaside võrgu kaudu oma süsteemi tööstusettevõtete toodangu turustamise. Nende Kaubandustsentraalide kõrval oli loodud tööstusettevõtete juurde veel nn. turustuskontoreid. Hulgikaubanduse alal tegutsesid ka Kaubanduse ja Varustuse Ministeeriumi süsteemis loodud hulgikaubanduse

konterid, millised ostsid kokku esijoonel kohaliku tööstuse ja tööndusliku koöperatsiooni toodangut.

Muudatused toimusid siin aastatel 1955-57, mil suur enamus tööstuslike ministeeriumide hulgiorganisatsioonide allutati Kaubanduse ja Varustuse Ministeeriumile, kus 1958.a. töötas 45 mitmesugust organisatsiooni. See organisatsiooniline ümberkorraldus oli vajalik kaubanduse mõju tugevdamiseks tööstusele, kaupade kvaliteedi parandamiseks ja sortimendi laiendamiseks. Koos nende organisatsiooniliste ümberkorraldustega toimus rida muudatusi ka jaevõrgu varustamisel kaupadega.

Alates 1956.aastast varustati riiklikke jaekaubanduse ettevõtteid otseselt hulgikaubanduse organisatsioonide poolt. Vajalike kaupade sisseost toimus kaupluste ja poodide poolt iseseisvalt ilma keskuse vahendusega.

Kaupade tutvustamine hulgiorganisatsioonide poolt toimus põhiliselt kahel teel. Rohkem levinenud mooduseks oli kaupade pakkumine baaside ja ladude juures organiseeritud näidiste saalidest. Nii näiteks korraldasid tekstiilkaupade ja jalatsite hulgikaubanduse organisatsioonid iga kaheksa päeva tagant nn. sisseostupäeva, mil nad asetasiid näidiste saali kõigi olemasolevate kaupade näidised. Majapidamiskaupade hulgiorganisatsioon korraldas niisuguse sisseostupäeva iga kahe nädala tagant jne. Ehkki selline kaupade pakkumise moodus võimaldas tutvuda kõigil asjast huvitatuil igakülgsest kaupadega, siiski omas ta rida puudusi, mis sundis rakendada veel teist kaupade tutvustamise moodust. Nimelt oli näidiste saalide tihe korrastamine seotud suurte kuludega. Pealegi oli see moodus ebamugav ja palju aega nõudev nendele kauplustele, kus oli eriti laialdane sortiment. Tihti oli ka raskusi näidiste saali küllastamisega, eriti juhtudel, kui ta asus kauplusest kaugel ja oli viimasele liiklustehniliselt raskelt kättesaadav.

Teiseks mooduseks oli jaettevõtete küllastamine hulgiorganisatsioonide esindajate poolt. Sellist moodust rakendati eriti majapidamise-, keemia-, mööbli, kultuuri- ja

kantsleikaupade hulgi kontorite poolt. Esindajad olid varustatud näidiste kohvriga ja kataloogidega, millede kaudu ostja-kauplusejuhataja vahetult veendus pakutava kauba omadustes. Siinjuures polnud nõutav, et esindaja kannaks alati kaasa täieliku kaupade sortimendi. Laialdase sortimendi puhul polnud see teostatav. Eriti vajalik oli aga kaasa tuua uudis-kaupade sortiment. Nagu näitasid praktilised kogemused, suudeti kvalifitseeritud esindajatega õigesti jaotatud tööpiirkondade korral keskmiselt 2 korda kuus külastada iga kaubandusettevõtet. See osutus küllaldaseks jaevõrgu varustamisel vajaliku sortimendiga. Sagedane kaubandusettevõtte külastamine esindajate poolt tagas kiire sortimendi täiendamise võimaluse ja sisseostude tegemise väiksemates kogustes. Sellega välditi kaupade seisumajäämise oht. Niisugune esindaja-agent suutis selliselt realiseerida iga kuu umbes 500 tuhande marga (RM) väärtuses kaupa, mida peeti heaks saavutuseks.

Hulgiorganisatsioonid ise aga esitasid oma tellimused etse tööstusele, mis pidi andma nõutavad kaubad. Tootmise paremaks korraldamiseks organiseeriti reas tööstusharudes 1-4 korda aastas suured näitus-messid, kuhu tööstusettevõtted saatsid oma uusima toodangu näidised, Nii näiteks toimus tekstiil-õmbluskaupade näitus-mess 2 korda aastas Leipzgis. Nendest nn. "ostjate päevadest" võtsid üldreeglina osa kõik hulgikaubandusorganisatsioonide esindajad ning ka mõningad suuremate jaekaubandusorganisatsioonide töötajad kui nõuandjad. Tutvunud kaupadega, esitasid hulgiorganisatsioonid oma tellimused tööstusele järgnevas pooleks aastaks.

1958.a. kerkis seoses kaubandusorganisatsioonide järjest kasvavate ülesannetega olemasoleva hulgikaubanduse organisatsioonilise külje otstarbekuse kohta üles rida probleeme. Oli arusaadav, et hulgikaubandus on tootmisettevõtete ja jaekaubanduse vaheliseks lüliks, mis peab organiseerima plaanipäraselt kaupade kulgemise vabariigis võimalikult väiksemate kuludega. Selline hulgikaubanduse võtmepositsioon käibesfääris, eriti vabakaubanduse tingimustes, nõuab selle koondamist täielikult riigi kätte, ehkki juba 1958.a. hulgi-

käibest 93,0% oli setsialistlike kaubandusorganisatsioonide (riiklike ja kooperatiivsete) käive. Alustati hulgikaubanduse vastava ümberkorraldamisega.

Esimeseks sammuks oli hulgikaubanduse killustatuse likvideerimine ja kõigi hulgikaubandusorganisatsioonide, nii riiklike, kooperatiivsete kui ka eraettevõtete koondamine riikliku juhtimise ja kontrolli all olevateks hulgikaubandusühinguteks "GHG"-deks (Großhandels-gesellschaft). Esimesed taolised piirkondlikud hulgikaubandusühingud moodustati 1959. a. Dresdenis ja Schwerinis. Nende töö kogemused tõestasid loodud "GHG"-de majanduslikku üleolekut endistest hulgikaubandusorganisatsioonidest ja seetõttu otsustati 1960.a. täielikult üle minna hulgikaubanduse uuele organisatsioonilisele vormile.

Riikliku ja kooperatiivsete hulgiorganisatsioonide ühendamine üheks "GHG"-ks annab tõiesti uut tüüpi hulgiorganisatsiooni. See ühendamine likvideerib piirkondades ja maakondades senini esinenud paralleelismi hulgikäibes, võimaldab olemasolevas ladude ja baaside võrgus otstarbeka tööjaotuse teostada ning laiendada sellega kaupade sortimenti ja vähendada halduskulusid. Isemajandavate ja juriidiliselt iseseisvate hulgiorganisatsioonide tegevuse maht suureneb, nende üldine arv vabariigis aga väheneb 530-lt ca 290-ni. Teeksil olevatest ümberkorraldustest loodetakse suurt kasu kaubanduse edasisel laiendamisel ja töö paremtamisel.

Bulgaaria Rahvavabariigis loodi riiklik kaubandus 1947. a. kapitalistlike kaubandusettevõtete natsionaliseerimise teel. Esialgu töötas riiklik kaubandus nii linnades kui ka maal. Sotsialistliku kaubanduse tugevnemine ja kaubakäibe kiire kasv tegid vajalikuks riikliku ning kooperatiivse kaubanduse vahelise tööjaotuse. See teostati 1955.a. vastavalt Bulgaaria KP KK otsusele, mille järgi suuremate ja keskmiste linnade varustamine kaupadega jäi riikliku kaubanduse, väikelinnade ja maa varustamine aga kooperatiivse kaubanduse ülesandeks. Ühtlasi likvideeriti riiklikus kaubanduses rida

liigseid kaubanduslülisid ja organisatsioone.

Riiklik jaekaubandus Bulgaarias on kontsentreerunud tänapäeval 65 linna elanike varustamiseks. Oma käibe suuruselt on riiklik kaubandus jaekäibes domineerival kohal, andes üldisest jaekäibest 51-53% (1957-58.a.).

Riikliku kaubanduse suurimaks süsteemiks on "Linnaline kaubandus", milline annab rohkem kui 60% riiklikust jaekäibest. See süsteem koosneb reast kohalike kaubastute tüüpi kaubandusorganisatsioonidest, mis loodi kohalike kõrgemate organite juurde. Need organiseerivad oma tegevuspiirkonnas, s.o. linnas, vajaliku jaekaubandusvõrgu toidu- ja tööstuskaupade realiseerimiseks. Selle organisatsioonilise vormiga detsentraliseeriti ulatuslikumalt kaubanduse juhtimine ja kontroll. Praktilised kogemused õigustavad niisugust detsentralismi, sest kohalike organite vastutus suureneb jaekaubanduse töö osas: nii suudavad nad operatiivsemalt kui tsentraliseeritud juhtimisel lahendada üleskerkinud küsimusi ning sellega aktiivselt mõjustada kaubandusliku töö paranemist. Tegu on enam-vähem tugevasti spetsialiseerunud jaekaubandusettevõtetega, mida juhib direktor ja mis administratiivselt on allutatud eespool mainitud rahvavõimu kohalike organite kaubanduskeskusele. Keskmise suurusega linnades esineb see "Linnaline kaubandus" enamasti segakaubandusettevõtetena, suurtes linnades (Sofia, Warne jt.) on aga haruliselt tugevasti spetsialiseeritud ettevõtted. Nii on Sofias organiseeritud rida selliseid majanduslikult ja juriidiliselt iseseisvaid kaubanduskeskusi (spetsialiseerunud toidukaubastud, liha-lihasaadused, leiva-saiatooted, piima-piimasaadused, lilled, liikuv kaubandus, tööstuskaubad, restoranid), millele allub igapähele ca 100 ettevõtet. Peale selle on Sofias veel kombineeritud riiklik hulgi- ja jaorganisatsioon juurviljadega kauplemiseks (300 müügipunkti).

Vabariiklikuks kaubandussüsteemiks on NARMAG, milline organiseerib põhiliselt tööstuskaupade müüki. Temale kuulub üle 1000 kaubanduskäitise, millised on territoriaalsuse põhimõttel organisatsiooniliselt ühendatud 25-ks majanduslikult

ja juriidiliselt iseseisvaks kaubandusorganisatsiooniks. Keskus paikneb Sofias. NARMAG-i tegevuse eest on vastutajaks kaubandusministri üks asetäitjatest. Ehkki NARMAG-i käive moodustab jaekäibes üksnes 12%, siiski võib teda vaadelda kui Bulgaaria riikliku jaekaubanduse uhkust. Tema tähtsus ei seisne üksnes selles, et tema jaekäitised on suurimad ja moodsaimad riigis, eriti kaubamajad, vaid selles, et tööstuskaupade realiseerimisel suuremates linnades ja tööstuskeskustes omab ta otsustava osa (näiteks tekstiilkaupade käibes 45%, pudukaupade - 20%, elektrikaupade - 20%, jalatšite - 10%, toiduinete käibes aga ainult 3%. NARMAG-il on klientide teenendamiseks oma parandustöökojad, moeateljeed ja mõningad väiksemad tootmiskäitised.

Sofias asub suurim NARMAG-i süsteemi kaubamaja, mis läks maksma 60 milj. levat. Selles kaubamajas (müügipindalaga 2000 m²) on 500 töökohta, keskladu, suurejooneline ruumisüsteem, mugavad liikuvad trepid, terasrestoran, toidukaupade müügisaalid ühes iseteenindava sektoriga, maa-alused laod ja garaažid. Need on mõningad jooned kaubandusettevõttest, mille kohta NSV Liidu kaubandusminister Pavlov 1956.a. külastamisel ütles: "Sellesse ehitusse on juba sisse tunginud kommunism." Õpetlik on ka see fakt, et selle kaubamaja direktor alustas juba aasta enne ehitustööde lõppu oma tegevusega, hoolitsedes esmajoones ruumide kujundamise, sisseadete ning tehnilise varustatuse eest.

Ülevabariiklikuks riiklikuks kaubandussüsteemiks on veel TOPLIWO, kellele allub 105 ladu ja küttehoovi kõigis linnades. 65 linnas, kus töötab ainult riiklik kaubandus, teostab TOPLIWO ka ehitusmaterjalide müüki.

Riiklik hulgi kaubandus oli Bulgaarias põhiliselt koondatud kahe organisatsiooni kätte: toidukaupade hulgiorganisatsioon ja tööstuskaupade hulgiorganisatsioon. Need, alludes otseselt Sisekaubanduse Ministriumile, pidid varustama esijoones riiklikku jaekaubandusvõrku kaupadega. Organisatsiooniline struktuur oli vastav riigi administratiivsele jaotusele. Vabariiklikuks kõrgemaks organiks oli nendel Keskva-

litsus, mis asus Sisekaubanduse Ministeeriumi juures, selle hulgiosakonnad ringkondades ja filiaalid kohtadel - linnades.

Toidukaupade Hulgikaubanduse Keskvalitsus koostas oma süsteemile hulgikaubanduse plaanid, sõlmis generaallepingud tööstuslike ministeeriumidega, samuti ka jaekaubandussüsteemide keskustega.

Ringkondade toidukaupade hulgiosakonnad sõlmisid lepinguid kohalike hankijatega, püüdes võimalikult suuremal hulgal tömmata oma käibesse kohalikke kaupu. Viimased realiseeriti transiitkorras kas jaeorganisatsioonidele või siis filiaalidele. Seega olid hulgiosakonnad hulgikäivet organiseerivateks lülideks. Madalamateks lülideks olid toidukaupade hulgikaubanduses toidukaubanduse hulgifiliaalid (üldarvult 31). Nad olid isemajandavad hulgiorganisatsioonid, kes oma sid ladude võrgu ja varustasid oma piirkonna jaevõrku toidukaupadega.

Toidukaupade hulgikäive ulatus aastas üle 1,5 miljardi levi (1956). Käibestruktuur oli laialdane, haarates umbes 100 kaubarühma.

Tööstuskaupade Hulgikaubanduse Keskvalitsus ja temale alluvad ringkondade tööstuskaupade hulgiosakonnad täitsid analoogilisi funktsioone eespool vaadeldud toidukaupade hulgiorganisatsiooni lülidele. Tööstuskaupade hulgifiliaale oli 57, ladude üldpindalaga 214 tuh. m². Nende struktuur erines olenevalt oma tegevuspiirkonnast. Suurtel linnades olid filiaalid spetsialiseerunud, nii näiteks oli Sofias tekstiilkaupade, jalatsite, majapidamiskaupade hulgifiliaal ja rida teisi. Väiksemates linnades (kuni 10000 elanikuga) oli organiseeritud segafiliaalid, kus realiseeriti nii toidu- kui ka tööstuskaupu.

Tööstuskaupade hulgikäive aastas ulatus 4 miljardi levin (1956.a.). Sellest 45% moodustasid tekstiilkaupad. Käibe struktuur koosnes 8 kaubarühmast umbes 15000 kaubanimetusega.

Riiklikus hulgikaubanduses omasid peale eespool mainitud tunduvalt väiksemat tähendust mitmesuguste ministeeriu-

mide süsteemis loodud hulgiorganisatsioonid. Viimased pidid teenindama harilikult oma süsteemi ettevõtteid. Nii võib nimetada Põllumajandusministeeriumi süsteemis loodud põllumajanduse varustamise valitsust "Zemsnab", Tervishoiu Ministeeriumi juures haiglate, polikliinikute jne. varustamise valitsust "Zdrovsnab", apteekide varustamiseks ravimitega - "DSAP" jne. Mõnel juhul pidid niisugused organisatsioonid teenindama ka elanikkonda. Sel juhul on nad üldreeglina kitsalt spetsialiseerunud hulgiorganisatsioonideks. Nii näiteks realiseerib Polügraafilise tööstuse FV juurde loodud hulgiorganisatsioon "Trükitooted" kirjutusmaterjali ja raamatuid, omades peale hulgiladude ka suuremates linnades jaevõrgu - suured raamatukauplused.

Bulgaaria Kommunistlik Partei püstitas oma VII kongressil (1958.a. juunis) rida uusi ülesandeid sisekaubanduse edasiseks arendamiseks. Nende ülesannete täitmise huvides alustati olemasoleva kaubandusaparaadi organisatsioonilist ümberkujundamist.

Kogu kaubanduslik tegevus (nii riiklik kui ka kooperatiivne ja erakaubandus) allutati kohalikele rahvanõukogudele. Kahe riikliku hulgikaubanduse Kesivalitsuse baasil loodi kohalike nõukogude juurde 30 piirkondlikku hulgiorganisatsiooni, igähes kolm isemajandavat direktsiooni: "Kaubandus", "Kokkuost" ja "Materiaal-tehniline varustamine". Selliselt koondati kogu kaubakäibega seoses olev tegevus piirkondliku kaubandusorganisatsiooni kätte. Viimane allub ühelt poolt kohalikule rahvanõukogule ja teiselt poolt Kaubandusministeeriumile.

Nende piirkondlike kaubandusorganisatsioonide iseloomustavaks jooneks on ühelt poolt plaanilis-reguleerivad funktsioonid antud piirkonna kogu kaubanduse suhtes ja teiselt poolt majandus-organisatsioonilised funktsioonid lepingutena kokkuostus ja kaupadega varustamises kõigi piirkonna kaubandusettevõtetega, olenemata nende alluvusest. Järelikult on koondatud piirkondliku kaubandusorganisatsiooni kätte kõigi riiklike ja kooperatiivsete kaubandusettevõtete organisatsi-

oonilised, kaubalised ja plaanilised suhted. Seoses sellega muutusid ka kohalike täitevkomiteede kaubandusosakondade funktsioonid. Nad kujundati ümber täitevkomitee kontrollinspektuuriorganiteks ja nende endised plaanilis-reguleerivad funktsioonid kaubakäibe, kaubafondide jt. kaubandusplaani näitajate määramisega läksid üle piirkondlikule kaubandusorganisatsioonile.

Sisekaubanduse uus organisatsiooniline struktuur tingis ümberkorraldusi ka lepingulistest suhetes, kaubafondide plaanimises ja reas teistes kaubanduslikes küsimustes. Need ümberkorraldused pole veel lõppenud, seepärast pole veel selgunud tulemused kaubandusliku tegevuse paramustamise ning nende majandusliku toime seisukohalt.

Hiina Rahvavabariigi riikliku kaubanduse kujundamisprotsessi on huvitav jälgida. Esimesed riiklikud kaubandusettevõtted organiseeriti juba 1935.aastal rahvavõimu käes olevates rajoonides. Organisatsiooniliselt polnud neil mingit kesket juhtimisaparaati, vaid iga riiklik kaubandusettevõtte, alludes otseselt kohalikule rahvavõimu organile, töötas saadud direktiivide alusel nii, nagu sobivaks pidas. Alles 1946.a. mais loodi Kirde-Hiina Kaubanduskompanii oma keskaparaadiga ja pärast seda ka Kaubanduse PV kaubandust juhtiva ja reguleeriva organina. Kirde-Hiina rajoonide vabastamise ajaks arenes siin välja riikliku kaubanduse jaega hulgivõrk, mis omas sel ajal küllaltki olulist kohta elanike varustamisel. Kogu riiklik kaubandus koondus aastatel 1947-50 nelja kaubandussüsteemi ehk - nagu Hiinas nimetati - kaubanduskompanii kätte. Suurimaks oli kaubanduskompanii "Dun-sin", kes tegutses põhiliselt toidukaubanduse alal. Tööstuskaupade hulgi- ja jaekäibe korraldamine oli univertsalse kaubanduskompanii "Bai-ho-gun-sõ" ülesandeks. Elanike ja asutuste küttesainetega varustamine kuulus Küttekompaniile. Tegutses veel ka nn. Kohalike Ressursside Kompanii, mille ostis kokku kohalikke tooraineid (lina, puuvill, vill, karusnahad, metsamaterjal jne.) ning realiseeris neid kas tööstusettevõtetele või siis ekspordiks välisfirmadele.

Nende spetsialiseerunud kaubanduskompaniide ülesandeks polnud üksi jae- ja hulgikaubanduse korraldamine elanike varustamiseks, vaid nad pidid varustama ka tööstusettevõtteid toorainetega, korraldama ekspordi ja varustama põllumajandust vajalike seadmetega. Kompaniid organiseerisid suuremates linnades oma kaubandusosakonnad või -kontorid ja viimased omakorda vajaliku kaubandusvõrgu: kauplused, poed, sisseostupunktid, laod, baasid jne. Nende kompaniide tegevus moodustas Kirde-Hiinas juba 1949.a. silmatorkava koha. Nii toimus nende kaudu 35,8% tööstustoorainetega varustamise operatsioonidest, 19,3% eksportoperatsioonidest ja 43% jaekäibest. 1952.a. ulatus Kirde-Hiinas riikliku kaubanduse osa hulgi käibes umbes 80%-ni ja jaekäibes suuremates linnades isegi kuni 90%-ni.

Nii näeme, et juba enne Hiina Rahvavabariigi täielikku väljakujunemist oli loodud Kirde-Hiinas küllaltki tugev riiklik kaubandusaparaat.

Hiina Keskvalitsus, lähtudes Kirde-Hiinas saadud kogemustest, organiseeris aastatel 1950/51 ülehiinalised riiklikud kaubanduskompaniid (arvult 6) suurte suurkapitali poolt loodud monopolistlike kompaniide baasil. Asutatud ülehiinalised kompaniid olid spetsialiseerunud kaubaharulise tunnuse järgi. Organisatsiooniliselt koosnesid need nn. tsentraalsed kompaniid 3-4 lüülist - keskus, kes organiseeris oma filiaalid suurtes administratiivsetes rajoonides. Need omakorda organiseerisid oma rajooni provintside filiaalid ja viimased oma kaubandusosakonnad või kontorid linnades ja suurtes asulates.

Spetsialiseeritud ülehiinaliste kaubanduskompaniide organiseerimisega taotleti eelkõige mõnede turu seisukohalt esmajärguliste kaupade, nagu teravili, puuvill, sool, süsi jt. käibe vallutamist riikliku sektori poolt. Alles pärast nende kaupade käibesfääri vallutamist olid loodud eeldused ka teiste kaubandusalade järk-järguliseks vallutamiseks sotsialistliku kaubanduse poolt. Seepärast on ka arusaadav, et majandusliku tegevuse laienemine nõudis ülehiinaliste kau-

banduskompaniide arvu suurendamist. See toimuski järgnevatel aastatel, kusjuures igale kompaniile määrati kindlaks kaubarühmade ring, millega ta pidi tegelema. Näiteks Sõjakaubanduse kompanii kaupadeks olid kivi- ja pruunsüsi, puit, tsement, tellised jt. mittemetallilised ehitusmaterjalid. 1956.a. ulatus ülehiinaliste kaubanduskompaniide arv juba 14-le.

Kui need kaubanduskompaniid esimestel aastatel tegelesid veel suurelt jaolt jaekaubandusega, siis 1956.a. alates on nad põhiliselt hulgiorganisatsioonid. Nende tähtsamaks ülesandeks on kaupade kokkuost. Siia kuuluvad nii põllumajandussaaduste varumisoperatsioonid kui ka kaupade kokkuost riiklikust ja kooperatiivsest tööstusest, samuti ka töönduslikust kooperatsioonist ja erakapitalistlikust tööstusest. Riikliku kokkuostu ulatuslik organiseerimine ülehiinaliste kaubanduskompaniide poolt võimaldas suuri koguseid kaupu riigi kätte koondada ning sel teel reguleerida siseturgu. On küllaldane märkida, et riiklik kokkuost kasvas ajavahemikul 1950-1953.a. ligemale 6 korda. Järgnevatel aastatel jätkus see kasv, ehkki mõnevõrra aeglasemas tempos.

Ülehiinaliste kaubanduskompaniide hulgas moodustab erandi üknes Universaalkaubamaja Kompanii, milline tegutseb põhiliselt kuni viimase ajani jaekaubanduse alal. Temale allub ka Hiina suurim kaubamaja Sanghais, mis asub 9-korruselises hoones. Kaubamaja üldpindala on ca 14000 m². Töötajate arv on üle 1000, müügikohtade arv üle 800. Kaupade müük toimub 27 spetsialiseeritud osakonna kaudu. Käibe struktuur koosneb rohkem kui 20 tuhandest kaubanimetusest. Iga päev teenindatakse rohkem kui 100000 ostjat.

Kõrvuti ülehiinaliste kaubanduskompaniidega organiseeriti kohalike rahvavõimu organite poolt kohalikku tähtsust omavad jaorganisatsioonid - riiklikud jaekompaniid, millised pidid elanikke varustama esijoones just mitmesuguste toidukaupadega. Nende tegevuse kogu juhtimine oli allutatud kohalike organite juurde loodud kaubandusosakendadele või suuremates linnades kaubandusvalitsusele. Seega on kohalikud jaekompaniid Hiinas segatüüpi kaubandusorganisatsioonideks

ja nende tegevuse korraldamine on detsentraliseeritud, alludes üksnes kohalike organite vastavatele direktiividele.

Riiklike kaubandusorganisatsioonide arv kasvas ajavahe-
mikul 1950-1952 8 tuhandelt 31 tuhandeni. Enamik neist olid
mitmesugused hulgiorganisatsioonid. Riiklikus kaubanduses
alustasid tegevust I viisaastakul peale eespool mainitud
kaubanduskompaniide rida mitmesuguste ministriumide poolt
organiseeritud kaubandussüsteeme nii jae- kui ka hulgikaubanduses.
Üldreeglina on nad spetsialiseeritud kaubandussüsteemid (näit. raamatukaubandus, teraviljakaubandus) või
siis organiseeritud kindlate tarbijate rühmade teenindamiseks (näiteks kaubandus raudteedel). Üldises käibes on
nende süsteemide osatähtsus väike.

Riikliku kaubanduse osatähtsus üldises kaubakäibes kasvas aasta-aastalt. Seda dünaamikat näitab alljärgnev tabel:

Riikliku kaubanduse osa käibest % -des.

Aasta	Hulgikaubanduses			Jaekaubanduses		
	Riiklik	Riigikapitalistlik	Kokku	Riiklik	Riigikapitalistlik	Kokku
1950	23,2	0,1	23,3	7,9	0,2	8,1
1952	60,5	0,5	61,0	15,8	0,3	16,1
1953	66,3	0,5	66,8	17,0	0,4	17,4
1954	83,8	0,5	84,3	19,5	4,7	24,2
1955	82,2	0,8	83,0	27,0	12,5	39,5
1956				38,5	28,6	67,1
1957				41,3	30,0	71,3

Esitatud tabelis on toodud ka riigikapitalistlike kaubandusettevõtete käibe osatähtsus üldises kaubakäibes, sest see annab pildi erakapitalistliku kaubanduse ümberkujundamise protsessist. Pealegi võib riigikapitalistlikke kaubandusettevõtteid käsitleda tinglikult riiklike ettevõtetenä, sest nende tegevuse suunamisel omavad otsustavat osa riiklikud

haldusorganid.

Toodud andmed näitavad riikliku kaubanduse osatähtsuse kiiret kasvu eriti hulgikaubanduses. Jaekaubanduses on see toimunud tunduvalt aeglasemalt. Hiina rahvavalitsus lähtub siin mittedetsentraliseeritud elementide väljatõrjumise vajadusest, kuid seejuures tuleb arvestada erakapitalile kuuluvat laiaulatuslikku kaubandusvõrku, erakaupmeeste suuri erialaseid kogemusi ja traditsiooniliseks kujunenud seoseid. See tõttu toimuski jaekaubanduses erasektori sotsialistliku ümberkujundamise protsess aeglasemalt kui rahvamajanduse teistes harudes.

Andmetest nähtub, et riikliku kaubanduse arengus mängivad järjest suuremat osa mitmesuguse organisatsioonilise vormiga riigikapitalistlikud majandid. Nende kaudu kontrollib riik järjest rohkem kapitalistlike ettevõtete tegevust ja suunab viimaseid sotsialistlikule arenguteele. 1956.a. viidi lõpule linnades asuvate kapitalistlike kaubandusettevõtete ümberkujundamine riigikapitalistlikuks. Seejuures tehti vahet alamit ja keskmist tüüpi riigikapitalistlike segamajandite vahel. Kuni 1955.a. domineerisid esimest tüüpi riigikapitalistlikud ettevõtted. Käibe organisatsiooniliste vormidena rakendati siinjuures kapitalistlikku ettevõtet kui riiklike kaupade müügivahendajat, kui riiklikku komisjonäri, kui kaubanduslike operatsioonide kaasosanikku.

Kapitalist omas riiklike kaupade müügivahendajana õiguse osta sotsialistlikelt ettevõtetelt kaupu riiklike hindadega ühes kohustusega need müüa kooskõlas riiklike plaanidega ja kehtestatud hindadega. Riikliku komisjonärina sõlmis kapitalist lepingu sotsialistlike ettevõtetega nende kaupade realiseerimiseks komisjoni korras. Erakaupmees pidi seejuures kaubad realiseerima vastavalt lepingulistele tingimustele (mis toetusid plaani direktiividele), saades oma teenuste eest komisjonitasu. Kui erakaupmees vahendajana oma kaupluses müüs veel suurel hulgal oma algatuse korras muretsatud kaupu vabaturu hindadega, siis komisjonärina selliste kaupade hulk tema kaupluses oli langenud peaaegu nullini.

Erakaupmees kaasosanikuna sõlmis lepingu sotsialistlike kaubandusettevõtetega ühiseks kaupade kokkuostuks kohalikelt tootjatelt. Niisuguseid lepinguid sõlmiti ka mõnede vähemtähtsate kaupade import-eksport tehingute korral. Kõigi nende käibe organisatsiooniliste vormide juures süvendas riik kontrolli eramajandusliku tegevuse üle ja suunas seda kooskõlas plaaniliste ülesannetega rahvamajanduses.

Oma praeguses arenguetapis kujutab enamik kõrgemat tüüpi riigikapitalistlike majandeid lihtsamat tüüpi sotsialistlike ettevõtteid. Organisatsiooniliselt kujutavad nad aktiivselt sarnanevaid segamajandeid, kus osanikeks on ühelt poolt riik ja teiselt poolt erakaupmehed-kapitalistid. Segamajandite kapitali annavad osanikud-kapitalistid koos riigi poolt määratud töötajatega nii operatiivtööl kui ka juhtivatel positsioonidel. Loodud segamajandite tegevust ei määra riiklikud organid plaaniliste direktiividega, vaid reguleerivad mitmesuguste majanduslike abinõudega. Riigikapitalistliku ettevõtluse arengust kaubanduses saame pildi, kui märgime, et ajavahemikul 1950-55 kasvas nende jaekäive 131 korda, s.o. tempoga, milleni ei jõudnud ükski teine käibesektor.

Riikliku kaubanduse kujundamisprotsessi jälgides ei tohi unustada Hiina majanduse komplitseeritud iseloomu, eriti aastatel 1950-55. Riikliku kaubanduse arendamine oli üheks tähtsamaks teguriks hindade stabiliseerimisel siseturul ja hiljem sotsialistliku majanduse tugevdamisel, abinõuks, mis võimaldas Hiina Valitsusel reguleerida turuhindu. Seepärast alustati juba 1950.aastal riikliku kaubanduse plaanipärast juhtimist ja arendamist. Alates 1952. aastast koostatakse plaanid riiklikule kaubandusele kõigis põhilistes näitajates. Tänu sellele tekkisid Hiina siseturul uued seaduspärasused, mis tugevasti piirasid konkurentsi ja anarhia seaduse toimet ja võimaldasid sotsialistlikul kaubandusel edukalt lahendada "kes-keda" probleemi käibesfääris.

See toimus arusaadavalt teravas majanduslikus võitluses erakapitalistliku sektoriga ja seal valitsevate "ärimeeste" võtetega. Nii näiteks organiseeriti 1952. aastal massiline

võitlus nn. "viele pahega": riigiametnike äraost altkäemaksudega, riigivaranduste raiskamine, maksude tasumisest kõrvalpõiklemine, riiklike organisatsioonidega sõlmitud lepingute mittetäitmine, majandusliku informatsiooni kasutamine spekulantide huvides. Selle võitluse käigus kõrvaldati riigiparadiisist kapitalistide käsilased ja süvendati tunduvalt kontrolli majanduslikus tões. Koos sellega juurutati riiklikus kaubanduses isemajandamist ühes hindade kujundamise täpsete eeskirjadega.

Need rakendatud abinõud andsid terava vastulöögi kaubandustöötajate hulgas levinema hakanud sotsialistlikus majanduses võrastele tendentsidele. Mõned kaubandustöötajad mõistsid nimelt kaubandusettevõtet kui riiklikku kaupade jaotusorganit. Need töötajad ignoreerisid vajadust arvestada tarbijate nõudmisi, mõjustada tööstusettevõtete toodangu sortimenti ja kvaliteeti. Teine rida töötajaid asus seisukohal, et kauplemine peab ühenduses olema suurte kasumitega. Seoses sellega, ilmes nendel töötajatel püüd hinda kõrgendada.

Kõigi nende sotsialistliku majanduse ülesehitust pidurdavate väärnähete kõrvaldamisega tulid Hiina kaubandustöötajad kommunistliku partei juhtimisel edukalt toime. Esialgsete andmete järgi moodustas 1957.a. erasektor jaekäibes vähem kui 2%. Järelikult on ka Hiina käibesfääris "kes-keda" probleem edukalt lahendatud.

Oluline on märkida riikliku hulgikaubanduse osa Hiina rahvamajanduses. Riiklike hulgikompaniide kaudu ei kontrollitud üksnes eratööstusettevõtete valmistoodangu turustamist, vaid suunati ka nende tootmist, varustades neid toorainetega ning andes neile tellimusi. Sellega mängis riiklik hulgikaubandus tähtsat osa kümnete tuhandete eraettevõtete tegevuse riiklikul reguleerimisel ja suunamisel. Sellel põhjusel oli rakendatud ka tööstustoodangu turustamisel kord, mille järgi riiklikud hulgiorganisatsioonid otsisid tsentraliseeritud korras kogu kaubatoodangu ja jaotasid selle plaaniliselt oma baaside kaudu. Tänu sellele saavutas

sotsialistlik hulgikaubandus suhteliselt lühikese ajaga hulgikäibes domineeriva osa. See tagas elanikkonna kaupadega varustamise pidevuse jaevõrgu kaudu ning garanteeris hindade püsivuse. Mõnede esmajärguliste kaupade defitsiitsusele vaatamata jäi siseturg stabiilseks.

Viimastel aastatel (1956-1957) aga kujunes seoses erasektori osatähtsuse tunduva vähenemisega rahvamajanduses hulgiorganisatsioonide poolt rakendatav tsentraliseeritud kokkuostusüsteem piduriks kaubakäibe arengule. Seetõttu võeti ümberkorraldamisele tööstuse ja kaubanduse vahelised seosed.

Hiina KP VIII kongressi (1958.a.) otsuste järgi jaotatakse riigis toodetavad kaubad kahte suurde kategooriasse. Esimese kategooria kaupu ostavad hulgiorganisatsioonid tsentraliseeritud korras ja nende realiseerimine toimub jaotusplaanide alusel. Siia kuuluvad kõik rahvamajanduslikult tähtsamad tarbekaubad, nagu suhkur, kangaskaubad, süsi jne. Samuti kuuluvad siia mõned veel defitsiitsed kaubad. Jaekäibes moodustavad nad põhilise osa. (55-65% jaekäibest). Teise kategooria kaupu ostetakse vabalt kaubandusorganisatsioonide või vahetult tööstusettevõtete poolt oma valikul. Siia kuuluvad kaubad, mis tarbimise seisukohalt on vähem tähtsad. Nende kaupade sortiment on väga lai, haarates rohkem kui 30 tuhat nimetust, kuid osatähtsusest jaekäibes moodustavad nad umbes 25-30%. Ülejäänud teise kategooria kaupade hulka kuuluvad esemed, mida realiseeriti kaubandusorganisatsioonide kaudu komisjonimüügi korras, või siis oma süsteemis loodud kaubandusvõrgu kaudu.

Nagu saadud kogemused näitavad, on kaupade ostu uus süsteem tunduvalt painduvam endisest ja mõjustab paremini tööstust tarbijate poolt nõutavat kaupa tootma. Ühtlasi suurendab ta kaubandusorganisatsioonide initsiatiivi tarbijate nõudmistest tundmaõppimisel ning kaupade valikul baasidest ja tööstusettevõtetest.

1958.a. alustati Hiina RV majanduses II viisaastakut. Järsk tõus rahvamajanduses kõigil aladel õigustab igati rah-

va tabavat väljendust selle kohta - "Suur hüpe" (da jaot-
tsiin). Toimus põllumajanduslike tootmiskooperatiivide üm-
berkujundamine rahvakommuunideks. 1958.aasta jooksul moodus-
tati 26 tuhat rahvakommuuni, kuhu astus rohkem kui 120 milj.
talumajandit, s.t. rohkem kui 99%. Hiina Kommunistliku Par-
tei KK VI pleenumil toonitati, et see ümberkujundus on riigi
majandusliku ja poliitilise arengu tulemuseks. Koos sellega
märgiti, et ka rahvakommuunides toimub kauba tootmine ja
kaubavahetus nii riigi ja kommuunide vahel kui ka kommuunide
endi vahel. Seda oma iseloomult täielikult sotsialistlikku
kauba tootmist ja kaubavahetust tuleb kiirelt plaanilises
korras edasi arendada. Seoses rahvakommuunide kui territori-
aalsete sotsialistlike majandusühikute kujundamisega kerki-
sid üles olemasoleva kaubandusaparaadi organisatsiooniliste
vormide ümberkorraldamise küsimused. Vastavate ümberkorral-
dustega alustati 1959.a. Sihiks oli kaubandusliku tegevuse
parandamine maarajoonides ning kaubandusorganisatsioonide
ümberkorraldamine vastavalt rahvakommuunide vajadustele. Nen-
de ümberkorralduste ulatus saab mõistetavaks, kui teame, et
maaline jaekäive moodustab ligi 62% riigi üldisest jaekäibest
millest üle poole on riiklike kaubandusettevõtete käive.

Jugoslaavias loodi riiklik kaubandus 1946.a. hulgikaubanduse ja suurte kapitalistlike jaettevõtete natsionaliseerimise teel. Esialgu kujundati neid organisatsiooniliselt vastavalt NSV Liidu kogemustele. Kuid seoses üleminekuga uut tüüpi sotsialistlikule majandusele likvideeriti kõik keskorganid ning detsentraliseeriti täielikult kaubanduslik tegevus.

Selline olukord esines Jugoslaavias kuni viimase ajani, mil riiklikus ehk, nagu seal nimetatakse, rahvakaubanduses puudusid spetsiaalsed keskorganid (ministeerium, peavalitsused). Iga kaubanduslik ettevõtte on iseseisev ja allub üksnes kohaliku nõukogu kontrollile. Uute kaupluste avamise vajalikkuse otsustab linnanõukogu (kohalik), kes ühtlasi eraldab laenuna vajalikud vahendid. Seejärel võetakse tööle kaupluse juhataja (direktor) konkursi alusel. Pärast tema kohale määramist valib direktor oma kaupluse töötajad. Nen-

dest moodustatakse igas kaupluses töötajate nõukogu, milline suunab ja kontrollib direktori tegevust. Ta vastutab ka linnanõukogu ees kauplusele avatud krediidi tagastamise eest. Krediit tuleb tagastada kindlatel tähtaegadel koos protsentidega. Kaupade hinnad määrab kauplus. Seejuures allub see linnanõukogu kontrollile, kes peab jälgima, et sama kaup poleks müügil erinevates kauplustes erisuguse hinnaga. Selles osas on veel väga suuri lünki, mistõttu 1956.a. loodi olukorra parandamiseks hindade inspeksioon. Viimase ülesandeks on hinna kõikumiste jälgimine ja selle seaduslikkuse selgitamine.

Hulgikaubandust teostatakse tööstusettevõtete poolt loodud spetsiaalsete kauplus-ladude kaudu. Viimaste juures on ametis hulgaliselt kaubaagente ehk nn. kommisvojašööre (pr. k.commis voyageur). Viimased pole ainult kauba pakkujad-müüjad, vaid ka en. kauba ostjad. Seejuures kehtib põhimõte: kes kasulikumalt müüb, see suurema palga saab.

Riikliku kaubanduse kohta ei koostata perspektiivplane. Kohalikud organid lähtuvad üksnes aastaplaani ülesannetest, mis on väga üldised ning näitavad ainult soovitava arengusuuna. Seetõttu tuleb riiklikku kaubandust oma põhimises osas arvata organiseerimata turu hulka, mida reguleerib väärtus-seadus. Juhtudel, kui riiklikud kaubandusettevõtted ei suuda õigesti mõista konjunktuuri ja seetõttu ostavad kaupa, mis ei leia tarbijaid, võivad nad sattuda majanduslikesse raskustesse, pole suutelised täitma oma kohustusi, satuvad konkursi alla ning likvideeruvad analoogiliselt maksujõuetuks jäänud kapitalistlikele kaubandusfirmadele.

Kaubakäibe üldise kasvuga koos on Jugoslaavias viimastel aastatel (1956-58) hakanud ilmema riiklike kaubandusettevõtete ühinemise tendents. Sellega väheneb nendevaheline konkurents, toimub turupiirkondade ja funktsioonide jaotus ning keondunud kaubandusettevõtted on muutunud majanduslikult tugevamaks ning suudavad paremini konkureerida nende ühendamisse mittekuuluvate kaubandusettevõtetega. Kas aga selliseid kaubandusettevõtete liitumisel moodustatud kaubandusor-

gan satsioone võib vaadelda kui organiseeritud turu võrseid või kujutavad nad kapitalistlikule majandusele iseloomustavat ettevõtete ühinemisprotsessi, seda on praegu veel vara ütelda. Nende osatähtsus on veel üldises kaubakäibes väike, kuid näitab kasvutendentsi. Olenevalt sellest on ka võimalik mõne aasta pärast anda üldhinnang Jugoslaavia "uut tüüpi sotsialismile". Praegused andmed rahvamajanduslike saavutuste kohta näitavad aga seda, et esinevad nii sotsialistlik kui ka kapitalistlik ja väikekaubaline sektor ja et "kes-keda" probleem rahvamajanduses tervikuna on senini veel lahendamata.

Eespool toodud andmetest nähtub, et kõigis rahvademokraatiamaades on loodud nii hulgi- kui ka jaekaubanduse alal riiklikud kaubandusorganisatsioonid. Nende abil tõrjuti kapitalistlikud elemendid sisekaubandusest edukalt välja, korraldati kaupade häireteta plaanipärane kulgeline minimaalse lüüglisusega tootmiskohtadelt tarbijateni, tagati siseturu ümberkujundamine sotsialistlikuks.

Rahvademokraatiamaades kasutati seega sotsialistliku majanduse loomisel kaubandust ja rahasüsteemi, neid kodanluse relvi ja meetodeid, et saavutada võitu kapitalistlike elementide üle. Neid kasutati edukalt kapitalismi vastu, samuti ka sotsialistliku alusmüüri ehitamiseks rahvamajanduses.

Järelikult tõestavad rahvademokraatiamaade kogemused veel kord, et ühiskonna arenemise dialektika tõttu muutuvad kodanluse tööriistade - kaubanduse ja raha funktsioonid ning ülesanded printsipiaalselt, põhjalikult, muutuvad sotsialismi kasuks ja kapitalismi kahjuks. Selle sihiga nõudis kaubanduse edukas kasutamine rahvademokraatiamaades kaubandusvõrgu organisatsioonilis-majanduslikku ümberkujundamist vastavalt iga maa kohalikele tingimustele ja omapärale, nõudes laialdase riikliku kaubandusvõrgu loomist, mis tungiks oma majandusliku mõjuga kõige kaugematesse rajoonidesse. See võimaldas neil edukalt lahendada "kes-keda" probleemi ja kindlustas sisekaubanduse plaanilise juhtimise ning kontrolli.

4. Kooperatiivne kaubandus.

V.I. Lenin näitas oma artiklis "Nõukogude võimu järjekordseid ülesandeid", et kooperatiivide seisund muutub printsiipiaalselt pärast proletariaadi riikliku võimu kehtestamist, alates sellest momendist, mil proletariaadi riiklik võim loob süstemaatiliselt sotsialistlikku korda. See leninlik tees leiab hiilgava kinnituse rahvademokraatiamaade majanduse arengus.

Kooperatsioon on rahvademokraatiamaades laiaulatuslikult arenenud. Kodanluse ja mõisnike võimu kukutamise, põhiliste tootmisvahendite muutmise kogu rahva varaks ja igakülgne abi rahvavalitsuse poolt löid soodsad tingimused kooperatsiooni arenemiseks. Kooperatsioon kujunes rahvavõimu käes üheks tähtsamaks abinõuks, millega miljonilised töötajate hulgad suunati sotsialistlikku ülesehitustöösse. See oli eriti tähtis nendes maades, kus rahvamajanduses otsustav koht oli väikekaubalisel tootmisel (Hiina, Korea, Vietnam, Bulgaaria jt.).

Kõigi rahvademokraatiamaade valitsused ja kommunistlikud ning töölisparteid viivad ellu leninlikku kooperatsiooniplaani. See väljendub eelkõige seadusandlikes aktides, kus rangelt säilitatakse kooperatiivsete organisatsioonide õigused oma varandustele ja tagatakse selline õiguslik seisund, mis võimaldab kooperatiividel kasutada oma varandusi maksimaalse iseseisvusega ning annab neile väärilise koha plaanimajanduse süsteemis.

Seejuures korraldati olemasolev kooperatsioon ümber vastavalt kohalikele tingimustele. Ühendati eraldi seisvad ja killustatud kooperatiivid ühtseteks kooperatiivsüsteemideks. Viidi ellu abinõud varem elanikkonna kitsaid, eeskätt jõukaid kihte hõlmava kooperatsiooni ümberkorraldamiseks töötajate laiade hulkade kooperatsiooniks. Ühtlasi puhastati

kooperatiivne aparaat rahvademokraatiakorraile võõraist elementidest.

Riiklik abi kooperatsioonile ei piirdunud seejuures ainult vastavate õigusnormide kehtestamisega, vaid seisnes ka suures majanduslikus abis, nagu ulatuslike krediidide avamine, soodustused tulumaksus, laialdane kaupade eraldamine kooperatiivsetele ettevõtetele jne. Riigi poolt anti majanduslik abi kooperatsioonile sellisel kujul, et see mingil määral ei rikkunud nende iseseisvust kõigi oma majandusliku tegevuse küsimuste lahendamisel.

Kooperatiivsed süsteemid rahvademokraatiamaades toetuvad oma tegevuses laialdastele demokraatlikele põhimõtetele, oma liikmete endaalgatusele ja aktiivsele osavõtule kooperatiivsete majandite juhtimisest. Kooperatsiooni liikmed ise lahendavad kooperatiivsete vahendite kasutamise küsimusi, nende seas ka kasumi eraldamist osanikele. Üldjoontes on kooperatsiooni süsteemide ülesehitus rajatud samadele organisatsioonilistele põhimõtetele, nagu neid rakendatakse ka NSV Liidus. Seejuures silmatorkavaid erinevusi üksikutes rahvademokraatiamaades ei esine. Ülevaate saamiseks on küllaldane piirduda ainult mõnede näidetega kooperatiivkaubandusest üksikutes rahvademokraatiamaades.

Poolas oli enne II maailmasõda igat liiki kooperatiivides kokku ca 2,5 miljonit liiget. Kooperatsiooniliikumine oli rahvuslikult ja klassitunnuselt äärmiselt killustatud. Kõige suuremateks kooperatsiooni süsteemideks olid sellal "Põllumajanduslike ja Tööstuslike Kooperatiivide Liit" ja "Spolem" (Tarbijate Kooperatiivide Liit).

Saksa fašistliku okupatsiooni aastail hävitati kooperatsiooniliikumine Poolas peaaegu täielikult. Ta sündis taas alles pärast Poola vabastamist Nõukogude armee poolt. Rahvademokraatliku Poola valitsus osutas suurt abi taassündivale kooperatsiooniliikumisele. Juba 1948.a. algul oli kooperatsiooni koondunud 4,3 milj. liiget-osanikku.

1948.a. loodi Poola Kooperatsiooni Keskliit, mis ühendas kõik riigi kooperatsioonisüsteemid, nagu mitmesugused

turustus-varustuskoooperatiivid, töenduslikud koooperatiivid, tarbijate koooperatiivid jne.

Poolas on kõige rohkem levinenud tarbijate koooperatsioone ja turustus-varustuskoooperatsioone. Esimesse kuulus 1944. aastal mõnisada koooperatiivi 220 tuhande liikmega, 1946. a. ligi 3400 TK-d, kes olid koondunud keskuse "Spolem" ümber üle 2-miljonilise liikmeskonnaga, 1957. a. oli see kasvanud 5,6 miljonile. Turustus-varustuskoooperatsiooni kuulus 1946. a. ca 3000 koooperatiivi umbes 1,8 miljonilise liikmeskonnaga ja keskusega "Talurahva Omaabi". 1955. aastal oli seal juba 3,2 miljonit liiget.

Tarbijate koooperatsiooni ülesandeks on eeskätt teenindada väiksemate linnade ja töölisasulate elanikkonda. Kauhendusvõrgu suurus oli 1955. a. üle 27,2 tuhande kaupluse. Seejuures oli eeskujulikult sisustatud suuri kaubamaju umbes 300. Käive ulatus 27,8 miljardi zlotini.

Põllumajandusliku turustus-varustussüsteemi ülesandeks on varustada maad tööstuskaupadega, korraldada põllumajandussaaduste varumist ja abistada põllumajandusliku tootmiskoooperatsiooni organiseerimist. Kauhanduskäitiste arv turustus-varustussüsteemis ulatus 1955. aastal umbes 49 tuhandeni, millede jaekäive oli üle 32,2 miljardi zloti. Järelikult omab koooperatiivkaubandus Poolas tähtsa koha, eriti maaelanike varustamisel. Üldisest jaekäibest omab koooperatiivkaubandus rohkem kui 1/3 (1956. a.), suurenedes ajavahemikul 1952-1956 rohkem kui 2 korda. Süstemaatilisel suurenes põllumajandusliku inventari müük, tunnistades talumajandite materiaal-tehnilise baasi tugevnemist. Selliste kaupade müük suurenes ainuüksi koooperatsiooni süsteemis ajavahemikul 1952-1956 umbes 4 korda.

Tarbijate koooperatsioon tegeles ulatuslikult ka tootmise alal. Nii töötab selles süsteemis 1957. a. ligi 2800 pagaritööstust, varustades elanikkonda leiva-saia toodetega. Sama süsteemi kuuluvad vorstitööstused annavad rohkem kui 1/3 vorstisaaduste üldisest tarbimisest linnades. Olulise tähtsuse tarbijate koooperatsiooni edasisel arendamisel omab Poola

la valitsuse määrus 1957.a. maist, millega tugevdati "Spolemi" materiaal-tehnilist baasi eriti hulgikaubanduse ja omatootmise osas. Nii anti temale üle 19 ladu, rida tootmisettevõtteid ja avati pikaajaline krediit kapitaalehitustöödeks.

Kooperatsiooni areng toimus Poolas terava klassivõitluse tingimustes. Nii hakkasid Poola kodanlikud kooperaatorid jutlustama "kooperatsiooni autonoomsusest" ja tema sõltumatusest riigivõimust. Sellega püüti kooperatsioon eemaldada rahvavabariigi ees seisvatest ülesannetest ja allutada teda taas kodanluse huvidele. Poola rahvavalitsus takistas otsustavalt kodanlike elementide selliseid katseid, paljastades kooperatsiooni "autonoomsuse teooria" klassilise iseloomu ning kõrvaldades aktiivsed kodanlikud elemendid kooperatsiooni organitest.

Tšehhoslovakkias laostati saksa fašistliku okupatsiooni ajajärgul kooperatsiooniliikumist tugevasti. 1938.a. töötanud 14000 kooperatiivist jäi 1942.a. lõpuks järele ainult 6000. Nende majanduslik tegevus oli otseses mõttes haletsemisväärne.

Pärast maa vabastamist Nõukogude armee poolt sündis taas kooperatsiooniliikumine ja hakkas tormilisel tempol arenema. Seda soodustasid rahvavalitsuse abinõud, mis kergendasid töölistele ja vaesematele talupoegadele kooperatiividesse astumist ning võimaldasid nendel kooperatiivide juhtimise jõukamatelt kooperatiivi liikmetelt üle võtta.

1948.a. organiseeriti Kooperatiivide Kesknõukogu, mille peaülesandeks on kooperatsiooni kõigi süsteemide ühendamine, tegevuse kooskõlastamine ja kooperatsiooni edasine arendamine riigis.

Kõige rohkem on tänapäeval arenenud tarbijate kooperatsiooni süsteem ja põllumajanduslik turustus-varustuskooperatsioon. Esimese süsteemi liikmeskond kasvas ajavahemikul 1944-1957 umbes 3 korda, koondades endasse ca 1,5 miljonit liiget. Kaubandusvõrgu suurus oli 1949.a. lõpul üle 18,7 tuhande kaupluse ja poe; 1954.a. ulatus jaevõrk üle 25 tuhande

kaubanduskäitise. Järgnevatel aastatel laienes kaubandusvõrk veelgi ning muutus oma materiaaltehnilise baasi poolest üheks moodsamaks, võrreldes teiste rahvademokraatiamaadega. Seda soodustas valitsuse poolt tarbijate kooperatsioonile antud pikaajaline laen, mistõttu kapitaalmahutused ajavahemikul 1953-1956 suurenesid umbes 18 korda.

Põllumajanduslikke turustus-varustuskooperatiive oli 1949.a. üle 2400 (peale selle oli asutamisel veel ca 1000). Tänapäeval ulatub nende arv umbes 3500-ni. Nad täidavad mitmesuguseid funktsioone, nagu põllumajandussaaduste turustamist, talumajandite varustamist põllutöömasinatega, väetisega, avavad isegi laene talunditele jne. Samuti toimub põllumajandussaaduste varumisest enamik nende kaudu.

Tuleb märkida, et kuni 1948.a. oli kooperatiivkaubandus Tšehhoslovakkias põhiliseks sotsialistliku sektori esindajaks käibesfääris. Samuti lasus kooperatiivkaubandusel põhiline raskus "kes-keda" probleemi lahendamisel aastatel 1948-1951. Alles hiljem hakkas ka riikliku kaubanduse osa üldises kaubakäibes suurenema.

Eriti suure tähtsuse omab kooperatiivkaubandus Slovakkias, kus paikneb vabariigi põllumajandusliku rahvastiku enamik. Siin asuvad kooperatiivkauplused kõigis maalistes asulates ja omavad küllaltki rikkaliku kaupade sortimendi. Kaupade sortimendi kujundamisel on lähtunud seisukohast, et elanik oma nõutavamad kaubad saaks kätte kohapeal, minemata selleks linna või suuremasse keskusesse. Tänapäeval on talupoegadel oma kauplustest võimalik osta isegi sääraseid kaupu, nagu mööbel, õmblusmasinad, pesupesemismasinad, raadioaparaadid, samuti ka rikkalikus valikus ehitusmaterjale jne. 1956.a. müüdi tarbijate kooperatisiooni kaudu talupoegadele 50 tuhat komplekti mööblit, 18 tuhat fotoaparaati, 64 tuhat pesupesemismasinat ja palju teisi niisuguseid kaupu.

Tarbekaupade tootmises oli Tšehhoslovakkia tarbijate kooperatsioon eriti silmatorkav toidukaupade alal. Nii andsid 1957.a. tema süsteemi tootmiskäitised rohkem kui 40% leiva-saia toodetest ja 25% kondiitritoodetest riigis.

Saksamaal alustati fašismi võimuletuleku esimestel aastatel kohe kooperatsiooniliikumise mahasurumisega ja lüüa-
tamisega. Eriti teravalt astuti tarbijate kooperatsiooni
süsteemi, selle "kommunismi ideede kandja" vastu, nagu hit-
lerlased nimetasid. Rakendas ju rida Saksa tarbijate koope-
ratiive Halles, Schwarzenbergis, Merseburgis ja mujal enne
1933.aastat oma töös ulatuslikult Lenini poolt 1910.a. Kop-
penhaagenis püstitatud revolutsioonilisi ühistegevuse print-
sipe, toetades näiteks streikivaid töölisi jne. 1933.a.
12.mai seaduse alusel võttis fašistlik valitsus kooperatsi-
oonilt ära suurel arvul kauplusi, andes need üle erakaup-
meestele. Mittetäielikel andmeil anti sinuüksi aastatel
1933-34 sellisel teel erakaupmeestele ca 15000 kooperatiiv-
kauplust. 1933.a. lõpul määras fašistlik valitsus tarbijate
kooperatsiooni järelejäänud kaubandusvõrgu juhtimiseks eri-
lise komissari. Sellele anti õigus nimetada oma äranägemisel
kooperatiividele juhatajaid. Antud määrusega kaotati demo-
kraatlik kord tarbijate kooperatsiooni juhtivate organite
valimisel ja kogu süsteem muudeti ühiskondlikust organisat-
sioonist fašistliku riigiaparaadi osaks.

Aastatel 1934-35 likvideeriti olemasolevad tarbijate
kooperatiivide liidud ja loodi fašistliku kontrolli all uus
keskorganisatsioon "Riigi Liit". See ühendas kõik, mis oli
järele jäänud saksa kooperatsiooni süsteemist. Järelikult
oli tarbijate kooperatsioonilt võetud täielikult nende koo-
peratiivne demokraatlik iseloom ja kooperatiivkaupluste ase-
mel olid organiseeritud tarbijate varustuspunktid.

See kooperatsiooni liikumise ja esmajärjekorras töölis-
te tarbijate kooperatsiooni purustamine oli osa detailselt
läbimõeldud töötajate orjastamise üldplaanist, mille tõi en-
daga kaasa fašism.

Saksa Demokraatlikus Vabariigis toimus kooperatsiooni
taassünd demokraatlikel ja progressiivseil aluseil. Nõuko-
gude sõjaväeline administratsioon andis 1945.a. kooperatsi-
oonile täieliku arenemise vabaduse. Tühistati kooperatsi-
ooni vastu suunatud fašistlikud seadused. Kooperatiividele

tagastati varandus, mille fašistid olid neilt ära võtnud. Sellega loodi materiaalne baas tarbijate kooperatsiooni lai-aldaseks arenguks. Kinnitati tarbijate kooperatiivide tüüp-põhikiri, mille alusel toimusid juhtivate organite valimi-sed. Selle põhikirjaga ei lastud valitsevate organite koos-seisu endisi hitlerlasi ja selle partei poolt kontrollita-vate organisatsioonide liikmeid.

Ühtlasi tuleb märkida, et perioodil 1945-1948.a. toi-mus sotsialistliku kaubanduse rajamine Saksa DV-s ainuüksi kooperatiivkaubanduse arendamise kujul. Selles perioodis tu-leb näha käibesfääri ümberkujundamise esimest etappi, mis oma iseloomult oli peamiselt antifašistlik-demokraatlik ja milles ei leidnud veel kajastumist "kes-keda" probleem. Vii-mane kerkis üles alles pärast 1948. aastat käibesfääri ümber-kujundamise teisel etapil, mil hakati kiiresti riiklikku kaubandust arendama rööbiti kooperatiivse kaubandusega. Jä-relikult oli Saksa DV-s esimestel aastatel kuni riikliku kaubanduse loomiseni kooperatiivkaubandus ainukeseks sotsia-listliku kaubanduse vormiks. 1949.a. oli vabariigis rajatud 163 TK-d üle 2 miljoni liikmega (1932.a. oli sellel terri-tooriumil üksnes 938 tuhat liiget). 1957.a. ulatus tarbi-jate kooperatsiooni liikmeskond juba ligemale 3,5 miljoni-ni, kes oli koondunud 940 kooperatiivi ümber, s.t. umbes 25% täiskasvanud elanikkonnast oli liitunud tarbijate kooperat-siooni süsteemi. See näitab, kui tugeval määral tarbijate kooperatsioon kui massiorganisatsioon on juurdunud Saksa DV elanikkonna hulgas. 1949.a. loodi tarbijate kooperatiivide kongressil ka "Saksa Tarbijate Kooperatiivide Liit", ja sel-lest alates tegutsevad kõik tema süsteemi kaubandusettevõt- ted firmana "Konsum".

Tarbijate kooperatsiooni süsteem tegutses kuni 1954. aastani ainuüksi normeeritud kaupade alal. Ajavahemikul 1954-1958 aga tegutses tarbijate kooperatsioon ka kommerts-kaubanduse alal nii linnades kui maal. Jaekäibes on tema osatähtsus ca 30% (1957.a. - 29,8%). Samaaegselt SFD-s moodustas kooperatiivkaubanduse käive ainult 3,3% üldisest

jaekäibest. Tarbijate kooperatsiooni jaekäive SDV-s kasvas ajavahemikul 1950-1958 üle 4 korra, seejuures maal samal ajal isegi üle 10 korra. Kaubandusvõrk kasvas ajavahemikul 1946-1958.a. 2 tuhandelt ettevõttelt kuni 35,1 tuhande ettevõteteni, moodustades üle poole maalisest kaubandusvõrgust. Spetsialiseeritud kaupluste arv tema jaevõrgus ulatus 30 %-ni. Tarbijate kooperatsiooni süsteemi tootmiskäitistest on olulisema tähtsusega lihatööstused ja pagaritööstused, millede toodang katab üle 20% vabariigi elanikkonna vastavast vajadusest.

Kooperatiivkaubanduses tegutseb alates 1950.a. veel põllumajanduslik turustus-varustussüsteem, või nagu SDV-s nimetatakse, talurahva kaubanduse kooperatsioon (BHG - Bäuerliche Handelsgenossenschaft). Need kooperatiivid olid samaaegselt koondunud talurahva massiliseks demokraatlikuks organisatsiooniks nimetuse all "Talurahva Omaabi Liit". Turustus-varustuskooperatsioon tegutses peamiselt talurahva varustamise alal. 1956.a. oli süsteemis liikmeid üle 600 tuhande, kes olid koondunud umbes 2,5 tuhande kooperatiivi ümber. Jaekäibes moodustab see süsteem umbes 4,5% (1956.a. oli 4,3%).

Hiina Rahvavabariigis olid kooperatsiooniliikumisel eriti ulatuslikud perspektiivid. Juba Hiina revolutsiooni käigus juhtis Mao-Tse-dung tähelepanu kooperatsioonile kui ühele sotsialismi elementidele, mida tuli arendama hakata vabas-
tatud rajoonides. Seetõttu juba Rahvavabariigi moodustamise momendil 1949.a. ulatus kooperatsiooni liikmeskond 5 miljoni inimeseni.

Hiina Rahva Poliitilise Konsultatiivnõukogu üldises programmis (§ 38) märgiti, et kooperatiivne sektor on rahvamajanduse tähtsaks koostisosaks, mille arengut ergutab igati Rahvavalitsus, andes töötajate laiadele hulkadele mitmesuguseid eeliseid ja soodustusi kooperatiivide loomisel. Sellisele kooperatsioonile andis Mao-Tse-dung järgmise iseloomustuse: "Hiinas loodava kooperatsiooni peasihiks on kuuluda massidele, s.t. kooperatiivid peavad alati mõtlema massidest, plaanid koostama vastavalt masside vajadustele ja

masside huvid tõstma kõrgemale kõigist ülejäänud huvidest".

1949.aastast alates arenesid Hiinas intensiivselt kooperatsiooni kõik süsteemid. 1950.a. andmetel oli kooperatiivide arv üle 38 tuhande, kuhu kuulus umbes 20 miljonit liiget. Kooperatsiooni edasiseks plaanipärasemaks arendamiseks loodi Ülehiinaline Kooperatiivide Föderatsioon.

Hiina kaubakäibesfääris omasid ulatuslikuma arengu 2 kooperatsiooni süsteemi: turustus-varustus ja tarbijate kooperatsioon. Esimene neist kujunes tähtsamaks süsteemiks, koondades enda ümber 1954.a. keskel juba rohkem kui 27% rahvavabariigi elanikkonnast. Turustus-varustuskoooperatsiooni arengut iseloomustavad järgmised andmed:

Aasta	Kooperatiivide arv(tuh.)	Liikmete arv (milj.)	Osamaksu kapital (milj. juanid)	Kokkuost %-des	Jae-käive %-des
1950	39,4	25,7	27,4	100	-
1951				341	100
1952	32,8	138,2	224,3	745	295
1953	30,4	147,0	261,2	1125	508
1954	30,6	161,1	317,2	1612	891
1955	204,9				
1956	207,3				

Nagu toodud andmetest nähtub, vähenes esimestel aastatel kooperatiivide arv, vaatamata liikmete arvu kiirele kasvule. See oli seoses kooperatiivide majandusliku ümberkorraldamisega, väiksemate kooperatiivide liitmisega üheks tugevamaks. 1955.a. kasvas järsult kooperatiivide arv talumajandite massilise koopereerumise tulemusena.

Turustus-varustuskoooperatiivid olid oma liikmetele väga kasulikud, vabastades neid erakaupmeeste-vahendajate ekspluaateerimisest. Samuti võimaldasid need oma liikmetele suurt aja ja vahendite kokkuhoidu, tagades nende põllumajandussaa-

duste turustamise oma kaubandusvõrgu kaudu. Just seetõttu muutusid need kooperatiivid väga populaarseks talurahva hulgas.

Teisest küljest osutas turustus-varustuskooperatsioon hindamata abi riiklikule kaubandusele. Ta oli riigi kätte koondunud kaupade peamiseks realiseerijaks maal. Samaaegselt oli ta peamiseks põllumajandussaaduste varujaks riigile.

Kooperatiivid sõlmisid sageli talupoegadega lepinguid nende põllumajandussaaduste ülejääkide kokkuostuks ja varustasid samaaegselt talupoegi mitmesuguste nende poolt nõutavate kaupadega. Iseloomustav on seejuures, et paljudel juhtudel kooperatiivid, saades finantsilist abi riigilt, müüsid kaupu oma liikmetele võlgu kuni nende põllumajandussaaduste saamiseni. Eriti kiiresti kasvas põllutööriistade ja tootmisvahendite müük talurahvale, andes sellega tunnistust põllumajandusliku tootmise kiiretempolisest laienemisest. Ainuüksi aastatel 1957 ja 1958 müüdi neid kaupu üle 10,2 miljardi juani eest ehk umbes 10% üldisest jaekäibest riigis.

1954.a. juulis toimus Pekingis I ülehiinaline kooperaatorite kongress, kus asutati Ülehiinaline Turustus-varustus Kooperatsiooni Liit, valiti tema vastavad keskorganid ja revisjonikomisjon. Asutatud liit organiseeris oma haldusorganid territoriaal-administratiivsetes piirkondades, kujundas sellele vastava turustus-varustuskooperatsiooni süsteemi haldusaparaadi. Selle abil koordineeris Liit üksikute turustus-varustus kooperatiivide tööd. Liidu enda tegevus allus riiklike organite kontrollile.

Tarbijate kooperatsioon, enkki vanem vorm Hiinas (I tarbijate kooperatiiv asutati juba 1918.a.), hakkas kiiremini arenema alles rahvavõimu aastatel. Tarbijate kooperatiive asutati eriti linnades ja tööstuskeskustes. Nende tähtsamaks ülesandeks oli varustada töötavat linnaelanikku kõigi vajalikuga, esijoones toidukaupadega.

Tarbijate kooperatsioon, ostes põllumajandussaadusi kokku otse maalt või riiklikelt kompaniidelt, omas võimaluse müüa oma liikmetele kaupu 7-12% turuhindadest odavamini. Üht-

lasi täitis tarbijate kooperatsioon riiklike organite poolt antud ülesannet varustada linnaelanikke normide alusel viljasaaduste ja rasvainetega.

Ajavahemikul 1950-1954 vähenes TK-de arv 4065-lt 1486-ni, samaaegselt kasvas liikmete arv 5,8 miljonilt 9,4 miljonini. Nendest arvudest nähtub tarbijate kooperatiivide suurenemine ja tugevnemine. Kui 1950.a. oli tarbijate kooperatiivis keskmiselt 1176 liiget, siis 1954.a. ulatus see juba 6312 liikmeni. Seoses aga riikliku kaubanduse tugevnemisega linnades, alustati 1956.a. tarbijate kooperatsiooni tegevuse likvideerimist. See lõpetati põhiliselt 1957.a. Tarbijate kooperatsiooni linnaline kaubandusvõrk anti üle riiklikule kaubandusele.

Riiklikud organid osutasid kooperatiivkaubandusele tema arengus suurt abi. Riiklikud kaubandusorganisatsioonid müüsid kooperatiividele eeliskorras kaupu soodsate hindadega. Kooperatiividel oli õigus tellida kaupu ka otseselt riiklikest tööstusettevõtetest samade hulgihindadega, mis olid määratud riiklikele kaubandusorganisatsioonidele. Hiina Rahvapank avas kooperatiividele, odavaprotsendilise laenu.

Kooperatiivne kaubandus oli oma tegevuses allutatud riiklike kaubandusorganite juhtimisele ja kontrollile. Viimased määrasid tsentraliseeritud korras kindlaks kooperatiivide käibeplaanid, kaupade sortimendi ja nende hinnad.

Ajavahemikul 1950-1957 laiendas kooperatiivkaubandus järjest oma tegevust. Seejuures suurenes viimastel aastatel tegevus eriti jaekaubanduses. Jaekäive kasvas vaadeldaval perioodil 17,4 korda, moodustades 1957.a. 25,5% üldises jaekäibes. Kaubandusvõrgu suurus oli üle 200 tuhande kaubanduskäitise (1954.a. lõpul).

Kooperatiivkaubandus tegutses kuni 1955. aastani nii linnas kui ka maal ja alates 1955.a. põhiliselt maal. Seejuures oli maakaubandus valdavas enamuses turustus-varustuskooperatsiooni käes, milline pidi maal rööbiti elanikkonna varustamisega tugevdama sotsialistlikku kaubandust käibesfääris ning aktiivselt organiseerima erakaupmeeste ja väike-

kaubitsejate suunamist sotsialismi arengu teeale. Selleks kasutati edukalt, nagu eespool näitasime, kooperatiivgruppide süsteemi, kuhu oli koondunud rida väikekaupmehi turustus-varustuskooperatiivide juures. Huvitav on siinjuures veel märkida, et turustus-varustuskooperatsiooniga oli tihedalt seotud ka krediidikooperatsioon. Viimane arenes Hiinas seoses vajadusega välja tõrjuda majandusest käsipankurid-liigkasuvõtjad eriti ulatuslikult esimestel rahvavõimu aastatel.

Seoses "suure hüppe" aastatega toimuvad praegu Hiina sisekaubanduses olulised ümberkorraldused, mis avaldavad ka mõju turustus-varustuskooperatsiooni senisele tööle. Nad kujunevad loodud rahvakommuunide majanduse koostisosaks, korraldades kommuunisest kaubavahetust, kommuuni ja riigi ning kommuunidevahelist käivet. Sellega kasvavad turustus-varustuskooperatsiooni ülesanded tunduvalt ja kogu tema kaubanduslik töö rahvamajanduses muutub veelgi vastutusrikkamaks.

x - x

Kooperatiivkaubanduse organisatsioonilises ülesehituses ja tegevuses võib umbes analoogilist pilti näha ka ülejäänud rahvademokraatiamaades.

Kooperatsiooni arendamisel lähtuti NSV Liidu kogemustest sel alal. Seepärast peegeldab rahvademokraatiamaade kooperatsioon nõukogude kooperatsiooni iseloomujooni: rahvalikkust, ligipääsetavust kõige laiematele töötajate hulkadele, demokraatiat kooperatiivmajandi organiseerimisel ja juhtimisel, plaanipärast rahvamajanduslikku suunda töös ja aktiivset osavõttu sotsialismi ülesehitamisest. Kooperatsioon aitab rahvademokraatiamaadel lahendada nende ees seisvaid ülesandeid ja soodustab töötajate materiaalse ja kultuurilise taseme tõusu. Käibesfääris võttis kooperatsioon osa sotsialistliku kaubandusaparaadi loomisest ja erakapitali väljatõrjumisest kaubakäibest. Kõik need momendid tõendavad kooperatsiooniliikumise suurt tähtsust rahvademokraatiamaades.

Mis puutub kooperatsiooni organisatsioonilisesse küljesse, siis siin on üksikutes rahvademokraatiamaades vähe erinevusi. Kooperatiivse kaubandusaparaadi organisatsiooni-

lisel kujundamisel on lähtunud põhiliselt NSV Liidu vastavatest kogemustest ja kooperatsioonisüsteemid rahvademokraatiamaades on sarnased NSV Liidus tegutsenud kooperatsioonidele kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil (tarbijate kooperatsioon, turustus-varustuskooperatsioon, töönduslik kooperatsioon).

Kooperatiivkaubanduse arengu kiired edusammud rahvademokraatiamaades tõendavad, et üksnes sotsialistlike tootmisuhete tugevdamise ja arendamise tingimustes ning monopoliide valitsemise likvideerimisega kaubanduses suurenes kooperatiivse kaubanduse osa rahvamajanduses ning ta omas tähtsa koha töötajate materiaalse heaolu tõstmisel.

Rahvademokraatiamaade kooperatsiooniliikumise progress omab ka suure rahvusvahelise tähenduse. Eelkõige soodustab ta sotsialismimaade ühistegelaste sõbralike seoste tugevnemist ja arendab nendevahelist majanduslikku ning kultuurilist koostööd. See koostöö, tuginedes võrdõiguslikkuse ning vastastikuse kasulikkuse printsiibile, toimub mitmesugustes vormides. Siia kuuluvad näiteks rahvuslike kooperatiivorganisatsioonide vahelised väliskaubanduslikud kokkulepped, krediitide andmine, tootmiskogemuste vahetus, vastastikune informatsioon jne. Viimasel ajal laieneb kooperatiivsete delegatsioonide vahetus.

Rahvademokraatiamaade kooperatiivsed organisatsioonid püüavad aktiivselt laiendada asjalikku ühendust kapitalistlike riikide kooperatsioonidega. See ei piirdu ainult majanduslike ühendustega, vaid teenindab kogu maailma rahu ja rahvaste rahuliku koostöö tugevdamise huve. Arusaadavalt püüavad reaktsioonilised elemendid kapitalistlikes maades seetõttu igati isoleerida ning alavääristada rahvademokraatiamaade kooperatsiooniliikumist. Ilmekalt väljendub see Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi (RKA) tegevuses, kus juhtkonna enamiku moodustavad parempoolsed sotsialistid. Nad on keeldunud sotsialismileeri maade kooperatiivsete liitude vastuvõtust Alliansi liikmeiks, juttustavad kooperatsiooni "poliitilisest neutraliteedist" ja toetudes sellele, püüavad

hukka mõista kooperatsiooni liitude aktiivset osavõttu võitlusest kestva rahu eest. RKA perioodiliselt toimuvatel kongressidel on aga sotsialismileeri maade ühistegelased suutnud järjest rohkem mõju omandada ja võib arvata, et lähematel aastatel RKA praegune reaktsooniline juhtkond asendub progressiivse juhtkonnaga, millega koos tõuseb kooperatsiooni liikumise tähtsus kõigis maailma maades.

5. Erakaubandus ja talurahvaturud:

Kolmanda kaubanduskanali rahvademokraatiamaades moodustab nn. erakaubandus, olles oma olemuselt organiseerimata turuks. Viimase iseloom sõltub kaubatootmise ühiskondlikust loomusest. Vastavalt sellele esinevad sotsialistliku, kapitalistliku või siis lihtsa kaubatootjate erakaubanduse iseloomuga turukaubandused.

Rahvademokraatiamaades on uueks ja otsustavaks momentiks sotsialistliku iseloomuga organiseerimata turg, kus kaupade müüjateks on sotsialistlikud majandid. Mõnedes rahvademokraatiamaades, nagu näiteks Bulgaarias, Albaanias jm. omab kolmandas kaubanduskanalis see sotsialistlik turukaubandus otsustava osa, mõnedes maades (Saksa DV-s jm.) on aga turukaubanduses domineerivaks nn. erakaubandus.

Nii nagu eramajanduse sektori olemus on rahvamajanduses mitmepalgeline, nii on ka erakaubanduse iseloom mitmelaadne. Eelkõige tuleb siin vahet teha kapitalistliku ja mittekapitalistliku erakaubanduse vahel.

Kapitalistliku kaubandusena rahvademokraatiamaades mõistetakse seda erakaubandust, mis toimub suurtes kaubandusettevõtetes palgalise tööjõu rakendamisega. Niisuguseid ettevõtteid esines näiteks Saksa DV-s, Hiina RV-s ja mujal. Nende osatähtsus on aga turukaubanduses järjest vähenenud ja nad ei oma enamikus rahvademokraatiamaades enam majandusliku tähendust. Olemasoleva kapitalistliku kaubanduse tegevuse

reguleerimiseks ning selle majandusliku tähtsuse järkjärguliseks vähendamiseks on kõigis rahvademokraatiamaades ilma erandita rakendatud rida majanduslikke ja seadusandlikke abinõusid.

Mis puutub nüüd kapitalistliku kaubanduse organisatsioonilistesse vormidesse rahvademokraatiamaades, siis võib siin vahet teha nelja erisuguse tüübi vahel: 1) kapitalistlikud jae- ja hulgiettevõtted, 2) käsitööstuste suured kapitalistlikku tüüpi jaeettevõtted, 3) kapitalistlikud tootluskäitised ja 4) kapitalistlikku tüüpi ühistulised organisatsioonid, millised tegelevad ka käibesfääris.

Levinenumaks kapitalistliku kaubanduse tüübiks on jae- ja hulgiettevõtted. Nad tegelevad põhiliselt mitmesuguste toidukaupade ja kohaliku tööstuse toodangu realiseerimisega, korraldades ühelt poolt nende kaupade ülesostu ja teiselt poolt nende müüki. Eriti ulatuslik tegevusväli on kapitalistlikel hulgiettevõtetel mitmesuguste põllumajandussaaduste hulgiettevõtetel mitmesuguste põllumajandussaaduste ülesostul just Vietnam DV-s, osalt aga ka Saksa DV-s. Nende ettevõtete suurus on suhteliselt väike, nad töötavad mõne palgalise töötajaga, sest palgaliste töötajate arv ühes ettevõttes on üldreeglina reglementeeritud. Paljud sellised ettevõtted täidavad samaaegselt nii hulgi- kui ka jaekaubanduse funktsioone.

Umbes samasugused on ka käsitöölaliste suured jaeettevõtted. Erinevus esimest tüüpi ettevõtetega seisneb selles, et nad realiseerivad peamiselt oma käsitöökodade toodangut (pagaritooteid, mööblit jne.). Peab ütlema aga, et käsitöölaliste jaeettevõtetest üksnes väga väike osa omab kapitalistliku iseloomu.

Kapitalistlikku tüüpi tootluskäitisi, kus eraettevõtja kasutab pidevalt võrrast tööjõudu, on erakaubanduses suhteliselt väga vähe.

Viimane tüüp kapitalistlikke ettevõtteid on omapärane oma ühistulise iseloomu tõttu. Siia kuuluvad need kooperaatiivid, kes kasutavad palgalist tööjõudu ja kus liikmeteks

on kapitalistid ja eraettevõtjad, kes põhiliselt tegutsevad oma individuaalsetes. Seda tüüpi kooperatiivides kaob enamalt jaolt aja jooksul nende kapitalistlik iseloom ja nad kujundatakse ümber sotsialistlikeks kooperatiivideks. Kuid rahvademokraatiamaades on veel mõned kooperatiivid, mis ka tulevikus ei kaota oma kapitalistlikku iseloomu. Nii näiteks töötab Saksa DV-s üle 100 ostukooperatiivi, millised kuuluvad Lääne-Saksas asuva Edeka Liidu (Saksa Toidukaupade Kaupmeeste Ostukooperatiivide Liit) koosseisu. See kooperatiivide liit on tüüpiline kapitalistlik organisatsioon kooperatiivse sildi all. Talle kuulub oma pank ja tema hulgakäive Lääne-Saksas on üle 100 miljoni marga. Selliste kapitalistlike kooperatiivide ümberkujundamine pole rahvademokraatiamaades võimalik. Neid tuleb tulevikus likvideerida ja asendada vastavate sotsialistlike kaubandusorganisatsioonidega.

Mittekapitalistliku erakaubanduse all mõistetakse kaubandust, mida korraldab eraettevõtja oma käibevahenditega ja oma isikliku tööga. Nende osatähtsus on kõigis rahvademokraatiamaades tunduvalt suurem kui eespool käsitletud kapitalistliku kaubanduse osa jaekäibes. Ettevõtete arvult ületavad nad mõnedes maades isegi sotsialistliku kaubandusvõrgu. Näiteks 1956.a. tegutses Hiina RV-s umbes 2,4 miljonit niisugust erakaubandusettevõtet, moodustades üle 70 % kaubandusvõrgust, Saksa DV-s oli 1956.a. algul 166,8 tuhat erakaubandusettevõtet ehk 72,6 % üldisest kaubandusvõrgust jne.

Mittekapitalistliku erakaubanduse organisatsioonilised vormid on samuti mitmesugused. Võib välja tuua järgmised tüübid: 1) väikekaupmeeste poed ja kioskid, 2) käsitööliste töökodade juures asuvad väikesed poed, 3) väikesed eratoitluskäitised.

Põhiliseks tüübiks on siin väikekaupmeeste eraettevõtte millised tegelevad ilma erandita ainult jaekaubanduse alal. Enamalt jaolt tegelevad nad toidukaupade müügiga, kuid paljud neist korraldavad ka tööstuskaupade müüki. Oma valdavas enamuses (samuti nagu teised mittekapitalistlikud erakaubandusettevõtteki) on nad nn. "perekonna ettevõtte", s.t.

ettevõtted, kus ei kasutata võrast tööjõudu ja kogu töö teevad oma perekonna liikmed. Väikekaupmehi varustavad kaupadega suuremalt jaolt sotsialistlikud hulgibaasid, kuid koos viimastega on nende kaubahankijateks ka kapitalistlikud hulgifirmad. Rahvademokraatiamaades toetavad valitsused nende väikekaupmeeste tegevust, andes neile näiteks krediite kaupade sisseostuks, kaupa oma hulgibaasidest jne. (Saksa DV, Hiina RV).

Teiseks tüübiks on käsitöölise töökodade (peamiselt pagarid, lihunikud jne.) juures organiseeritud müügipunktid. Seda tüüpi iseloomustab tootmis- ja kaubandusfunktsioonide tihe põiming. Müügipunkti omanik-käsitöölise realiseerib vahetult oma töökoja saadusi. Seega on siin tegu väikekaubatootjaga, kes realiseerib oma tööga loodud väärtusi. Selle kõrval esineb ka mõnede teiste, olgu siis sotsialistlike- või eraettevõtete toodangu realiseerimist. Neid käsitöölisei-väikekaupmehi ootab samasugune ümberkujundamise protsess nagu väikekaubatootjaid. Vastavalt sellele, kuidas viimased veenduvad kooperatiivse tegevuse suurtes materiaalsetes eelistes võrreldes erategevusega, astuvad nad vaba- tahtlikult kooperatiividesse, suundudes sellega sotsialismi arengu teele.

Mittekapitalistlikud eratoitluskäitised kujutavad endast einetamiskohti, kus realiseeritakse enamalt jaolt ainult omaniku ja tema perekonnaliikmete poolt valmistatud toite, mõnedes aga ka mitmesuguseid toidukaupu, peamiselt jooke, mida on ostetud hulgikaubandusorganisatsioonidelt. Nende eratoitluskäitiste tegevust iseloomustab ajutiste palgaliste abijõudude kasutamine. Oma arvukuselt ületavad need ettevõtted mõnedes rahvademokraatiamaades sotsialistliku sektori poolt organiseeritud toitluskäitiste võrgu (Saksa DV, Vietnami DV), ehkki nende käibe suurus jääb tunduvalt maha sotsialistlike toitluskäitiste käibest.

Erakaubanduse eriliseks vormiks rahvademokraatiamaades on nn. talurahvaturud, "vabad turud" (Hiina RV-s) ehk lihtsalt turud. Nende arv üksikutes rahvademokraatiamaades on

silmatorkavalt suur, nii näiteks Hiinas tegutses 1956.a. üle 27000 turu (ca 22 tuhande elaniku kohta üks turg); Rumeenias üle 700 turu (ca 25 tuhande elaniku kohta 1 turg) jne.

Kaupade müük talurahva poolt turgudel on teatavasti üks osa jaekaubandusest, kuna ostjateks on vahetult elanikkond - tarbijad. Kuna aga talupojad, kes realiseerivad turgudel kaupu, kehtestavad põllumajanduse mitmesuguseid omandivorme, siis arusaadavalt pole turgude käive oma majandusliku struktuuri poolest ühtne. Kooperatiivsete põllumajandite ja samuti ka kooperatiivi talupoegade põllumajandussaaduste käive turgudel on oma iseloomult osa sotsialistlikust kaubandusest (ehkki organiseerimata turu kaubandusest). Väike- ja keskmiktalupoegade kaubitsemine turgudel kuulub mittekapitalistliku erakaubanduse hulka, põllumajandussaaduste realiseerimine suurtalunike poolt aga tuleb arvestada kapitalistliku kaubanduse hulka.

Seaduspäraseks nähtuseks on kooperatiivsete majandite ja nende liikmeskonna osatähtsuse pidev tõus talurahvaturgudel, haarates reas rahvademokraatiamaades (Bulgaaria) juba otsustava osa turukäibest. Üksiktalupoegade osa turukäibes näitab aga vähenemist. Esijoones kaob talurahvaturgudelt kapitalistlik talupoeg kui müüja, kes praegu veel reas rahvademokraatiamaades esineb (Saksa DV, Vietnam DV jt.). Enamikus rahvademokraatiamaades domineerivad talurahvaturgudel veel väike- ja keskmiktalupojad. Nende osatähtsus jääb püsima pikemaks ajaks, vähenedes üksnes seoses põllumajanduse kollektiviseerimisega ning üksiktalupoegade üleminekuga kooperatiivmajanditesse.

Mis puutub nüüd talurahvaturgude organisatsioonilisesse küljesse, siis siin esineb palju sarnaseid jooni NSV Liidu organiseeritud kolhoositurgudega.

Müük turgudel toimub peamiselt kindlaks määratud turupäeval. Põllumajandussaaduste realiseerimine vaheltkauplejatele on keelatud. Kindlaks määratud ühtsed riiklikud hinnad ei kehti kaupade suhtes, mida tootmiskooperatsioon või üksiktalunikud otseselt müüvad tarbijatele, s.t. nende kau-

pade hind kujuneb kindlaks nõudmise-pakkumise suhte kaudu. Müüjateks võivad olla ainult kaubatootjad ja isikud, kes tootmiskooperatiivi poolt selleks on volitatud.

Turgude valitsusel on oma konto, sest kõik turgude sissetulekud ei lähe kohaliku nõukogu üldisesse kassasse. Turgude ülalpidamiseks vajalikud finantsilised vahendid saadakse kindlaks määratud protsentosana ühekordsete maksete pealt, mida tootmiskooperatiiv ja üksiktalunik maksab, samuti müüjate poolt makstud teenustasudena turgude valitsusele inventari kasutamise eest. Kohalike nõukogude poolt kinnitatud tasumäärad kehtivad üldreeglina 1 aasta, mille möödumisel vajaduse korral tehakse muudatusi. Igal aastal toimub turgude tulude-kulude tasakaalustamine. Kulude hulka kuuluvad turu materaal-tehnilise baasi kulud, valitsemiskulud, uue inventari soetamise ja uusehituste kulud, tööriietus jne. Kõrgete riiklike organite poolt jälgitakse teravalt, et turg ei kujuneks kohalikele nõukogule sissetulekuallikaks.

Turgudel on organiseeritud veel riiklike ja kooperatiivsete kaubandusorganisatsioonide poolt müügipunkte, millised realiseerivad peamiselt maelanike poolt nõutavaid kaupu. Nende kõrval on sööklaid ja isegi põllumajandussaaduste müügipunkte. Viimased töötavad riiklike fondide alusel juhtudel, kui on vajalik turgudel põllumajandussaaduste hindu reguleerida. Oma müügitöös alluvad kõik riiklike ja kooperatiivsete kaubandusorganisatsioonide müügipunktid turukorrale. Nad peavad kujunema põllumajandussaaduste müüjatele eeskujuks kaubanduskultuuri alal.

Kõik turgudel müügiks pakutavad kaubad alluvad igapäevasele sanitaar-hügieenilisele kontrollile. Kohalikud nõukogud ja turgude valitsused organiseerivad uute tootmiskooperatiivide juurdetõmbamist turgudele, samuti põllumajandussaaduste hulga suurendamist ning nende sortimendi mitmekesistamist. Selleks on hakatud paljudes maades kasutama komisjonikaubanduse süsteemi. Kehtiva korra kohaselt tuleb turule tuua põllumajandussaaduste ülejäägid kas tootja poolt otsestelt või siis vahendava kaubandusorganisatsiooni poolt. Kuna kellelgi pole huvi kaupu müümata jätta, siis sellelt

seisukohalt on komisjonikaubandusel suur tulevik. Seda peavad eelkõige organiseerima tarbijate kooperatiivid ja turustus-varustuskooperatsioon selleks, et vältida linnast kaugematele tootmiskooperatiividele liigseid ja kalleid sõite turgudele.

Käivete kasv, kaupade hulga suurenemine turgudel, kutsub arusaadavalt välja hindade alanemise. Sellega kerkib aga üles rentaabluse küsimus nende põllumajanduslike tootmiskooperatiivide müügipaviljonide suhtes, millised müüvad ainult kas piiratud kaubassortimenti või vähesel hulgal põllumajandussaadusi ja kus tegeleb sama suure päevase käibe korral rohkem müüjaid kui regulaarse kaubanduse juures ning mis seetõttu omavad vähe võimalusi hindade muutmiseks. Sellised tootmiskooperatiivid hakkavad eelkõige kasutama komisjonikaubandust, kuna see töötab neile suuremat tulu. Seega viivad lihtsad majanduslikud kaalutlused komisjonikaubanduse juurde, sest säärane kaupade realiseerimine tuleb tootmiskooperatiivil odavam kui see, mida teostaks tootmiskooperatiivi liige müüjana. Kaubanduse ühesugust arengut nendes tootmiskooperatiivides, mis asuvad linna lähedal ja ise realiseerivad oma ülejääke, ja teistes, mis asuvad kaugel ja kasutavad komisjonikaubanduse vahendust, sõltub seega turgude üldine töömaht. Kui seda põhitõde silmas peetakse, siis on turgudel iga päev või kindlatel turupäevadel suurel hulgal värsket kaupa ning hinnad on odavamad, sest müügi- ja transpordikulud jagunevad suurema kaupade koguse vahel. Kaupade iseloom, eriti aed-juurvilja osas, loob pideva nõudmise, eeldades, et hinnad püsivad vastava piirkonna ostufondi kindlates raamides.

Maal ja linnades on levinenud turuvormiks ka perioodilised laadad ja aastalaadad ehk messid. Need on kujunenud maaelanikele tähtsateks kauplemisaegadeks, kuhu tuleb laiemal ümbruskonna müüjaid ja ostjaid kokku. Mõned aastalaadad omavad vabariikliku ja isegi rahvusvahelise tähenduse, näiteks Poolas Poznani laat, Saksa DV-s Leipzigi laat.

Enamik turgusid rahvademokraatiamaades kujutab lihtsalt

turuväljakut, kuhu on püstitatud rida kioskeid, paviljone, müügilaudu jne. Kuid esineb ka müügitehnika ja ostjate teenindamise seisukohalt eeskujulikke turgusid. Nii näiteks domineerivad Rumeenias turgudena suured 2-3 korruselised turuhooned, kuhu on paigutatud müügikohad, laod ja rida eriruume kaupade kvaliteedi kontrollimiseks.

Suurimaks selliseks turuks on Bukaresti turg "Obor", mis asub suures kolmekorruselises hästi sisustatud ja kujundatud hoones. Selle turu juures on ka võõrastemaja, restoran, eeskujulik laboratoorium ja rida teisi turutööd kergendavaid asutusi. See on suurimaks Kagu-Euroopa turuks. Turgu teenindavad 5 raudteeliini. Nii õõl kui päeval saabub siia kaupu. Kaubad paigutatakse lattu 12 spetsiaal-lifti abil, igäühe kandejõud 1,5 tonni. Liha hoitakse 18-s külmetises, ülejäänud kaubad lähevad spetsiaalhoidlaisesse. Kõigis hoiuruumides on kindel temperatuurirežiim, olenevalt säilitatavast kaubast. Turuhoone müügikorrustel asub 341 osakonda - müügipunkti. Müügipindala 1 korrusel on üle 12000 m², külmkambrite kasulik pind ca 7000 m² jne.

Taolisi turge leidub ka teistes rahvademokraatiamaades, nagu Tšehhoslovakkias, Saksa DV-s ja mujal.

Arusaadavalt ei tohi talurahvaturgudel puududa riikliku kaubanduse reguleeriv mõju. Selles mõttes on kaubanduse organiseerimise küsimus turgudel tihedalt seotud tootmiskooperatiivide müügipaviljonide rentaablusega. Mida suurem on rentaablus, mida suuremad tulud on seal müüdnud kaupadel, seda tugevam on tõukejõud põllumajandussaaduste kaubatoodangu laiendamiseks. See on võtmeks kollektiviseerimissüsteemi arenguks maal ja linnaelanike materiaalsete vajaduste paremaks rahuldamiseks.

Hinnangu andmisel rahvademokraatiamaades esinevale era-kaubandusele tuleb eelkõige silmas pidada, et see kaubandusvorm pole rahvamajanduses ainuke, otsustav vorm, nagu see esineb kapitalistlikes maades. Erakaubandus areneb rahvademokraatiamaades majanduse raames, kus juhtivat ja otsustavat osa mängivad sotsialistlikud (riiklikud ja kooperatiivsed)

ettevõtted. Seetõttu on erakaubanduse sisemises struktuuris toimunud olulised muudatused. Rahvademokraatiamaade kaubanduses nagu rahvamajanduse teisteski harudes pole enam monopolistlikke ettevõtjaid, kes muudaksid väikekaubatootjad ning erakaupmehed endast sõltuvaks. Järelikult pole erakaubandus sotsialismileeri maades suurtele monopolistidele vahendiks, mille abil viimased omastavad turul maksimaalseid kasumeid.

Edasi tuleb märkida, et seoses rahvademokraatiamaade rahvamajanduse plaanipärase arendamisega on tagatud ka erakaubandusele üldine majanduskriisideta areng. Erakaupmeestel ei teki kaupade realiseerimisel raskusi seoses elanikkonna ostujõu pideva tõusuga, eeldades loomulikult, et kaubad vastavad nõudmisele.

Seoses eraomandi vormiga, kus omanik käsutab vastavalt oma tahtele vabalt oma vahendeid, seejuures ka oma kaupu, ei määrata erakaubanduslikku tegevust plaanide alusel. Seda vabadust kitsendavad üksnes üldkohustuslikud sätted, mis reguleerivad kaubanduslikku tegevust üldiselt. See aga ei tähenda, et erakaubandus rahvademokraatiamaades areneks anarhiliselt, nagu see esineb kapitalistlikes maades. Sotsialistliku sektori valitsev positsioon rahvamajanduses võimaldab üldise plaani raamides suunata ka erakaubanduse arengut, seda vastavalt üksikute maade majanduspoliitilistele kaalutlustele kas piirates või soodustades.

Järelikult on rahvademokraatiamaade erakaubanduses palju iseloomustavaid jooni, mis puuduvad kapitalistliku kaubanduse juures. Sellest ei tohi aga järeldada, et rahvademokraatiamaade erakaubanduses on juba sotsialistliku kaubanduse tunnuseid.

Ehkki erakaubandus omab rahvademokraatiamaades teistsuguse osa kui kapitalistlikes maades, annab tema nii ühel kui teisel pool võimalusi spekulatiivseteks operatsioonideks.

Ajaloolised faktid tõendavad meile, et igasugune erakaubandus on paratamatult seotud spekulatsiooniga, hindade määrguga, ja et spekulatsioon eksisteerib sama kaua kui erakaubanduski. Seda tõestasid ilmekalt Hiina RV kogemused

1956.a., mil valitsuse poolt organiseeriti nn. vabad turud, kus talurahval oli lubatud müüa oma põllumajandussaaduste ülejääke. Lühikese aja jooksul ilmnemiseks spekulatiivsed nähtused, kehtivate müügikorralduste rikkumine (turul müüa oli keelatud kuni oma kohustuste täitmiseni riigi vastu) jm. Seetõttu tuli anda juba mõni kuu hiljem rida täiendavaid korraldusi selliste väärnähetega kõrvaldamiseks.

Järelikult on täiesti vale eeldada, et erakaubandus võib esineda ja edasi areneda, ilma et esineks samaaegselt spekulatiivseid nähtusi. Seda asjaolu tuleb erakaubanduse juures tõsiselt arvestada, kuna seoses erakaubandusliku tegevusega võivad tekkida majanduselus mitmesugused häired. Koos sellega on rahvademokraatiamaades riiklike organite, aga ka kõigi töötajate üheks tähtsaks ülesandeks jälgida, et olemasolev erakaubandus toimuks kindlaks määratud seaduslike sätete ja normatiivide piires. Siin tuleb arvestada mitmesuguseid eeskirju, otsuseid, samuti ka puht majanduslikku laadi korraldusi (maksimumhindade määramine, maksude süsteem, lepingud jne.), mis võimaldavad erakaubanduslikku tegevust reguleerida. Tänu nendele abinõudele on erakaubandus reas rahvademokraatiamaades edukalt rakendatud sotsialistliku majanduse teenistusse. Nii näiteks on Saksa DV-s veel aastateks ette nähtud erakaubanduse olemasolu, kusjuures erakaupmehed on muutunud vastavate komisjonilepingute sõlmimisega sotsialistlike ettevõtete komisjonärideks. Viimastel aastatel on seda veelgi süvendatud, organiseerides kohalike riiklike organite juurde erilised erakaupmeeste brigaadid, kus erakaupmehed arutavad mitmesuguseid küsimusi oma töö paremaks korraldamiseks ja koostöö süvendamiseks sotsialistlike kaubandusorganisatsioonidega, esitades vastavaid ettepanekuid riiklikele organitele. Nende algatusel näiteks toimus mõnesugune tööjaotus "HO" ja erakaupmeeste kaubanduslikus tegevuses linnades. Niisugused koostöövormid süvendavad aga riiklikku kontrolli erakaubandusliku tegevuse üle ja võimaldavad seda järjest rohkem suunata sotsialistlikule arenguteele.

6. Uued kaubandusvormid.

Jaekaubanduses on rahvademokraatiamaad rakendanud rida uusi, endistega võrreldes progressiivseid ostjate teenendamist kiirendavaid ja parandavaid kaupade müügi vorme. Nendest tuleb nimetada iseteenendamist, kaupade müüki näidiste järgi, müüki lahtiselt letilt, tüki- ja pakendkaupade müüki, automaatkaubandust, müüki järeilmaksuga, kaupade müüki seoses mitmesuguste teenuste osutamisega jt. Ehkki need kaubandusvormid on rakendatud ka Nõukogude kaubanduses, siiski on oluline ülevaadet saada nende müügivormide arengust ka teistes sotsialismimaades, mistõttu peatume siinjuures pikemalt.

Iseteenindamine tähendab ostja poolt kaupluses oma käega kaupade valikut vitriinidelt ja riiulitelt ning nende eest hinna tasumist väljapääsu juures asuvasse kassasse. Kogu müügiprotsessi kestus sõltub ostjatest endist. Müüjaid pole kaupluses selle vormi juures enam vaja. On ainult kaubandustöötajad, kes täiendavad kaubavarusid vitriinides ja riiulitel ning jälgivad üldist korda kauplustes.

Rahvademokraatiamaades on iseteenindamine jaekaubanduses kõige tähtsamaks ja kõige rohkem levinenud uueks vormiks. Esimesi iseteenindamisega kauplusi hakati seal organiseerima 1955.aastal. Nii avati Tšehhoslovakkias 1955.a. suvel esimene iseteenindav toidukauplus kaubandusorganisatsioon "Pramen'i" poolt. Sellest kauplusest kõrvaldati letid, kaubad asetati piki seinu asetatud riiulitele ja keset müügisaali asuvale külmlatile. Müügisaalis polnud ühtegi töötajat peale kassiiri ja tema abilise. Ostja sai sisenemisel korvi, kuhu paigutas valitud kaubad. Kassiiri abiline võttis korvist kaubad, ütles nende hinna kassiirile, kes andis vastava tšeki ja võttis raha. Samal ajal pakkis abiline kauba ja andis selle ostjale.

Avatud kauplus uue teenindamisvormiga oli Tšehhoslovak-

kias algul niivõrd ebatavaline, et esimestel nädalatel pidi kaupluse uksel seisma üks töötajatest ostjate ligimeelitamiseks ja iseteenindamise põhimõtete selgitamiseks. Kuid lühikese aja jooksul leidis iseteenindamine tarbijate hulgas populaarsuse ning iseteenindavate kaupluste arv kasvas kiiresti. 1955.a. lõpul töötas juba 67 iseteenindavat toiduainete kauplust. 1956.a. lõpul oli niisuguseid kauplusi 102, 1957.a. umbes 500 ja 1959.a. algul oli iseteenindavaid kauplusi 20% jaevõrgust. Kui esimestel aastatel arenes iseteenindamine peamiselt toiduainete kaubanduses, siis 1956.a. lõpul hakati organiseerima ka tööstuskaupade (pudukaubad, majapidamis-kaubad, trikotaaž ja pesukaubad jt.) kauplusi iseteenindamise põhimõttel. Peale selle viidi suurtes kaubamajades rida osakondi üle iseteenindamisele.

Iseteenindavate kaupluste töö kogemused näitavad, et see vorm on Tšehhoslovakkias täitnud temale pandud lootusi. Kaupluste käive suurenes üldreeglina 20-25%, kaubandustöötajate tööjõudlus tõusis 25-30%, kusjuures töö muutus ka hulga kergemaks. Müügiprotsess kiirenes umbes 2 korda, mis tähendas ostjate suurt aja kokkuhoidu. Vähenesid ka mõnevõrra käibekulud.

Tšehhoslovakkia kogemused aga näitasid, et iseteenindamise edasise laiendamise eelduseks on mitmekesise sortimendiga pakendkaupade väljalaske suurendamine tööstusettevõtete poolt. Vastasel korral tuleb fassoneerimine teha kauplustes, mis aga eriti väiksemates kauplustes vähendab selle vormi majanduslikku efektiivsust.

Saksa DV-s organiseeriti esimesed iseteenindavad kauplused (SB-Laden, Selbstbedienungsladen) juba 1952. aastal esialgu toidukaubanduses. Kuid algul ei tundud veel küllalt selle vormi rakendamiseks vajalikke põhimõtteid, mistõttu see üritus ei leidnud poolehoidu. Nimelt organiseeriti esimestel aastatel "ettevaatuse pärast" üksnes iseteenindavad nurgad kaupluses. Sellega aga killustus sortiment ja muutus ostjale vähe ülevaatlikuks. Olukord paranes alles 1955.a., mil iseteenindamise organiseerimisel hakati ulatuslikult ra-

kendama NSV Liidu ja USA vastavaid kogemusi. Lühikese ajaga laienes iseteenindavate kaupluste võrk, ulatudes 1959.a. kevadel 3614 ettevõteteni ehk umbes 6% jaevõrgust.

Saksa DV-s on iseteenindavate kaupluste organiseerimise iseärasuseks Tšehhoslovakkiaiga võrreldes nende enamiku (90%) paiknemine linnades ja nende suhteline suurus. Müügisaali pind on neil üldreeglina üle 150 m², samal ajal kui Tšehhoslovakkias enamik kauplustest olid müügipindalaga alla 100 m².

Suurim iseteenindav toiduainete kauplus avati 1957.a. Berliinis. Selle kaupluse müügisaali pindala on üle 450 m², ostjaid teenindavad 10 kassat ja peale selle on müügisaalis 8 abitöötajat, kes täiendavad kaubavarusid ja jälgivad müügikorda. Iga kauba juures on hind, mis on trükitud ka iga kauba pakendile selleks, et kergendada kassiiri tööd. Liha ja lihasaaduste müük toimub kaupluses nii pakendkaupade kujul iseteenindamise korras kui ka tavaliselt, letilt, kus töötab kaks müüjat. Peaaegu kõik kaubad saabuvad tööstustevõtetest ja baasidest kauplusesse pakendkaupadena, kohapeal fassoneeritakse ainult liha ja lihasaadusi.

1958.a. teostati Leipzigi Sisekaubanduse Instituudi juures teaduslikke vaatlusi iseteenindamise majandusliku külje suhtes. Uurimused näitasid, et Saksa DV-s on iseteenindavate kaupluste käive suurenenud 25-30%, kaubandustöötajate jõudlus umbes 25%; ühtlasi on kiirenenud ostjate teenindamine ja vähenenud käibekulude tase. Soovitati mitte ehitada uusi iseteenindamisega kauplusi kasuliku pinnaga alla 100 m² ja mitte ümber ehitada olemasolevaid kauplusi alla 60 m² pinnaga, sest iseteenindamise majanduslikud näitajad paranevad koos ettevõtte suurusega, eeldades muidugi, et töö on õigesti organiseeritud. Samuti rõhutati uurimuses, et iseteenindamise edukuse põhiliseks tingimuseks on kaupluste regulaarne varustamine kaupadega. Kogu müügil olev sortiment peab olema müügisaalis, kusjuures müüdüd kaubad tuleb kohe uutega asendada. Puudulik kaupade valik võib tekitada ostjates eelarvamusi iseteenindavate kaupluste kaubasortimen-

dist ja sellega pidurdada iseteenindamisvormi laialdasemat arendamist.

Iseteenindavate kaupluste töö kogemused Saksa DV-s näitavad, et iseteenindamisele üleminekul omab olulise tähtsuse kaubanduskäitise spetsialiseerimise aste. Näiteks on mõnede tavaliste kaupluste sortimendis kaupu, mis ei sobi müügiks iseteenindamise teel. Nii on elektri-, majapidamis-, kultuurikaupade kauplustes terve rida keerulisi kaupu, mille müügil on vajalik kvalifitseeritud müüja abi ja nõu, ehkki nende kaupluste enamik kaupu sobivad hästi müügiks iseteenindamise teel. Seoses sellega hakati Saksa DV-s rakendada tööstuskaupade üleviimisel iseteenindamisele kolme erinevat organisatsioonilist moodust.

Esimese mooduse juures kõrvaldati iseteenindavate kaupluste kauba sortimendist kõik kaubad, mis ei sobinud müügiks iseteenindamise korras. Praktikas ei õigustanud see moodus end, sest kauba sortiment oli puudulik ega rahuldanud seetõttu ostjaid.

Teise mooduse juures organiseeriti iseteenindavates kauplustes 1-2 tavalist müügiakonda, kus realiseeritakse iseteenindamiseks mittesobivaid kaupu müüjate kaudu. See moodus leidis ostjate hulgas palju suurema poolehoidu kui esimene, sest kauba valik oli täielik.

Kolmas moodus aga õigustas end kõige rohkem. See seisnes nende kitsalt spetsialiseeritud kaupluste üleviimisel iseteenindamisele, kus kaubasortimendis pole iseteenindamiseks mittesobivaid kaupu, näiteks jalatsikauplused, sukad-sokid, pesu, päevasärgid, tekstiil-tükikaubad jne.

Bulgaarias avati esimene iseteenindav kauplus 1956.a. Müügi protsess erineb siin nendes kauplustes tavaliselt rakendatud korrast selle poolest, et siin on uksehoidja, kes ostjale sisenemisel annab korvi numbriga, ostja isikliku kandekoti aga asetab sama numbri alla riiulile. Ostja valib kauba, asetab korvi ja esitab selle maksmisel kassasse, kust saab kaasa kaubaga kaardikese, millel on märgitud makstud summa. Väljumisel asetab uksehoidja kauba korvist ostja kan-

dekotti ja annab selle ostjale.

Iseteenindamine jaekaubanduses on leidnud rakendamist ka teistes rahvademokraatiamaades: Poolas, Rumeenias, Hiinas ja mujal. Kuna iseteenindamise põhimõtte jääb kõigis maades samaks, organisatsioonilis-tehnilised vormid erinevad ainult vähe ning majanduslikud näitajad on enam-vähem ühesugused, siis pikemalt siin enam üksikuid maid ei käsitle. Ülaltoodud andmete põhjal võime järeldada, et iseteenindamine uue progressiivse müügivormina on end peale üksikute erandite täiesti õigustanud kõikide kaubarühmade müümisel ja seetõttu võib arvata, et ta tulevikus kujuneb jaekaubanduses üheks tähtsaks müügivormiks üldse.

Kaupade müük näidiste järgi seisneb kaupade niisuguses väljapanekus kaupluses, mis võimaldab ostjatel kaubaga tutvuda iseseisvalt väljapandud näidiste järgi. Müüja ülesandeks on ainult nõutav kaup välja anda. Näidiste järgi müüki organiseeritakse üksnes tööstuskaupade kauplustes ja ta on eriti levinenud kangaskaupade müügil. Seda sellepärast, et kangaskaupade valik ostja poolt on aega nõudev ja nende kaupade näitamine ning tõstmine nõuab müüjatelt suurt aja- ja töökulu. Pealegi on raske kangaskaupade müügil rakendada iseteenindamist.

Müük näidiste järgi on Tšehhoslovakkias eriti hästi korraldatud ja annab häid majanduslikke näitajaid müüjate jõudluse tõstmisel, ostjate teenindamise kiirendamisel ja käibekulude mõnesugusel alandamisel. Huvitavalt on see müügivorm korraldatud Praha kaubamajas "Valge Luik", kus alates 1956.a. tekstiil-tükikaubad ja teised tööstuskaubad olid pandud suurtes klaasvitriinides välja selliselt, et ostjad neid hästi näeksid. Iga kaubaartikkel oli varustatud sedeliga, millel oli tema lühike kirjeldus, hind ja number. Vitriinide alla olid paigutatud väikesed kastikesed, kus asusid varem väljakirjutatud tšekid kauba nr. ja hinnaga. Ostja võtab peale kaubaga tutvumist talle vajaliku kauba jaoks väljakirjutatud tšeki, maksab kassasse ja saab kauba vastavalt müüjalt, ilma et tal vaja oleks enne müüja poole pöörduda.

Tšehhoslovakkia spetsialiseeritud jalatsikauplustes toimub selle müügivormi rakendamine järgmiselt: müügisaali on paigutatud spetsiaalsetele metallist stendidele näidised kõigist müügil olevaist jalatseist (igast ühest ainult 1 jalats). Ostja valib sobiva jalatsi, näitab seda müüjale ja viimane toob talle samasugused jalatsid proovimiseks. Nagu kogemused näitasid, suurenes selle vormiga müüjate jõudlus 20% ümber, jaekäive kasvas 6% võrra.

Umbes sarnaselt on korraldatud kaupade müük näidiste järgi ka Saksa DV-s, Bulgaarias, Hiinas jt. rahvademokraatiamaades.

Müük lahtiselt letilt erineb eelmisest müügivormist selle poolest, et siin on välja pandud kogu kaubavaru, mitte ainult näidised. Ostja võtab otse väljapanekute hulgast endale sobiva eseme ja annab selle müüjale. Viimane pakib kauba ja võtab tavaliselt ise vastu raha, sest kaupluses pole vajadust erilise kassiiri järele.

Üks paremaid kauplusi rahvademokraatiamaades, kus müük on organiseeritud lahtiselt letilt, täpsemalt küll lahtise väljapaneku teel, on kaubamaja "Treffpunkt" Saksa DV-s. Siin müüakse selle vormi järgi pudukaupu, trikootaas-tooteid, pesu, spordi- ja päevasärke, klaas-fajansskaupu jne. Kaubad on paigutatud kas erilistele riiul-alustele või seinäärsetele riiulitele. Kaubad on seejuures asetatud nii, et ostjatel on vaba juurdepääs kõikidele kaupadele. See võimaldab lähemalt kaubaga tutvuda ja valida endale meelepärane. Ostja, leidnud sobiva kauba, annab selle müüjale, kes kirjutab välja tšeki ja annab kauba üle kontroll-lauda. Sealt saab ostja selle pärast tšeki tasumist.

Selle kaubamaja esialgsed kogemused näitavad rakendatud müügivormi suuri majanduslikke eeliseid, võrreldes tavalise müügivormiga. Käive kasvas üksikute kaubarühmade osas kuni 150%, müüjate jõudlus suurenes kohati isegi kuni 40%.

Tuleb aga märkida, et müük lahtiselt letilt on ligilähedane iseteenindamise vormile ja aja jooksul areneb iseteenindamisvormiks. Erinevus seisneb praegu ainult müüja vahenduses. Valib ju selle vormi juures ostja samuti kauba kui

iseteenindavas kaupluses, kus on olemas ka kontroll-laud kassaga. Ainukeseks erinevuseks on müüja, kellele ostja annab valitud kauba ja kes viib selle kontroll-lauda. Sama hästi võiks ostja ise esitada kauba ilma abita kontrollkassasse. See aga tähendaks juba iseteenindamisvormi. Müügi korral lahtiselt letilt on müüja ülesandeks olla nõuandjaks ostjale, eriti mõnede keerukamate kaupade juures. Samuti pole alati võimalik kõigil konkreetsetel tingimustel rakendada iseteenindamisvormi, samaaegselt on võimalik aga kasutada kirjeldatud müügivormi. Seetõttu omab täieliku eluõiguse tänapäeval ka müük lahtise väljapaneku teel.

Tüki- ja pakendkaupade müük on üheks vanemaks ja enam levinenumaks progressiivseks müügivormiks rahvademokraatiamaades. Nii näiteks müüakse Tšehhoslovakkias fassoneeritud kujul isegi enamik aed-juurvilja, samuti marju. Seejuures on õunad tavaliselt pakitud tsellofaankottidesse, marjad korvikestesse, külmutatud aedviljad ja marjad pappkarpidesse, pestud värske kartul erillistesse võrkudesse jne. Kõige laiemalt rakendatakse seda müügivormi leiva-saiatoodete, mitmesuguste konservide ja kontsentraatide realiseerimisel.

Mis puutub selle müügivormi otstarbekusesse, siis on see kahtlemata suur. Toidukaupade müügi protsessis kulub ju tavalise müügivormi korral müüjate tööajast enamus kaupade lõikamisele, valamisele ja kaalumisele ning pakkimisele. Tüki- ja pakendkaupade müüja on nendest operatsioonidest vabastatud, mistõttu jõudlus on tavaliselt üle 2 korra suurem. See aga omakorda võimaldab tõsta kaupluse läbilaskevõimet ja laiendada kaubakäivet. Pealegi võimaldab see müügivorm töötada ilma kassapidajata, sest kaupade eest tasumine toimub vahetult müüjale.

Andmed aga näitavad, et selle müügivormi osatähtsus rahvademokraatiamaades hakkab vähenema, ehkki tüki- ja pakendkaupade hulk pidevalt suureneb. Selle nähtuse põhjustab iseteenindamisvormi kiire areng. Tüki- ja pakendkaupade kauplused lähevad sellele müügivormile kui veelgi progressiivsemale ja majanduslikult efektiivsemale vormile üle, kusjuu-

res müüjate asemele tuleb kontrollkassa.

Automaatkaubanduseks on teatavasti jaekäibevorm, kus kogu müügi protsess toimub automaatide kaudu. See on üheks uuemaks ja siiani veel rahvademokraatiamaades suhteliselt vähem levinenud müügivormiks, millel kahtlemata on aga suur tulevik.

Automaatide kasutamine rahvademokraatiamaades on eriti kiiresti levinenud viimase paari aasta jooksul. Nii kasvas Dresdenis "HO" süsteemi poolt organiseeritud automaatkaubanduse käive ajavahemikul 1957-58 rohkem kui 3 korda. 1959.a. plaani järgi pidi käive veelgi kiiremini kasvama. Käesoleval ajal kasutatakse automaate kõikvõimalike kaupade müümiseks, alates õmblusnõeltest ja tuletikkudest ning lõpetades õmblustoodete ja aed-juurviljaga. Automaatide peamine eelis seisneb selles, et neid võib paigutada kõikjale ja saab kasutada igal ajal. Automaatkaubanduse edasiseks arendamiseks on aga vajalik lahendada rida küsimusi, esijoones metallraha küsimus. Nende hulk ringes on praegu veel suhteliselt väike ega võimalda küllaldaselt kasutada automaate. Zetocn-kassade organiseerimine automaatide kasutamiseks piirab aga viimaste tööaega ja paiknemist. Edasi tuleks senisest ulatuslikumalt mehhaniseerida abitööd seoses automaatide teenindamisega. On vajalik odavdada ka automaatide tootmist ja parandada nende tehnilist konstruktsiooni selliselt, et nende kasutamisega pikeneks ja võimaldaks sellega alandada amortisatsioonikulusid.

Müük järelmaksuga kui jaekäibe erivorm leidis rakendamist rahvademokraatiamaades alates 1955.-56.aastast. Oma olemuselt seisneb see selles, et ostja saab kauba kohe, kuid kauba hinna tasumine toimub ositi kindlatel tähtpäevadel. See müügivorm pole tegelikult midagi uut, sest oli laialt rakendatud kapitalistlikes maades juba käesoleva sajandi kolmekümnendatel aastatel ja leiab rakendamist ka tänapäeval nn. tarbijaskrediidi ehk ositimaksu nime all.

Selle vormi rakendamine kapitalistlikes maades on tingitud kapitalismi põhilisest vastuolust, mistõttu töötajate

maksuvõimeline nõudmine jääb tunduvalt maha kaupade pakku-
misest. Konkurents kaupade realiseerimisel sunnib kaupmehi
rakendama müüki järelmaksuga kui abinõu, mis käesoleva mo-
mendi turu mahtu laiendaks tulevase turumahu arvel. Järel-
maks tähendab tulevase ostuvõime ette äravõtmist lisaväär-
tuse realiseerimiseks. Kapitalismi tingimustes rakendatav
järelmaksu süsteem muudab töötajate niigi üldise ebakindla
majandusliku olukorra veelgi teravamaks ja töötajate sisse-
tulekute järsud kõikumised veelgi tunduvamaks. Selle müügi-
vormi laialdane levik kapitalistlikes maades on tingitud as-
jaolust, et töölisklassi enamikul avaneb ainult sel teel
võimalus osta niisuguseid kaupu, nagu raadiod, jalgrattad
jms. Mõnedel töölisrühmadel oleks ilma selle müügivormita
raskusi isegi voodi ja muu lihtsama iga päev vajatava mööb-
li muretsemisel.

Kauba müük järelmaksuga kapitalistlikes maades seisneb
organisatsioonilis-tehnilisest küljest kauba ostjaga nn.
rendilepingu sõlmimises, mille järgi müüdüd kaup kuulub
kauplusele kuni viimase ostumaksu tasumiseni. Juhul, kui
ostja kaotab enne seda oma sissetulekud, mis kapitalistli-
kus majanduses pole midagi ebaharilikku, ja ei suuda tähtpäe-
val täpselt tasuda oma osamaksu, siis kaotab ta harilikult
ka kauba ühes sissemakstud summaga, sest see on lepingu jär-
gi renditasuks kauba kasutamise eest.

Müügil järelmaksuga ei tohi unustada ka ostjale koor-
mavat intressimäära, mida tuleb kapitalistlikes maades tasu-
da järelmaksu krediidi avamisel. Nii näiteks oli 1958.a.
Saksa DV järelmaksu krediidi intressimääraks ostjale 1% kuus,
s.t. formaalselt 12 % aastas. Kuna aga krediidi avamise tingi-
mused näevad ette intressi tasumise kogu aeg terve järelm-
maksu summa pealt, sõltumata sellest, palju on juba tasutud,
eiis tegelikult see intressimäär ulatub järjest kahaneva võ-
lasumma pealt 22-27 %-ni.

Sellised tunnused puuduvad rahvademokraatiamaades kau-
pade müügil järelmaksuga.

Sotsialismi tingimustes on ebaõige pidada selle müügi-

vormi rakendamise põhjuseks kauba- ja ostufondide üldist mittevastavust. Sotsialistliku riigi majanduspoliitika sihiks ongi kaubafondide kasvu ettejäudmine ostufondidest, sest see on aluseks hindade alandamisele ja palkade tõstmisele, s.t. elanikkonna heaolu pidevale suurendamisele. Maksevõimelise nõudmise suurenemisega pole aga alati võimalik ette näha, millistele kaupadele see nõudmine suureneb ja kui suur peab olema konkreetsete kaupade pakkumine, et tasakaalustada nõudmist. Seetõttu võib tekkida üksikute kaubarühmade osas nõudmise-pakkumise mittevastavus, mis võib väljenduda üleplaaniiliste kaubavarude kujunemises.

Rahvademokraatiamaades oli järelmaksuga müügi rakendamise üheks põhjuseks niisuguste üleplaaniiliste varude tekkimine. Nii Tšehhoslovakkias kui ka Saksa DV-s laienes tööstuskaupade tootmine sel määral, et nende realiseerimine, vaatamata olemasolevale nõudmisele, eriti madalama sissetulekuga tööliste hulgas oli võimalik kehtivate hinnatingimuste juures ainult seisakutega, mil töötajad kogusid raha ostuhinna tasumiseks.

Tekkinud olukorda kauba- ja ostufondide vahekorras polnud võimalik tasakaalustada sel perioodil ei palga tõstmise ega ka vastavate kaupade hindade alandamise teel toodangu omahinna taseme tõttu. Ainukeseks teeks jäi müük järelmaksuga. Seda müügivormi muudeti igati tarbijatele vastuvõetavaks. Soodsad maksetingimused madala intressimääraga olid abinõuks, millega laiendati eriti madalama sissetulekuga töötajate nõudmist vastavatele kaupadele ning realiseeriti lühikese ajaga üleplaaniilised varud ilma kadudeta. Müük järelmaksuga vältis nende kaupade moraalse kulumise kaubandusvõrgus, mille tulemuseks oleks olnud nende väärtuse langus ja vajadus neid alla hinnata. Nüüd aga suunati need kaubad kiiresti tarbimisse ning saavutati sellega sotsialistliku tootmise eesmärk. Tarbijate, eriti madalama sissetulekuga töötajate seisukohalt omab müük järelmaksuga sotsialismi tingimustes olulise tähenduse, võimaldades nendel enneaegselt soetada hinnalisemaid kaupu nende kohese kasutamise ja parandades sellega kiiremini tarbijate kul-

tuur-majanduslikku heaolu.

Müük järelmaksuga toimub organisatsioonilis-tehnilisest küljest rahvademokraatiamaades enam-vähem sarnaselt. Vastavalt kehtivale korrale tuleb üldreeglina sellise ostu tegemiseks esitada ostjal kauplusesse peale vastava avalduse tõend oma töökoha ja töötasu kohta. Viimane võimaldab kauplusel otsustada ostja maksevõime üle. Üldreeglina ei tohi järelmaksu summa ületada 20% ostja aastasest sissetulekust (Saksa DV-s, Tšehhoslovakkias). Esimese osamaksu peab ostja tasuma kauba saamisel, teised osamaksud toimuvad harilikult kord kuus, kusjuures laenu summalt tuleb tasuda kuni 0,35% kuus. Näiteks Saksa DV-s, kui ostja kuupalk on alla 700 RM, tasub ta igas kuus 10%, kui aga palk on üle 700 RM, siis 15% kuupalgast. Müüki järelmaksuga teostavad selleks spetsiaalselt kinnistatud kauplused. Nendele avatakse riigipanga poolt krediit kuni 3000 RM ulatuses iga müüdud kauba kohta. Kui kaup on kallim kui 3000 RM, siis peab ostja tasuma ülejäänud osa sularahas. Juhul, kui ostja rikub lepingut ega tasu õigeaegselt osamaksu, siis teatab kaubandusorganisatsioon sellest tema töökohale, kus vastav summa töötaja palgast kinni peetakse.

Kaupade müük järelmaksuga rakendatakse hinnalisemate esemete realiseerimisel, milliseid on raske osta elanikkonna enamikul kohemaksetava raha eest. Selle müügivormi positiivne joon seisneb selles, et ta võimaldab ostjatel hakata kohe vastava ostusumma kogumise algul soovitavat kaupu kasutama. Pealegi puuduvad rahvademokraatiamaadel kapitalistlikule majandusele iseloomustavad jooned, nagu töötute armee, töötajate ebakindlus homse päeva eest jne., mis muudaksid tühiseks märgitud positiivse joone. Selle müügivormi tähtsust ei tohi aga üle hinnata. Niisugune kaupade realiseerimise vorm ei saa ka sotsialismi tingimustes omada kuigi suurt ulatust, sest oma sisult tähendab ta tulevase ostuvõime realiseerimist juba käesoleval momendil. See ostuvõime ette realiseerimine ei saa kasvada piiramatus ulatuses ilma rahvamajanduses häireid tekitamata.

Seda näitavad ka tegeliku töö kogemused rahvademokraatiamaades. Tänapäeval pole enam järeelmaksuga müügi juures mõduandvaks üleplaanelised kaubavarud, koguni vastupidi: hakkab tunda andma mõnede nende kaupade nappus. Edasi tuleb märkida, et esimestel kuudel oli jaekäive selle müügivormiga väga suur, ulatudes tööstuskaupade üldkäibes kuni 20%-ni. Mõni kuu hiljem aga vähenes tema osa käibes, jäädes tänapäeval püsima 7-8% piiresse üldkäibest. Vastavate kaubaartiklite käibes omab müük järeelmaksuga aga silmatorkava kohta. Nii oli SDV-s 1957.a. raadioaparaatide käibes 55% järeelmaksuga, õmblusmasinate käibes 48%, mööbli käibes 60% jne.

Tähelepanekud näitavad veel, et järeelmaksuga müük on tinginud käibestruktuuris rida muudatusi. Olulisem neist on tööstuskaupade osatähtsuse tugev tõus toidukaupade arvel.

Kaupade müük seoses mitmesuguste/teenuste osutamisega omab rahvademokraatiamaade jaekaubanduses olulise tähenduse tarbijate teenindamise paremustamise ja kaubanduskultuuri tõstmise seisukohalt. Oma olemuselt tähendab ta ostjatele müügi protsessis mitmesuguste ostuga seoses olevate täiendavate teenuste osutamist. Teenuseid on vormilt väga mitmesuguseid. Tavaliste, rohkem levinenud ja tuntumate, nagu kaupade müük telefoniliste tellimuste järgi, kaupade kojuviimine ja ülespanek, mitmesuguste kaupade pisiremont jne. juures siin me pikemalt ei peatu. Toome mõningaid näiteid rahvademokraatiamaades esinevate vähemtuntud teenusvormide kohta, millede ulatuslikumat rakendamist ka NSV Liidus tuleks igati tervitada.

Eriti mitmelaadseid täiendavaid teenuseid osutatakse Saksa DV-s. Nii näiteks on Berliini suuremate kaubamajade juures organiseeritud erilised teenindamisbürood, millised organiseerivad puuduvate, kuid ostjate poolt nõutavate kaupade hankimist, abistavad ostjaid mittekvaliteetse kauba tagastamisel või ümbervahetamisel, annavad ostjaile mitmesugust teatmelist informatsiooni jne.

Laialt on levinenud ka 1956.a. praktikasse juurutatud nn. õmblustoodete-poolfabrikaatide müük valmisriiete kaup-

lustes. Üks paremaid sellistest kauplustest asub Berliinis. Seal müiakse iga päev umbes 70 mitmesugust ülikonda-poolfabrikaati. Peale nende ostjale selga proovimist, mis toimub hästi sisustatud kabiinides, tehakse vajalikud parandused ja õmmeldakse ülikond kaupluse juures asuvas töökojas lõplikult valmis. Valmistoodete kvaliteeti kontrollitakse enne ostjale väljastamist veel spetsiaalsete kontrolöride poolt. Selle müügivormi rakendamisega võimaldatakse kõigile ostjatele "hästi istuvaid" valmisriideid osta, sest see vorm võimaldab pooleldi valmis õmmeldud riietuseseme sobitada vastavalt ostja figuurile. Töö on kiire (üldreeglina valmib 24 tunni jooksul) ega tule palju kallim kui harilik valmisriie kaupluses.

Spetsialiseeritud fototarvetekauplustes on tihti avatud ka laboratooriumid, kus tehakse mitmesuguseid fotoalaseid teenustöid odavate hindadega vastavate spetsialistide poolt. Tellimuste vormistamine toimub siin iseteenindamise korras. Tellija kannab oma tellimuse vastavasse raamatusse, asetab lauale pakikese filmidega ja rebib endale vastava talongi. Selle alusel antakse talle hiljem valmis töö. Peale otsese teenustööde teostamise on mõnedes fotokaupade kauplustes korraldatud oma klientuuri huvi tõstmiseks vitriin "Nädala parim foto", kuhu paigutatakse paremad möödunud nädalal teenuskorras tehtud fotod. On korraldatud asjahuvilistele koguni tasuta fotokursusi, kus õpetatakse kõiki tähtsamaid momente fotode valmistamisel, pildistamisest kuni valmiskoopiani.

Omapärane vorm on Saksa DV-s veel kingituste müügil. Ostja, soovides teha kellelegi kingitust, kuid teadmata selle isiku soovi või maitset, võib vastavatest kauplustest osta kaunilt kujundatud kirja või kaardi õnnitlustekstiga, millel on näidatud ka ostja poolt tasutud summa. Selle kirja saaja võib antud kauplusest näidatud summa piirides valida ükskõik millised kaubad oma maitse järgi.

Selliseid müügivorme koos mitmesuguste täiendavate teenustega on veel palju teisigi. Nii võiks nimetada näiteks

veel Saksa DV-s tööstuskaupade kauplustes reklaami sihiga organiseeritud nn. "Pärastlõunased tunnid", mil kauplustes demonstreeritakse ostjale mitmesuguseid uusi kaupu ja nende kasutamist. Suuremates "Konsum" kauplustes korraldatakse aegajalt temaatilisi nädalaid, nagu "Kaupad puhkuseks", "Kaupad põllutöödele" jne. Nendel nädalatel näidatakse kaupluses eriti laiaulatuslikus sortimendis vastavaid kaupu, antakse konsultatsioone nende soovijatele jne.

Kõik need mitmesugused müügivormid ei oma majanduslikust seisukohast suurt tähendust, kuid nende tähtsus on kaubanduskultuuri tõstmise ja tarbijate teenindamise paremtamise ja mugavuse seisukohalt suur. Seetõttu kõrgema kaubanduskultuuriga rahvademokraatiamaades, nagu Saksa DV-s, Tšehhoslovakkias ja mujal on müügirotsess enamikus kauplustes ühendatud mitmesuguste täiendavate teenuste osutamisega. Nendest peamise tähenduse omab kaupade kojuviimine (kuni 50% teenustest), müük ettetellimisega (toidukaubanduses üle 30% teenustest), mitmesugused remonttööd, puhastused, valmisriiete kohandamine vastavalt figuurile jne. (tööstuskaupade müügil üle 40% teenustest). Ehkki nende teenuste organiseerimine nõuab täiendavaid kulutusi kaubandusettevõtetelt, siiski üldreeglina on nad viimastele kasulikud, sest teenustasude näol laekub harilikult rohkem, kui oli kulutusi vastavate teenuste organiseerimisel.

x - x

Lõpetades ülevaadet rahvademokraatiamaade sisekaubandusest, tuleb kokkuvõttes märkida selle arengus samu seaduspärasusi, nagu seda nägime NSV Liidus kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil ja nõukogude kaubanduse rajamisel. Rahvademokraatiamaades tuleb seoses sotsialistliku kaubanduse arendamisega nähtavale seaduspärane käibekulude taseme langus s.t. kaubandusaparaadi odavnemine rahvamajanduses. Enamikus rahvademokraatiamaades on see küll veel mõnevõrra kõrgem kui NSV Liidus, kõikudes jaekaubanduses 8-15% ümber, kuid mõnedes rahvademokraatiamaades on käibekulude tase umbes samasugune. Nii näiteks on riikliku kauban-

duse käibekulud Bulgaarias 4-6% käibest, Rumeenias 5-8%.

Sotsialistlikele kaubandusorganisatsioonidele toimub kaadri ettevalmistus organiseeritult, plaanipäraselt. Eesrindlike kaubandustöötajate kogemuste ulatuslikumaks populariseerimiseks, uuest kaubandustehnikast informeerimiseks ja kaubanduslike küsimuste teoreetilisteks üldistusteks antakse välja igas rahvademokraatiamaas erialalisi ajalehti ja ajakirju. On asutatud rida teaduslikke kaubanduse uurimise instituute, kus peamine tähelepanu on pühendatud tarbijate nõudmiste selgitamisele, seda mõjutavate elementide (hinnad, ostuvõime jne.) toime uurimisele, kaubandusvõrgu ratsionaalse paigutamise küsimustele jne. Kõigis nendes organisatsioonilis-ökonomilistes küsimustes on rahvademokraatiamaades põhiliselt lähtunud NSV Liidu vastavatest kogemustest.

Üldised majanduspoliitilised andmed
rahvademokraatiamaade kohta (1958.a. andmed).

Riigi nimetus ja pindala (tuh. km ²)	Elanike arv (milj.)	Rahvääring ja selle kurss	Rahvavõimu kehtestamine ja poliitilised parteid	Administratiiv-halduslikud organid	Rahvamajanduse näitajad
1	2	3	4	5	6
1. <u>Albaania Rahvavabariik</u> ; 28,7	1,5	lek=100 kintarit 100 lek= 8 rbl.	1946. valiti Asutav Kogu. See töötas välja 1946. aastal rahvavabariigi konstitutsiooni, mis kehtestati 14. III 1946. a. Albania Tööpartei (nimetati kuni 1948. aastani kommunistlikuks parteiks). Peale selle on massilisteks poliitilisteks organisatsioonideks: Albaania Demokraatlik Front, Albaania Tööliskoorte Liit, ametiühingute liidud, Albaania Naiste Liit jt.	Pealinn Tirana. Administratiiv-territoriaalselt koosneb Albaania 27 rajoonist. Kõrgemaks organiks ühekojaline Rahvakogu, mille istungjärkude vaheajaliseks kõrgemaks organiks on tema presiidium. Kõrgem täidesaatev organ - Ministrite Nõukogu. Juhtivaks on Albaania Tööpartei, mis moodustati 1948. a. kommunistliku partei ja sotsiaaldemokraatliku partei ühinemisel.	2 aasta plaan 1949-50, I viie aasta plaan 1951-1955, II " " " 1956-1960. Plaanid on täidetud edukalt. On loodud rahvuslik tööstus, mis on varustatud moodsa tehnikaga. Tööstustoodang 1958. a. ületas 18-kordselt 1938. a. toodangu. <u>Põllumajanduslik tootmine</u> toimub tootmis-kooperatiivides ja taludes. Sotsialistlik sektor moodustas 78,5 % külvipinnast (1958. a.). Rahvamajanduslik kogutoodangus andis tööstus 48,2 %, põllumajandus 51,8 %.
2. <u>Bulgaaria Rahvavabariik</u> ; 110,9	7,8	lev=100 stotinkat 100 lev=58,82 rbl.	1944. a. saavutas võimu Isamaarinne. See ajundas 1946. a. rahvavabariigi, mille konstitutsioon kinnitati 4. XII 1947. a. Bulgaaria Kommunistlik Partei, Bulgaaria Talurahva Liit. Peale nende on massilisteks poliitilisteks organisatsioonideks: Isamaarinne, Dimitrovi nim. Kommunistlike Noorte Liit, ametiühingute liidud, Rahvakaitse Rahvuslik Komitee jt.	Pealinn Sofia. Administratiiv-territoriaalselt koosneb Bulgaaria alades 1959. a. algusest 30 ringkonnast. Kõrgemaks organiks on ühekojaline Rahvakogu eesotsas valitseva presiidiumiga, kõrgem täidesaatev organ - Ministrite Nõukogu. Juhtivateks on Bulgaaria Kommunistlik Partei.	2 aasta plaan 1947-1948, I viie aasta plaan 1949-53, II " " " 1953-57, III " " " 1958-62. Kuna I viie aasta plaan täideti aasta varem, siis alustati II viieaasta plaaniga ka aasta varem. Tööstuses on toimunud kiire areng. Toodang 1955. a. ületas 1939. a. toodangu 5,5 korda. Tugevasti on tõusnud raske-tööstuse osa, andes 44,3 % tööstuse kogutoodangust (1939. a. oli 23 %). <u>Põllumajanduses</u> on toimunud tugev toodangu laienemine tänu põllumajandusliku tootmise koostööle. See lõpetati põhiliselt 1958. a. sügisel. Rahvamajanduslik kogutoodangus andis tööstus 1957. a. 68 %, põllumajandus 32 %.

1	2	3	4	5	6
3. <u>Jugoslaavia Föderatiivne Rahvavabariik</u> ; 255,8	18,3	dinaar=100 parat 1000 dinaari= 13,33 rbl.	1945.a. valiti Asutav Kogu, kes kujundas Föderatiivse Rahvavabariigi. See fikseeriti 1946.a. kinnitatud konstitutsioonis. Poliitiliseks parteiks on Jugoslaavia Kommunistide Liit. Poliitilis-ühiskondlikeks massiorganisatsioonideks on Jugoslaavia Töötava Rahva Sotsialistlik Liit, Jugoslaavia Ametiühingute Liit, Jugoslaavia Rahva Noored jt.	Pealinn Belgrad. Koosneb administratiiv-territoriaalselt 6 rahvavabariigist (Serbia, Horvaatia, Sloveenia, Bosnia-Hertsegeviina, Makedoonia, Tšernogooria), kus asuvad veel mõned autonoomsed piirkonnad (kraid, oblastid). Üksikud rahvavabariigid jaguvad rajoonideks ja maakondadeks. Kõrgemaks organiks on Liidu Rahvakupluse presiidiumiga. See koosneb kahest kojast: 1) liidu vetšeri 2) tootjate vetšeri. Täidesaatvaks organiks on valitsus eesotsas presiidiumiga.	5 aasta plaan 1947-1951. Alates 1952.aastast nn. ühiskondlikud plaanid, mis oma siult on plaan-proгноosid. Praegu kehtib 3 aasta ühiskondlik majanduse arendamise plaan (1958-1961). Rahvamajanduses on toimunud areng, kusjuures on ilmsiks tulnud disproportsioonid põllumajanduse ja tööstuse, raske- ja kergetööstusharude, energeetilise ja tooraine baasi arengu mahajäämus, tootmisvõimsuste puudulik kasutamine. <u>Tööstuses</u> on toimunud areng koos industrialiseerimisega. 1958.a. kogutoodang ületas 1939.a. toodangu 3,5 korda, seejuures suurenes masinaehitustoodang ca 10 korda. <u>Põllumajanduses</u> domineerib individuaalne väikekaubatootmine. Sotsialistliku sektori osakaal külvipinnas oli 9,7%.
4. <u>Hiina Rahvavabariik</u> ; 9,8 milj. km ²	680	jüaan=10 tzisod= 100 fong 1 jüaan= 2 rbl.	1949.a. kuulutati Rahvavabariigi üldised printsiibid Hiina Rahva Poliitilise Konsultatiivnõukogu üldises programmis, mis võeti vastu septembris Nõukogu I istungjärgul. 1.okt. 1949.a. avaldati see. <u>Konstitutsioon kehtestati 1954.a.</u> Poliitilised parteid: juhtiv Hiina Kommunistlik Partei, kelle kõrval tegutseb aga Hiinas veel 8 mitmesugust parteid: Kuomintangi Revolutsiooniline Komitee (suurkodanlus), Hiina Demokraatlik Liiga (väikekodanlus), Demokraatlik Rahvusliku Ülesehitustöö Assotsiatsioon (töösturid ja kaupmehed), Hiina töötava talurahva demokraatlik partei ja rida teisi. Peale selle on 5 massilist ühiskondlikku organisatsiooni (Hiina Kommunistide Liit, Ülehiinaline a/ü nõukogude föderatsioon jt.)	Pealinn Peking. Kogu riik on administratiivterritoriaalselt jaotatud 22 provintiks, 4 autonoomseks rajooniks ja 1 oblastiks, 1 rajooniks ja tsentraalseks linnaks. Kõrgemaks organiks on Ülehiinaline Rahvaesindajate Nõukogu, kes valib valitsuse esimehe ja tema asetäitjad. Ülehiinalise Rahvaesindajate Nõukogu töö vaheaegadel täidab tema aset tema poolt moodustatud Püsiv Komitee. Kõrgemaks täidesaatvaks organiks on Riiginõukogu, mis koosneb ministritest, mitmesuguste komisjonide ja komiteede esimeestest.	Rahvamajanduse taastamine lõpetati põhiliselt 1953.a. I viie aasta plaan 1953-1957, II " " " " 1958-1962. <u>Tööstuses</u> on toimunud ajavahemikul 1949-1958 kiiretempoline industrialiseerimine. Tootmisvahendite toodangu osa tõusis selle aja jooksul 28,8%-st kuni 57%-ni. Toodang kasvas ca 10 korda, seejuures masina- toodang ligemale 31 korda. <u>Põllumajanduses</u> on toimunud samuti kiire tootlike jõudude areng. 1958.a. alates on põllumajanduslik tootmine sotsialistlik. Tootmis-administratiivseks ühikuks on põllumajanduslik rahvakommuun. Nende üldarv on 26 tuh., mis ühendab üle 99% endise Hiina talumajanditest. Saavutatud edusammud tootmises 1958.a. võimaldasid püstitada loosungi "mööduda Inglismaast umbes 10 a. jooksul kõigi tähtsamate tööstustoodete tootmise tasemes" ja ehitada sotsialism printsiibil "rohkem, kiiremini, paremini ja säästlikumalt".

1	2	3	4	5	6
5. <u>Korea Rahvademokraatlik Vabariik</u> ; 127,2	10,0	von-100 tšoni; 30 voni- = 1 rbl.	1945.a. moodustati Ajutine Rahvakomitee. 1948.a. kehtestati konstitutsioon, mille järgi on rahvademokraatlik vabariik. Poliitilisteks parteideks on: juhtivaks Korea Tööpartei, mis moodustati Kommunistliku Partei ja Rahvapartei ühinemisel 1946.a.; Põhja-Korea Demokraatlik Partei (väikekodanlus); Korea Ühtne Demokraatlik Isamaa Rinne (ülekoorealine ühiskondlik massiorganisatsioon). Korea Ametiühingute Liitude Ühendus jt.	Pealinn Phönjan. K koosneb administratiivselt 9 provintsi, mis jagunevad maakondadeks. Kõrgemaks organiks on ühekojaline Ülem Rahvakogu, milline valib presiidiumi esotsas esimehena. Kõrgemaks täidesaatvaks organiks on Ministrite Kabinet.	2 aasta plaan 1949-1950, 3 aasta taastamise plaan 1954-1956, I viie aasta plaan 1957-1961. <u>Tööstuses</u> on toimunud kiire areng. 1958.a. kogutoodang ületas 1949.a. toodangu 4 korda. On toimunud industrialiseerimine. Tootmisvahendite osatähtsus tööstuses oli 54,5% (1957.a.). <u>Põllumajanduses</u> toimus 1958.a. põhiliselt täielik tootmise koostöö ja erakapitalistliku ja väikekaubatootmise sektori ümberkujundamine sotsialismi alustel. On samuti toimunud tootmise laienemine. Rahvamajanduslikus kogutoodangus 1958.a. oli tööstuse osa rohkem kui 65%, põllumajanduses alla 35%.
6. <u>Mongoolia Rahvavabariik</u> ; 1531,0	ca 1,0	tugrik= =100 mungul tugrik = = 1 rbl.	1921.a. kujunes revolutsiooniline partei, kelle juhtimisel 1924.a. kuulutati välja rahvavabariik. Poliitiliseks parteiks on Mongoolia revolutsiooniline rahvapartei. Ühiskondlik-massilisteks organisatsioonideks on Mongoolia Ametiühingute Liit, Mongoolia Noorte Revolutsiooniline Liit, Mongoolia töötavate naiste organisatsioon jt.	Pealinn Ulan-Bator. K koosneb administratiivselt 18 aimakist, mis jagunevad rajoonideks. Kõrgemaks organiks on Rahva Suur Hural, kes valib oma Presiidiumi ja kujundab kõrgema täidesaatva organina Ministrite Nõukogu.	I viie aasta plaan 1948-1952, II " " " 1953-1957, 3 aasta plaan 1958-1960. <u>Põllumajanduses</u> on näidanud tootmine järjekindlat suurenemist, eriti karjamajanduse osas. Viimastel aastatel on tunduvalt laienenud ka külvipinnad. 98% majanditest on ühinenud tootmiskooperaatiividesse. <u>Tööstust</u> on hakatud arendama eriti viimastel aastatel. 1956.a. toodang ületas 1940.a. toodangu 4 korda. Suurima osatähtsuse omab tootmisvahendite tööstus, andes 51% tööstuse kogutoodangust. Rahvamajanduslikus kogutoodangus oli 1958.a. tööstuse osa 41%, põllumajandusel 59%.

1	2	3	4
<p>7. <u>Poola Rahvavabariik</u>; 311,7</p>	<p>29,0</p>	<p>zlott=100 grossi 1 zlott= = 1 rbl.</p>	<p>1944.a. loodi rahvavabariik pärast hitlerlaste okupatsioonist vabamist. Riiklik kord on määratud 1946.a. kehtestatud konstitutsiooniga. Poliitilised parteid: juhtivaks on Ühendatud Töölispartei, mis moodustati 1948.a. kommunistliku ja sotsialistliku partei ühinemisel Ühendatud Talurahva Partei, Demokraatlik Partei (käsitöölised). Ühiskondlikeks massiorganisatsioonideks on moodustatud, Sotsialistlik Noorte Liit ja Maanoorte Liit jt.</p>
<p>8. <u>Rumeenia Rahvavabariik</u>; 237,5</p>	<p>18,0</p>	<p>lev=100 bani 100 levi= = 66,67 rbl.</p>	<p>1947.aastani oli kuningriik, kus võimud olid rahvuslik-demokraatlik rinde käes, milline ühendas riigis kõik progressiivsed jõud. 1947.a. muudeti rahvavabariigiks, mis fikseeriti 1952.a. kehtestatud konstitutsioonis. Poliitiliseks partei on Rumeenias Töölispartei, mis loodi 1948.a. kommunistliku ja sotsialistliku partei ühinemisel. Ühiskondlik-massilised organisatsioonid on a/ü liidud, Töölisnoorte Liit ja Rumeenia Demokraatlik Naiste Komitee jne.</p>

5	6
<p>Pealinn Varssavi. Administratiivselt koosneb 22 vojevoodkonnast, need jaguvad provintsideks ja need omakorda gromaadadeks.</p> <p>Kõrgemaks valitsemisorganiks on ühekojaline seim. Viimane valib Riiginõukogu, kes täidab valitsemisfunktsioone seimi töö vaheaegadel. 1957.a. moodustati seimi juurde veel Ülem Kontrollpalat riigiorganite ja ettevõtete tegevuse kontrollimiseks. Kõrgemaks täidesaatevaks organiks on seimi poolt moodustatud valitsus - Ministrite Nõukogu.</p>	<p>3 aasta plaan 1947-1949, 6 " " 1950-1955, 5 " " 1956-1960.</p> <p>On toimunud tööstuse kiire areng. Tõttu Poola on endisest agraarriigist muutunud industriaal- <u>Tööstuse</u> kogutoodang kasvas 1950-1958 rohkem kui 3 korda, oluliselt sõjaeelse (1938) toodangust. <u>Põllumajanduses</u> on toodangu kasv eelsest, samuti on kasvanud keemilise tootmise koostöö ja järjekorras. Domineerib individuaalne tootmine koostöö ja järjekorras. 1958.a. lõpul oli 1869 kollektiivset tootmiskooperatiivi.</p>
<p>Pealinn Bukarest. Administratiivselt koosneb 16 oblastist, need jaguvad rajoonideks, viimased kogukondadeks. Rumeenias asub ka Ungari autonoomne oblast, kus elab ca 600 tuh. ungarlast.</p> <p>Kõrgemaks valitsemisorganiks on ühekojaline Suur Rahvuskogu, kus valitakse presiidium ja moodustatakse kõrgem täidesaatev organ - Ministrite Nõukogu.</p>	<p>2 aasta taastamisplaan 1949-1950, I 5 aasta plaan 1951-1955, II 5 " " 1956-1960.</p> <p>On toimunud riigi kiire areng. 1956.a. ületas <u>tööstuse</u> tootmine 1938.a. toodangu 3,2 korda. Erilist tähtsust on saanud tootmisvahendite tootmine. Nii on suurenenud ka naeritatööstuse tootang 1959. aastal 1938.a. toodangu suhtes. <u>Põllumajanduses</u> on tootangu kasv eelsest. Sotsialistlik sektor 1958.a. umbes 60% külvipinnast.</p>

1	2	3	4	5	6
11. <u>Ungari Rahvavabariik;</u> 93,0	9,9	forint- = 100 fillerit 100 fo- rinti- =34,10 rbl.	1945.a. nov. valiti Rahvuskogu ja kuulutati välja vabariik, mis vastavalt 1949.a. konstitutsioonile on sotsialistlikku tüüpi vabariigiks. Poliitiliseks parteiks: Ungari Sotsialistlik Töölispartei, mis loodi 1956.a. Ungari Töölispartei reorganiseerimise teel; Ühiskondlik-massilisteks organisatsioonideks on Isamaaline Rahvarinne, mis ühendab kõik demokraatlikud jõud riigis; a/ü liidud, Töölisnoorte Kommunistlik Liit, Ungari Üliõpilaste Ühtne Liit jt.	Pealinn Budapest. Administratiivselt koosneb 19 komitaadist, need jaguvad ringkondadeks, viimased rajoonideks. Kõrgemaks organiks on ühekojaline Riigikogu, milline valib presiidiumi. Kõrgemaks täidesaatvaks organiks on valitsus, mis koosneb ministritest.	Põllumajanduseg moodustab sotsialistlik sektor 77 % põllumaast. Tootmine toimub kõrgele tehnilisel tasemel. 3 aasta plaan 1947-1949, I viie aasta plaan 1950-1954, Ühe aasta plaanid 1955, 1956, 1957, 3 aasta plaan 1958-1960. Rahvamajanduses on rahvavõimu aastatega kiirelt arendatud tootlikke jõude. Kontrrevolutsiooniline mäss 1956.a. lõpul tõi rahvamajandusele kahju 22 miljardit forintit. 1957.a. kulus põhiliselt tootlike jõudude taastamiseks. 1958.a. jätkus edasine tõus. Tööstuses ületas kogutoodang 1958.a. 1938.a. toodangu ligemale 4 korda. Toimus kiire industrialiseerimine. Põllumajanduses on toimunud tootlike jõudude areng. Väikekõdandlik talund siirdus töötiskooperaatiivi, 1956.a. kontrrevolutsiooniline ülestõus likvideeris paljud neist. Praegu taastatakse. Sotsialistlik sektor moodustas 1958.a. 26,5 % külvipinnast.
12. <u>Vietnami Demokraatlik Vabariik;</u> 157,0	13,7	dong. Puudub ametlik noteering. Mitte-ametlikult arvestatakse kursiga 1000 dongi = 1,30 rbl.	Antiimperialistlik rahvarevolutsioon likvideeris 1945.a. koloniaalse korra ja rahvavalitsus kuulutas välja Demokraatliku Vabariigi. Prantsusmaa püüdis aga taastada oma võimu. Vaatamata kestvale interventsioonile, ei suudetud seda. 1954.a. välisministrite nõupidamisel Genfis otsustati sõda lõpetada. Poliitilised parteid - juhtiv Vietnami Töölispartei, mis moodustati 1951.a. Indo-Hiina Kommunistlikust Parteist; Demokraatlik Partei (väikekapitalistid), Sotsialistlik Partei (intelligents, talurahvas). Vietnami Isamaarinne koondab kõik parteid. Ühiskondlik-massilised organisatsioonid - a/ü liidud, Vietnami Noorte Föderatsioon jt.	Pealinn Hanoi. Administratiivselt koosneb kolmest boost ja kehest autonoomsest rajoonist. Bood jaguvad provintsideks ja linnadeks. Provintis jagub prefektuurideks, linn rajoonideks. Kõrgemaks organiks on ühekojaline Rahvuskogu. See valib Alalise Komitee, milline Rahvuskogu istungjärkude vaheaegadel täidab tema ülesandeid. Kõrgemaks täidesaatvaks organiks on valitsus eesotsas presidendiga ja ministrite nõukoguga.	I kolme aasta plaan 1958-1960, 2 aasta taastamisprogramm 1955-1956, 1 aasta majanduse arendamise programm 1957.a. Rahvamajanduses domineerib põllumajandus. Sotsiaalselt koosneb viiest sektorist: riiklik, kooperatiivne, väikekaubaline, kapitalistlik ja riigikapitalistlik. Juhtiv positsioon riiklikul sektoril. Tööstuses on tormiline areng. Toodang kasvab 1958.a. 1955.a. toodanguga võrreldes 10 korda. Üldises toodangus annab väiketööstus ja käsitööstus ca 75 %. Riiklik sektor 1957.a. tööstuses üldse 24,8 %, suurtööstuses aga 60 %. Põllumajanduses arenevad tootlikud jõud. On rajatud esimesed töötiskooperaatiivid, samuti ka riiklikke majandeid. Rahvamajanduslikus kogutoodangus põllumajanduslik toodang 66,8 %, tööstustoodang - 33,2 %.

Tööstuse toodang ühe isiku kohta 1958.a.

Toote nimetus	R i i g i n i m e t u s										
	Ameerika Ühendriigid	Inglis- maa	Saksa FV	Tšehho- slovakkia	Ungari	Saksa DV	Poola	Bulgaaria	Jugoslaa- via	Hiina	Rumeenia
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Elektrienergia (kWt)	2200	2100	1778	1450	652	2008	823	387	403	405	345
Süsi (kg)	4100	3940	4290	5920 ^x	2050	12500 ^x	3280	1631	520 ^x	397	412
Teras (kg)	440	374	434	408	164	175	194	27	61	16	52
Malm (kg)	299	248	318	279	109	102	133	...	41	20	41
Kangad, puuvill. (m)	55 ^{xx}	22,2	45,8 ^{xx}	31	22 ^{xxx}	12,5 ^{xxx}	20,6	21,7	12	8,3	11 ^x
Kangad, vill. (m)	2 ^{xx}	6	1,4 ^{xx}	3,2	2,6	1,9	2,7	1,8	1,8	...	...
Nahkjalatsid (paar)	3,3	...	2,0 ^{xx}	5,0	1,5	1,1 ^{xx}	1,2	0,5 ^{xx}	1,0 ^{xx}	...	1,3
Suhkur (kg)	12,1 ^{xx}	12,2 ^{xx}	31,8 ^{xx}	63,3	37,2 ^{xx}	36,6 ^{xx}	37,8	19,1	9,3	1,3	10,5
Liha (kg)	92,8	31,5 ^{xx}	76,2	44,8 ^{xx}	...	29,6 ^{xx}	51,7	64,0	27,4	...	44 ^{xx}
Piim (kg)	324	16	338 ^{xx}	416 ^{xx}	234 ^{xx}	312 ^{xx}	390 ^{xxxx}	125 ^{xxxx}	139	...	...

Märkused: x - koos pruunidega
 xx - 1956.a. andmed
 xxx - ruutmeetrites
 xxxx - liitrites

Rahvatulu dünaamika %-des
(baasis aasta = 100).

Riigi nimetus	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Albaania			100			150	170			
2. Bulgaaria	100	109		139	161	167	190	202	218	233
3. Hiina				100				144		
4. Korea	100				69	95	117	146	200	260
5. Poola	100	121	135	149	161	173	185	188	202	214
6. Rumeenia	100			166		200	228	212	245	
7. Saksa DV		100	119	129	134	150	162	166	192	240
8. Tšehhoslovakkia	100	109	132	152	159	164	174	188	202	217
9. Ungari	100	120	132	139		150	164			
10. Vietnam								100	110	

Jaekäibe dünaamika %-des.
(baasis aasta=100)

Riigi nimetus	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
1. Albaania		100		126	151	171	185	198	242
2. Bulgaaria	100	114		124	150			199	248
3. Hiina		100	102	142	188	210	227	316	
4. Korea	100		29		64	94	90	119	187
5. Mongoolia	100			118	133	152	165	198	230
6. Poola		100		120	128	151	189	217	247
7. Rumeenia	100	142		198	230	267	294	332	378
8. Saksa DV		100	124	145	159	172	183	189	200
9. Tšehhoslovakkia	100				162	194	216	231	247
10. Ungari		100	150	154	169	214	215	223	256
11. Vietnam						100	220	435	465

S i s u k o r d.

	Lk.
SISSEJUHATAVAD MÄRKMED	3
I osa	
SISEKAUBANDUS RAHVADEMOKRAATIAMAADES.....	9
1. Sotsialistliku kaubanduse arenda-	
mise põhijooni	9
2. Kaubakäive ja turg	37
3. Riiklik kaubandus	45
4. Kooperatiivne kaubandus	75
5. Erakaubandus ja talurahvaturud....	88
6. Uued kaubandusvormid	98
Lisa 1. Üldised majanduspoliitilised	
andmed rahvademokraatiamaade kohta	
(1958.a. andmed)	113
Lisa 2. Tööstustoodang ühe isiku kohta	
1958. aastal	119
Lisa 3. Rahvatulu dünaamika %-des (baa-	
sis aasta=100)	120
Lisa 4. Jaekäibe dünaamika %-des (baa-	
sis aasta=100).....	121

RBL. 2.30

A
23185

466 03

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00329190 5